

samtideninnhold

[I–2004]

- 04** Monarki og republikk som kulturelt og politisk symbol • LEADER AV KNUT OLAV ÅMÅS

Essaykonkurransen om monarki og republikk

- 06** 1. premie: Folkekongedømmet: demokratisk eller mystisk? • BJØRN KVALSVIK
NICOLAYSEN
- 19** 2. premie: Rojalistisk utakt – moderne republikk? • MARIA ALNÆS
- 30** 3. premie: Fra monarki til republikk – en demokratisk vinning? • TANJA STORLØKKEN
- 41** 4. premie: Den unødvendige diskusjonen • FINN TVEITO
- 48** 5. premie: Monarki og demokrati i EU • TORE MYHRE
- 59** 5. premie: Den yndefulle staten • NILS RUNE LANGELAND

Poesi

- 67** Ti dikt • MIA BERNER

Internasjonale forhold

- 71** *Bokhandleren i Kabul*: imperialisme i en medietid • ADELHEID E. SEYFARTH
GULBRANDSEN
- 86** Weapons of mass salvation • JEFFREY SACHS I SAMTALE MED KNUT OLAV ÅMÅS
- 94** Vaksiner til alle barn – fra visjon til virkelighet • JENS STOLTENBERG
- 100** Ein heilt ny samfunnsorden eller halvordna kaos? • MAGNUS E. MARSDAL

Mediekritikk

- 106** Okkupasjonen av Oslo • ÅSE BRANDVOLD
- 115** Det trivielles triumf • MAGNE LINDHOLM
- 127** Hva tenker en pengemaskin? • BENDIK WOLD OG MAGNUS E. MARSDAL

Litteraturforsking i dag

- 139** Til forsvar for autonomiestetikken – rett forstått • ATLE KITTANG

Om fotografen

- 151** – Då ville også eg slåss om maten • FOTOGRAFEN FERDINANDO SCIARRA I SAMTALE MED
NICHOLAS H. MØLLERHAUG
- 155** Om forfatterne

Monarki og republikk som kulturelt og politisk symbol

I fjor utlyste *Samtiden* en essaykonkurranse om den norske statsformen. Vi spurte om Norge bør være monarki eller republikk i fremtiden og hva slags følger den politiske utviklingen i Europa kan få for Norge. Vinnerne vi har kåret har stort sett ikke klare svar på spørsmålene. Det er som det bør være i denne sammenheng. Det er refleksjonene og kunnskapene som gjør disse tekstene interessante og verdt å lese.

Siste innleveringsfrist var i august i fjor, 73 bidrag kom inn. Det gjenspeiler den interessen som tydeligvis finnes blant skrivende mennesker for å diskutere og reflektere over problemstillinger knyttet til monarki og republikk.

Engasjementet står i kontrast til at forskningen på alt som har med monarkiet å gjøre, med få unntak er et sort hull her i landet. Jeg har ikke noen forklaring på hvorfor feltet har så liten «prestisje» – eller hva forklaringen på den manglende forskningen nå enn kan være. At det er liten eller ingen politisk makt i tradisjonell forstand knyttet til monarkiets institusjoner, er sannsynligvis én forklaring på at statsvitere flest er uinteressert.

Men dét er ikke det eneste mulige perspektivet på statsformen. Da overser man den store kulturelle og symbolske verdien som omgir de kongelige som ikoner i vår tid. Så er det da også kulturforskere som arbeider mest med monarkiet i Norge i dag.

Ingen av *Samtidens* seks konkurransevinnere har tidligere arbeidet mye med spørsmålet om den norske statsformen. I denne sammenheng er de frie skribenter. De fleste av dem arbeider til daglig i universitets- og høyskolesystemet.

Juryen, som fikk en utbytterik jobb utover

høsten, over de høye manusbunkene, har bestått av *Samtidens* redaksjonsråd og redaktør: Anne-Britt Gran, Toril Moi, Nazneen Khan, Kristin Gjesdal, Marianne Gullestad, Kjartan Fløgstad, Erling Sandmo, Henrik H. Langeland, Ola Mestad, Øystein Ustvedt og Knut Olav Åmås. Even Andreas Øvald har vært sekretær.

Til slutt, etter grundige vurderinger og harde diskusjoner, valgte juryen til sammen seks bidrag til de fem premiepllassene. De seks er:

1. premie (40 000 kr): Bjørn Kvalsvik Nicolaysen
2. premie (20 000 kr): Maria Alnæs
3. premie (20 000 kr): Tanja Storløkken
4. premie (10 000 kr): Finn Tveito
5. premie (10 000 kr): Tore Myhre
5. premie (10 000 kr): Nils Rune Langeland

Premiesummene er finansiert av «Norge 2005», Norsk kulturråd har gitt støtte til et seminar med presentasjon av resultatene, mens *Samtiden* finansierer andre kostnader ved konkurransen. Takk til samarbeidspartnerne og alle som deltok ved å sende inn artikler og essay.

De seks vinnerne skiller seg mye fra hverandre både i tenkemåte og skrivemåte. Førstesprisvinneren i konkurransen, *Bjørn Kvalsvik Nicolaysen*, antyder at kongemakten er kommet nærmere folket gjennom de endringsprosesene den har gjennomgått de siste årene: «Kongedømmet er no blitt ei påminning om det personlege ansvaret og eit uttrykk for demokratiske verdiar. Staten øver eit trykk på den einskilde, og medan kongen før var ein-

skild uttrykk for statsmakta, er han i dag det utskilde symbolet på vona om å kunne ta del i staten som frie menneske.» Nicolaysen ser det slik at kronprins Haakon har fornyet rollen til den for-løsende kongen i et land som var «lei og kei» av kongedømmet. Kanskje har kongeideologien utviklet seg til en demokratisk motkraft, «som er retta mot eit meir og meir kjenslelaust, avpersonalisert, lite menneskevenleg og svært framandsleg statsapparat», antyder Nicolaysen.

Maria Alnæs argumenterer for at en overgang fra monarki til republikk i Norge er veien å gå for å utvikle den offentlige rasjonalitet. Hun mener det er den statsformen som «både hviler på de mest ideelle prinsipper og best imøtekommer utfordringene fra den moderne tid». Alnæs skriver: «Den aller største fordelen ved republikken er likevel at den hviler på og symboliserer demokratiske prinsipper. At den formelt øverste institusjonen er rundet av hele det parlamentariske system og utgår fra befolkningen, burde på mange måter være en selvfølge i et moderne demokrati.»

Tanja Storløkken hevder derimot at det er folks manglende evne og mulighet til politisk handling som er det største problem i det politiske systemet i dag, og at en republikansk styrereform ikke gir bedre forutsetninger enn en monarkisk for å øke demokratiseringen. Monarkiet utgjør ikke noe demokratisk problem så lenge folkeflertallet støtter det. Derfor er det et åpent spørsmål om for eksempel direkte valg av en president uten politisk makt i realiteten vil innebære noen merkbar demokratisk gevinst: «Hvis innføringen av republikk virkelig skulle kunne gi en demokratisk gevinst som monnet, måtte vårt nåværende demokrati samtidig utvides til å bli langt mer deltakerorientert enn det er i dag», mener Storløkken.

Finn Tveito kaller diskusjonene om monarki og republikk for unødvendige. Han er ikke villig til å la statsformen få innvirkning på

livet han lever: «Me har eit relativt velfungerande demokrati, med ytringsfridom og andre rettar, og då spelar det lita rolle om me har monarki eller republikk.» Tveito peker også på at statsformen er «ein del av den imaginære ordninga av samfunnet, og det er liten vits i å investera mykje energi på å ta stilling til statsberande fantasiar», skriver han.

Tore Myhre tegner et scenario av Norge som EU-medlem om noen år og argumenterer for at EU ikke setter monarkiet «i fare», men kan styrke det ved å sikre kontinuitet i en omformingstid: «Monarkiet må tilpasse seg nye tider og gjøre seg fortjent til sin særlege stilling. EU-medlemskapet kan virke som en revitalisering av kongehusets rolle i Norge», mener Myhre.

Nils Rune Langeland hevder at de som argumenterer for republikk i Norge egentlig vil gjeninnføre den personlige kongemakten: «Dei drøymer om Willoch eller Gro. Og det kjem ut på eitt.» Langeland skriver blant annet om monarkiets store symbolmakt: «Har folke-monarkiet ynde? Ja, i aller høgste grad. Det er det grasiøse i kvardagen til fritidsfolket som utgjer karismaen til dette kongedømet. Det sorglause livet bortanfor ni til fire-kvårdagen er deira arena, men det er ikkje den eksklusive fritida til eit fordums aristokrati i eit hav av slitarar. Det er fritida til kvardagsfolket.»

Så langt vinnerne. Utdragene gir selv sagt ikke et fyllestgjørende bilde av det de skriver om. Gode essay kan ikke presenteres uavhengig av sin litterære form, gode artikler ikke uavhengig av sine argumenttrekker. De seks vinnerbidragene er seks vidt forskjellige analyser av kultur og politikk i Norge i 2003. De er samlet sett med på å heve kunnskaps- og refleksjonsnivået om hva den norske statsformen betyr, kulturelt og politisk. ●

Knut Olav Åmås

REDAKTØR

Bjørn Kvalsvik Nicolaysen

Folkekongedømmet: demokratisk eller mystisk?

Kongedømmet er no blitt ei påminning om det personlege ansvaret og eit uttrykk for demokratiske verdiar. Staten øver eit trykk på den einskilde, og medan kongen før var ein skild uttrykk for statsmakta, er han i dag det utsilde symbolet på vona om å kunne ta del i staten som frie menneske.

Mest som ved refleks var eg republikanar, av svak overtyding rett nok, i min tidlege ungdom. Det hadde ingenting å gjere med noko forfall i monarkiet, det var meir at eg hadde vondt for å forstå kva det var folk dreiv på med når dei nøye unngjekk å snakke om kongen, medan han var så påtrengjande synleg i medieomtale, i skulebøker og elles. Ingen hjå oss øste seg opp då Harald fekk si Sonja i 1968; ingen tala om at det skulle gjere kongedømmet for alminneleg eller ubruukeleg. På skulen hadde vi hørt at oskeladdar kunne komme frå ingenting og gifte seg med prinsesser stadig vekk, og viljuge jenter kunne då få både Kvitebjørn Kong Valemon og kven det skulle vere. Så Sonja var helst lite oppsiktstekkjande, på alle vis.

Gerhardsen, han var mykje viktigare enn

kongen i 60-åra. Om han og folka hans fanst sterke meininger i alle politiske leirar, også hjå dei som heldt seg langt unna politikk. Der eg voks opp, på Sunnmøre, elskar folk å krangle godmodig, det var underhaldninga i selskap og over kaffikoppane på kjøkenborda, det, før TVen var vanleg. Folk vart ikkje uvener av den grunn, men var i utgangspunktet usamde og hadde glede av dét. Kongen var likevel tabu. Sjølv når han manifesterte seg i nærleiken, på stemne, bruopningar, minnehøgtider og slikt. Folk hadde ikkje stort å seie om at han var der, det måtte vere at barnet til nokon ein kjende hadde gått fram med blomar, eller at ordføraren var for lang i praten.

Derimot hende det at ein fortalte anekdotar om far hans, Haakon. Såleis om den gamle kona i Ålesund like etter krigen som tømde

kaffien ned på tefatet for å kjøle han, då gjorde Haakon like eins for at ingen skulle tykkje det var pinleg. Ei vandrehistorie, har eg sidan forstått. Eller om han som kom bort til Haakon og sa: «Du veit det, kongje, at her på Sunnmøre so seie me du åt aillje, so nær so åt dej ò ‘nå son din!» Slike soger likna anekdotar om anna slags godtfolk, med gode replikkar i. Der var ein som hadde glede av å rete ein granne som var noko så sjeldant som NKPPar, med at Haakon 7. ved skipinga av Hornsrud-regjeringa i 1928 skulle ha sagt at han også var kommunistane sin konge. Noko NKParen vår tok med stor ro og sa at dét var då inga skam, «antel’ før kommunistainje elde’ føre ‘nå Haakon sjøl, so ha’ det no berre vør’ so vél at dei verkele’ va’ kommunistar!» Når dette svaret kom som fast punkt i utvekslinga mellom dei to, var dét sagt som skulle seiast – og det var vel nok.

Men i sekstiåra fanst framleis dei som vart hugsa av grannane sine av di dei stod på feil side under krigen. Då eg var åtte år, var det berre 20 år sidan krigen, folk snakka meir om fortida då enn no, så eit barn oppfatta litt av kvart om desse «stripete». Eg kom i tenåra før eg skjøna koss i all verda dei hadde klart å kvitte seg med stripene (før hadde eg uklår kjensle av at dei hadde brukt klorin eller noko som må ha svidd fælt, kanskje kaustisk soda; somtid var dei nemleg litt ilskne). Den sortens folk fann aldri gode nok nedsetjande ord for dei to kongane vi hadde hatt sidan 1905; éin dragsa somtid med seg trykksaker om at kong Haakon var landssvikar som forlét landet i 1940. Overfor hine gamlekarane kom han ikkje fram med slikt, men passa på å stikke ei og anna brosjyre til nokre av dei eldre gutane – stundom saman med nokre kroner; ei muting for å halde kjeft, venteleg. Nokre av oss, såleis eg, hadde forbod heimanfrå mot å ta imot slikt. Om einkvan sette i gang med kritikk av kong Haakon og familién hans når karane sat i godt lag og rølte, og dei kom inn på krigen, tok ingen direkte til motmåle. Dei lét seg slett ikkje merke med

det, snakka berre misdedaren kontant i senk – om noko anna. Vi gutane som hørde på dei vaksne, oppfatta utvetydig at tullpreik om kongen før ein berre ikkje med om ein ville bli teken alvorleg.

Det heilage midt i blant oss

Mangelen på vilje eller lyst til å tale om kongen må tilskrivast førestellinga om kongen som heilag. Ein omtalar ikkje det heilage. Ein kan heller ikkje gjere greie for kvifor ein er så varsam, for då ville ein hatt nøkkelen til det heilage. Just dette skreiv mellomalderhistorikaren Ernst Kantorowicz om i boka *Kongens to kroppar* frå 1957. Dei to lekamane til kongen, det er den fysiske og så den sosiale. Den sosiale funksjonen er nedfelt i statens liv og vandel, men er ikkje direkte observerbar, snarare eit mystisk fenomen: *corpus mysticum*. Ideen om kongen, førestillingane om kva for rolle og funksjon kongen har i våre liv, tanken om at kongen samlar i seg ideen om nasjonen, denne ideen dør ikkje: «Kongen er død, leve Kongen!» Den kroppslease, abstrakte kongen er symbolet på at staten garanterer varige, tidsoverskridande funksjonar, større enn einskild-mennesket. Det doble i opplevinga av kongen gav grunnlaget for moderne statsdanning.

Kantorowicz skildra rett nok tilhøve i mellomalderen. Så bygger konge-symbolikken, slik vi brukar han i vår tid, på ein mellomaldersk idé, og er vel berre i liten grad påverka av sogene om israelske og andre kongar i Det gamle testamentet. Mellomalderen gav grunnrisset i vår oppfatning av kongen. Moderne førestellingar om kongemakta stammar frå einevaldstida. Men europeisk einevaldstid varer då ganske kort, frå 1660-talet og frametter til slutten av 1700-talet, få stader utanom Russland varde ho lenger. Absolutismen heldt seg ikkje oppe, den støtte for mykje imot nedervde og innarbeidde førestellingar om at kongen skulle ta dei beste menn i riket med på råd, og at han hadde ansvar for heile folket. Såleis reiste eine dele-

gasjonen etter hin fra ulike norske distrikt ned til København på 1600- og 1700-talet for å klage si naud for kongen sjølv; folk trudde helst han ikkje visste om tilstandane, men vart ført bak lyset av treske embetsmenn og utrugne tenarar. Noko som også kunne vere tilfelle; det syntre seg då statthaldaren Hannibal Sehested vart avsett i 1658 for mistankar om grove underslag. Godset hans vart kverrsett og lagt under krona, kongen vart dermed meir sjølvstendig frå adelen og borgarskapen i strevet for eineveldig styre. Når kongen jatta med utsendingane utan å gjere noko med tilstandane, og fleire gonger rekna slike folk som opprørarar og kasta dei i fangehol på Bremerholm, rokka det knappast trua på at kongen stod for heile folkets vel – han hadde så å seie plikt til å høyre på folket, og før eller sidan ville han ta seg av det som trongst. Denne haldninga til Staten har vi arva heilt ned til vår tid: Staten vil vi gjerne lite på, jamvel når det motsette er prova. Vi hadde jo aldri føydalisme, ikkje ein gong under standssamfunnet, så vi festa blikket høgre enn på lokale autoritarar.

Den humane kongen

Ein av grunnane til at franskmennene hogg hovudet av Ludvig den 16. i 1793, etter å ha nølt i fire år, var at det vart avslørt store underslag av statsmidlane. Anten Ludvig var skuldig personleg eller ikkje, stod han ansvarleg som konge og hadde dermed undergravd kongevørndaden. Trua på at kongen skulle ta vare på rett og sømd var godt etablert lenge før den franske revolusjonen, noko som syntre seg i flaumen av protestar inn til København frå alle kantar av Europa i 1772, då statthaldaren Struensee hadde gjort seg til kongesvikar ved å bli elskaren til den unge dronninga, ja, far til barnet hennar, og dermed etter kongeleg meining fortente å bli torturert, sliten i hel av hestar, partert og lagt på steile og hjul til skrek og åtvaring på Vester Fælled. Episoden var sterkt med på å fremje biletet av konge-

makta som despotisk, vilkårleg, umenneskelig – ja, umoderne.

Biletet av ei anti-human kongemakt spørkjer framleis i bakgrunnen. Despotiske absolutistiske kongar frå einevaldstida, såleis minningar om sinnsjuke eller psykisk veike dansk-norske kongar på 1700-talet, sjølvtilfredse franske 1600- og 1700-tals-kongar som braut ned levekåra for landsmennene sine om dei var aldri så store kunst-mesenar, krigerske prøyssiske og austerrikske konge-keisarar, kan hende somme tyrannar frå andre verdsdelar i vår samtid – slik har biletet av kongemakta som umoderne, uhøveleg – og kanskje vond! – blitt forma. Her blandar seg nok også inn litt av denslags uvilje eg sjølv erfarte som ung; mot at mystiske, uforklårlege eigenskapar får kvile i symboliseringa av samfunnsmessig fellesskap.

Opplevinga av den ikkje-personlege lekamen til kongen bygde på at kongedømmet var orientert mot mennesket. Kongen skjøna vilkåra til undersåttane sine, og måtte makte å uttrykkje sams kjensler og erkjenningar. Han skulle også gjere naudsynte reformer. Magnus Lagabøte må ha vore ein slik konge; han tok opp tradisjonar samstundes med ei akutt forståing av kva som måtte til i reguleringar av lovtilstand og institusjonar. Kanskje også Dronning Margrethe I., som førde saman tre rike med store motsetningar. Eller franske St. Louis, så høgt elска av sitt folk at han vart kanonisert kort tid etter at han døydde? Eller nokre av dei store böhmiske (tsjekkiske) kongane, humanistar før omgrepet vart oppfunne?

Den trauste kongen

Biletet av den frå menneska bortvende, prangande, fjerne og lite medlevande kongen er eit moderne bilet; dét er ei oppleving av statsmakta – slik ein ikkje vil ha henne. Når vi ikkje talar om kongen i kvardagslaget, då er verda slik ho skal vere – så folk eg kjende i ungdommen meinte vel at det meste gjekk

rette vegen. Å skulle vere mot kongen då var som å nedkalle ei forbanning over materielle ynskje og all stabilitet. Folk levde med rasjoneringskort til tidleg 1960-tal, det var husnaud og mangel på det meste. At sosialdemokratar, konservative og liberalarar jamnast fremja kongen som nasjonalt symbol, og all presse lyfta kongen opp til heltestatus med stadige soger om kva som hadde hendt under krigen, visinga av kongen og kronprinsen

tilbake. Eg må ha gjort eit bråvende feil veg ein stad inne i labyrinten av utstillingsbodar, for brått dulta eg inn i den framstikkande magen på ein uniformskledd person – eg lyfta blikket og såg rett inn i augo til kong Olav. Fyrst såg han – liksom adjutanten hans og dei norske og utanlandske notabilitetane som fylgte honom – forskrekka ut på ein litt vreid måte, men så smilde kongen hjarteg, slo ut med hendene og sa: «Ja, er det ikke typisk

Kongen for marknadsavtalar eller internasjonal storborgarskap er ikkje vår konge, ikkje i nokon skapnad ...

Foto: Sjur Lystad/NFF

under kongebjørka – dei hadde opplevd same trugsmåla som alle andre, same frykta – og den stadige oppattakinga i NRK-radio og etter kvart fjernsynet av kongen sine talar frå London – alt dette inngjekk i nasjonale ritual som styrkte sjølvkjensla og medvitet om at det heile nok skulle gå bra. Kjensla heldt seg uti tumultuøse tider på 60- og 70-talet, då omstillinga gjekk i rasande fart.

Eit par episodar gjorde at eg personleg oppdaga skilnaden mellom dei to lekamane til kongen. Eg hadde såleis eit uhyre kortvarig, men nært, ja, altfor nært, tilhøve til kong Olav 5. Våren 1979 var eg med på delar av førebuingane til ei internasjonal utstilling som gjekk føre seg i Vikingskipsmuseet på Bygdøy. Der vart arbeida til finalistane i konkurransen «Unge Forskere» stilte ut, arbeid som alle hadde fått fyrsteprisar i sine heimland. Tidlegare finalistar, såleis eg sjølv, laga den våren elles «Foreningen Unge Forskere», det var difor eg var til stades. I siste liten før kongen skulle inspirere utstillinga, før den offisielle opninga, vart eg send av garde for å rette på eitkvart på ein stand. Det vart noko sommel på grunn av eit teknisk problem, så med endeleg forretta gjerning pilte eg så raskt eg kunne

Oslo! Selv her har vi trafikkproblemer!» – og så lo alle og var blide, medan eg fann ein måte å fordufte på. Det var vanskeleg ikkje å like ein slik mann, kom eg til, då kongen nikka og helste blidt, som til ein kjenning, under bordseta ved festmiddagen på Norsk Folkemuseum same kvelden.

Den samanføyande kongen

Det der var jo berre ei ubetydeleg liten episode, som helst var pinleg for meg, sjølv om den seier ørlite om personlegdommen til kong Olav: romsleg, kjapp i tankegangen og forståingsfull. Eit par år seinare var eg student i Paris, og vart 17. mai beden om å halde bordtale med skål for kongen under ein festmiddag for nordmenn. Det var ikkje heilt lett, i ei så brokete forsamling av studentar og diplomatar og akademikarar og forretningsfolk og kunstnarar og borgarfruer med langvarig kulturnel residens, men på eit vis kom eg ifrå oppgåva nokolunde heilskinna. Skjønt det var fleire i salen som var republikanarar og etter middagen kom med fleinord fordi eg hadde vist meg kongetrungen, noko eg ikkje fann godt svar på. Under desse áatak oppfyrde av

vinen, kom det bort ei ung og vakker jente, med typisk norsk utsjånad (store intenst blå augo og stort krølla kastanjebrunt hår), og sa ho skjønte eg òg hadde visse problem med kongen. «Tja, problem og problem ...» Jau, ho hadde no, det, då, for ho hadde gått gymnaset i Paris, sidan faren arbeidde der, og ho heldt på å få vanskar med historiekarakteren sin – fortalte ho og såg meg djupt inn i augene medan ho nippa til raudvinsglaset. Jaha? sa eg, i aukande grad av forvirring – på meir enn ein måte. Jo, ho hadde altså skrive oppgåve om demokrati i Europa, og hadde då lagt ut om Noreg, sidan den andre demokratiske forfatninga i Europa kom til der, etter Frankrike, og så vidare, og litt om Danmark og Sverige òg. Det vart blankt stryk, o i karakter. Læraren hadde vore streng under tilbakeleveringa av oppgåvene: «De skulle skrive om demokratiet i Europa, var vi ikkje samde om dette, Mademoiselle?» hadde han spurt. Ho hadde forundra nikka og sagt: «Oui, Monsieur?» Då hadde han høgtideleg forkynt: «Som alle veit, Mademoiselle, er Noreg slett ikkje eit demokrati, men eit monarki!», medan han kasta eit fyrsteleg strengt blikk kring i klasserommet. Ingenting meir å diskutere med den anti-monarkisten! Men ho hadde no komme seg inn på universitetstudium, trass i den pinlege episoden og därleg karakter i historie. Den intense samtalen om monarki og kongevordnad som fylgte, og som gjekk over i andre intense ... utvekslinger, vart innleiringa til ein hektisk, om enn ikkje langvarig, venskap – eit døme på at i utlandet kan norske menneske samlast under dei aller beste ynskje for kongen, og det vil seie dei beste ynskje for seg sjølve, same kva for politiske meininger dei måtte kjenne seg forplikta til å ha.

Kongen er noko av det som skil oss ut frå andre, og som føyjer oss saman. Den andre lekamen til kongen bringer menneske saman – jamvel, som i mitt hove, nokre blide vårveker i Paris.

Samstundes fortel den episoden at det finst fastgrodde førestillingar, i og utanfor vårt

land, om kva monarkiet er. Såleis tykkjer franskmenn framleis at kongar er noko merkverdig – då kong Harald vitja Paris for få år sidan, stod det slett ingenting i Paris-avisene om besøket. Og det kom få næringslivsleiarar til kongelunsj, dei meinte visst invitasjonen måtte vere ein spøk. Eg arbeidde i Frankrike då, og kona mi fekk ikkje fri frå lektorjobben sin, endå ho viste fram personleg invitasjon saman med meg til å komme til kongeleg mottaking; rektor tykte dét var då ingen grunn til å skulke to timer undervisning. Som ein vil skjöne, det kan vere ein därleg idé å kommersialisere kongen ... det tek seg helst låtteleg ut. Det er å vone at Regjeringa – uansett kulør – sluttar med det, og sluttar å tale nedsettande om demokratiet; om det er eit poeng i å ha ein konge, må det vere at han er Folkekongen. Kongen for marknadsavtalar eller internasjonal storborgarskap er ikkje vår konge, ikkje i nokon skapnad ...

Vår franske konge

Det har hendt siste par åra at eg har halde foredrag for franskmenn om den for dei härreisande konstruksjonen at vi har konstitusjonelt monarki og parlamentarisk demokrati. Då startar eg gjerne med å fortelje soga om Jean-Baptiste Bernadotte, prokurator-son frå Pau i Béarn i Sørvest-Frankrike, fødd i eit hus som framleis er intakt og der det i dag vaiar eit svensk og eit norsk flagg (båe vårlitne, som seg hør og bør) over inngangdøra. Så prøver eg å forklare koss det kan ha seg at ein fransk marskalk kunne legge grunnen for norsk sjølvstyre og gjenopprette det norske monarkiet; korleis ein dansk prins, etterkommar av den same franskmannen, vart til gjenreisarkongen, eller snarare forløysarkongen, i det same monarkiet; koss ein fransk teori om monarkiet i mellomalderen kan seie litt om kvifor det norske kongedømmet har framtida for seg; og koss den nolevande kronprinsen har fornya rolla til den forløysande kongen i eit land som var litt lei og kei av kongedømmet.

Foto: Fernando Sciarra

Som ung var Bernadotte, slik ungdom skal vere, revolusjonær. Men den franske revolusjonen skar ut og før feil. Bernadotte var av dei fyrste til å meine at revolusjonen vart stolen frå folket og vart snudd mot folket. Lett å begeistre slutta han seg til Napoleon, som overlet honom elskarinna si, Désirée. Og gjorde Bernadotte til marskalk. Bernadotte var med på å vinne det avgjerande slaget i Austerlitz, som sikra Frankrike – for all ettertid, utanom åra 1871-1918 og 1940-1944 – kontrollen med vestsida av Rhinen. Bernadotte var ikkje blenda av ovundring, men såg tidleg at det bar gale av stad. Han deltok i politiske manøvrar på slikt vis at mange franskmenn framleis har eit bilet av han som landsførarar. Dét gjeld ikkje berre reine Napoleonbeundrarar: Ingen fransk æreshall hyser minnesmerke over marskalk Bernadotte. Men Karl Johan tok initiativ for å fremje interesse til Sverige og Noreg, og tala og skreiv om Skandinavia for å innprente trua på det rettkomne i unionen. Like til vår tid trur folk i Europa oftast at havlaks og midnattssol og fjordar og snødekte tinder er typisk svensk. Karl Johan og etterkomarane hans på 1800-talet lukkast så godt med å marknadsføre idéen om Skandinavia, at den står fast planta i europeisk kollektivt medvit den dag i dag.

Karl Johan vart altfor fengsla av det politiske spelet i Skandinavia til å ta del i franske intrigar igjen. Men frå fyrst av var han redd for ein gustaviansk restaurasjon i Sverige, så han ville utvikle rika parallelt; gjekk det gale i Sverige kunne han satse på Noreg. Sidan kjende han seg trygg og fekk andre preferansar, men då hadde Noreg både grunnlov og storting. – Alexander L. Kielland laga i 1905 eit merkeleg skriftstykke om Napoleon der han skjelte ut Bernadotte som eidsbrytar, svikar, landsførarar og generelt sett ein snik. Mange i samtida til Kielland meinte nok enno dette, særleg dei som var imponerte over Napoleons statsmannskunst – som vi skal vere glade for ikkje vart etterlikna i Norden. Bernadotte kunne vore ein rein eventyrar, og liksom sei-

nare geskjefteige erostrarar av marknader og produksjonskrefter berre henta ut det han fann for godt. Eller han kunne ha ynskt å gjere Skandinavia til stormakt – framleis var det berre tre generasjonar sidan Karl 12., ovundra av Voltaire og andre læremestrar for Bernadotte. – Enno vantar den fullgyldige analysen av kva for ei rolle Karl Johan spela i å sikre ei fredeleg utvikling i nord.

Overraskande raskt vart denne ekte parvenyen oppfatta som innbegrepet på kongen. Han, som aldri lærde seg å tale norsk eller svensk, fekk hovudgata i hovudstaden vår oppkalla etter seg, Karl Johan til hest framfor Slottet utgjer ved siden av eit par statuar over kong Haakon 7. og nokre fotografi av han og sonen, pluss nokre illustrasjonar frå Gustav Storm si utgåve av Snorres *Kongesoger*, omrent heile det ikonografiske materialet vi har prenta inn i vårt kollektive sinn om koss norske kongar skal sjå ut: stolte, ubøyelige og tillitsfulle.

Tradisjonsforming og symbolskapning

Karl Johan valde å markere norsk sjølvstende symbolsk ved å late seg salve og krone i Nidarosdomen i 1818. Kyrkja var jo då langt frå så imponerande som ho står i dag, men nedsli ten, dels til nedfalls. Men å velje denne staden til kroningsseremonien, var eit taktisk meisterstykke; kroninga helga på den eine sida kyrkja på nytt, og staden i seg sjølv viste attende til norsk stordomstid og til Heilag-Olav-minnet. Kongen plasserte seg inn i norsk historie og appellerte til ei veksande romantisk rørsle, som ikkje kunne anna enn å stadsfeste at kongens kall og gjerning var heilag som staden var det.

Då prins Carl kom til som norsk tronpresident i 1905, var eit medvit om «kongens to kroppar» godt etablert i Noreg. Trass i at Oscar 2. var ein så håplaus retorikar, og heile tida klarde å fornærme nordmennene og gjere dei endå meir oppste (skjønt det skulle vel

lite til, på den tida), viste jo folkerøystinga at folk ikkje forveksla personen med funksjonen. Historikaren Roald Berg har synt at det slett ikkje var prins Carl som ville ha folkerøysting, men den danske utanriksministaren – og norske republikanarar! Sjølv om den gilde myten er punktert, står det fast at kong Haakon 7. alltid syntre respekt for norske styresmakter og tradisjonar. Det er freistande å sjå arven frå Karl Johan som éin av grunnane til at Noreg ikkje som andre moderne statar gjorde seg til republikk: Den fyrste norske kongen i moderne tid hadde vore talsmann for folkesuverenitetsprinsippet, og sette folkets kjærelig opp som høgste mål. Prins Carl

tinget lét trykke opp ei eiga «Nationalutgave» av boka som «folkegåve» og sende til mest alle husstandar, i 1900. Dermed vart gamle norske, staute kongar del av det alminnelege tankegodset, og kunne talast om. Noko prins Carl sjølvsagt visste, og visste å utnytte til sin føremom.

Den heilande kongen

Og løynd bak dette særkulturelle retoriske godset, som fyrst får seg tilskrive ei handgripeleg meining for moderne menneske nettopp ved den tolkinga Haakon 7. kom til å prege kongerolla med, ligg ei allmenneuro-

[Den nolevande kronprinsen har fornja rolla til den forløysande kongen i eit land som var litt lei og kei av kongedømmet.]

og dei norske rådgjevarane hans kunne spele på den symbolske arven.

Tradisjonstrådane er minst to, og dei er tett samanspunne. Det finst ein hemningslaust open appell overfor mellomalder-ideal for folkekongen. Noko som var ganske naturleg, sidan interessa for Snorres *Kongesoger* hadde gripe om seg gjennom siste par generasjonane. I motsetning til kva mange har trudd, så var ikkje *Kongesogene* kjende for bønder og borgarar, høg og låg, på 1700-talet – Peder Claussøn Friis-omsettinga kom då berre i 800 eksemplar, og nokså få av desse nådde Noreg. 1838-utgåva til Jacob Aall auka publikums-tilgangen, men det var ikkje før enn i 1868, med Det Norske Samlaget si hefta utgåve, utsend til tingarar i posten i billegaste hefteformat, at kongesogene vart allment kjende. Gustav Storms utgåve frå 1899, med alle dei flotte teikningane av kjende kunstnarar, vart så ein stor suksess – ikkje minst av di Stor-

peisk, kanskje indoeuropeisk, urgammal fellesførestelling om den mystiske unionen ikkje berre mellom ein konge og folket hans, men der kongen personifiserer grøderikdom, velstand og fornyingskrefter i det landet folket bur i. Denne sistnemnde kollektive, mentale storleiken har ein av dei fyrste mentalitetshistorikarane, Marc Bloch, kalla «den helbrendande kongen», i boka *Les rois thaumaturges* frå 1936. I fyrstedelen av boka knyter Bloch sambandet attover i tid ikkje minst ved hjelp av Snorres *Kongesoger*, til dømes vitnar forteljinga om at liket til Halfdan Svarte vart delt opp i fire og gravlagd i fleire fylke for at det skulle bli gode år, om korleis folk oppfatta at kongens lekam var beinveges og fysisk knytt til jordsmønn og levevilkår.

Studiane i det norrøne materialet tok Bloch til med under eit kort opphold ved Institutt for Sammenlignende Kulturforskning i Oslo tidleg i 1920-åra, og drøfta nok spørsmåla

med kollegaen og venen Halvdan Koht. Han kjende jo til rådslagningane då prins Carl skulle velje kongsnamn, til dømes. Sverre skulle kongen i alle høve ikkje heite! skal dei den gongen ha vore samde om, og det var då logisk nok, eit oppviglarnamn på ein ny konge i eit nytt rike høvde særslig. Ikkje minst av di engelskmennene var nervøse for oppstand her nord. Om enn Harald var namnet på den første rikssamlaren, gjekk *den nasjonsetableringa* føre seg med vald og makt. Nei, Håkon var namnet på den første store gode kongen, og også på den kongen som tronte i Håkonshallen då det mellomalderske kulturlivet i Noreg var på sitt høgste, der ein tok inn over seg europeisk litteratur, men der også Noreg bidrog med balladediktina til verds litteraturen. Just eit namn for ein konge som stod for ein ny start, og eit symbolsk uttrykk for heiling av gamle sår og skader. At kronprinsen fekk namn etter skytshelgenen Olav, passa såleis godt, og i sin tur kom endelig Harald, etter at dynastiet var trygt etablert. At kongefamilien også sidan har visst kva dei ville med namngjevinga i suksesjonsrekker, viser seg ved at vi ein dag får ein ny kong Håkon; fjerde generasjon startar på syklist vis ei ny utvikling.

Hjå Bloch er høgdepunktet for «den høgbredande kongen» eller forløysar-kongen i historisk tid å finne i høgmellomalderen, fram mot slutten av 1200-talet, i England, Frankrike og dei nordiske landa, just i tida til Håkon Håkonsson. Men han meinte førestellinga knyter seg til strukturane som går langt tilbake, med leivningar heilt opp i vår tid. – Mest manifeste vitnemålet var at kongen etter salvinga og kroninga kunne ta på pasientar med skurve, ein stygg hudsjukdom, og lækje dei. Han la òg hendene på andre sjuke, signa dei og bad for dei, hjelpte slik heilingsprosesen i gang. Dette er elles ei førestelling J.R.R. Tolkien nyttar seg av når han i tredje bandet av *The Lord of the Rings* lèt Aragorn kalle fleire sjuke tilbake frå dødens domene, ved hjelp av sine lækjande hender og planten «kings-

foil». Førrestellinga heng igjen i det moderne «badet i massane», der presidentar og statsministrar går omkring i folkeflokkane og blir tekne på og tek på folk. Haakon 7. utnytta prinsippet; han og dronning Maud gav seg rett og slett på signingsferd overalt dei kunne komme til i landet, med allslags transportmiddel, tog, skip, robåt, hest og kjerre, slede ... dei møtte og handhelste på mengder av menneske. Dette var ei like viktig signing som salvinga og kroninga, for her kom det urgammle provet på at kongen var eitt med land og folk, som ei pakt avgjord ved handslag. Etter andre verdskrigen gjorde kongen og kronprinsen oppatt ei landsomfattande reise. Dét var ikkje berre ei helbredande handspåleggning på eit herja land med mange utslitne einskildindivid, men ei fornying av pakta. I mellomtida hadde jo kongen prova sitt verde, ved sitt vidgjetne «nei» til tyskarane i 1940 – medan Stortinget ikkje berre var vaklande, men på nippet til å gje etter for dei tyske krava, og hadde vel då skjempet seg og landet ut for all framtid. Sidan symboliserte kongen motstanden; han fekk om lag same rolla for nordmenn som general Charles de Gaulle fekk for franskemann – «Dette er London!» – «Ici Londres!» var i bælg land samlingssignal der ein venta styrkjande ord og råd om koss ein skulle takle vanskelege tider. – Etter krigen gjekk kong Haakon slett ikkje inn for å forlengje landsvikprosessane: ingen hemnar var han, derimot forsoningskongen!

Signing og forløysing

Kroninga fall bort i 1957 etter ynskje frå Arbeidarparti-regjeringa. Olav 5. gjorde klokt i å insistere på kyrkjeleg signing, noko Harald tok oppatt i 1991 og dermed stadfestet som norsk tradisjon. Kongen er då hovding for statskyrkja og dermed eigentleg øvste bispen; signingsseremonien for kongen liknar ikkje rett lite på ei bispevigslle. Og same kva ein meiner om den norske statskyrkja, er ho framleis folkekyrkja dit fleirtalet av innbyggjarane

går for å få utført familiemessige overgangsrituale. Just av di det er blitt stilt spørsmål ved legitimiteten til presteskapen og bispane, har signingsferda fått ei ny og djupare rolle, som stadfester tilhøvet folket har til kongen.

Mange meinte, lyt ein vedgå, at Harald var ein kjedeleg kronprins og knappast kunne gjere mykje av seg som konge. Kva hende så, etter at han vart signa i 1991, anna enn at han overraska heile nasjonen med å vere fri og tydeleg; han dekorerte og hylla forsomde krigsveteranar som hadde kjempa saman med russarane, han erklærte tydeleg nasjonens skuld og ansvar overfor samane, og sa elles ein heil del folk merka seg, ikkje minst om rolla til innvandrarane, desse som kong Olav 5. med eit så lukkeleg ordval kalla «våre nye landsmenn». Innvandrar sjølv er han jo, Harald, etter norske reglar, sidan faren var innvandrar av fyrste generasjon. – Då kong Harald sidan var fyrste statsrepresentanten på staden etter orkanen som raserte delar av Nordvestlandet, bar han oppe rolla som gjenreisarkongen; den heilande, samlande kongen. Noko statsminister Gro Harlem Brundtland må ha fornemma, etter at ho hadde somla med å komme seg av stad og vart gåande og dilte i skuggen etter kongen. Ho føydde endå til skade til skam; gjorde seg lattelteg med å kritisere kongen av di han hadde reist av garde utan løyve frå henne ...

Eit sprang framover i rolle-figureringa av ein folkekonge som inkluderer det heilage heilande, det forsonande, vart gjort med konevalet til kronprins Haakon. Her har kronprinsen fått seg tildelt den kongeleg heilande rolla alt før han sjølv er signa. Kulört vekepresse så vel som såkalla liberal dagspresse tok feil: Mette-Marit innevarsla på ingen måte nokon nedgang eller undergang for vørndaden åt kongedømmet i Noreg – tvert om. Kronprinsen syntetegn som eit moderne, sjølvstendig menneske med sterke kjensler, noko alle kan få sympati med. Alle som ville, kunne også fylge med i den augneblinken Mette-Marit vart fridd for synder og helbreda for gamle sjukdommar

– den påståtte kontakten med narkotika kunne oppfattast som sjukdom, ikkje sant. Heilinga hende i intervju på NRK Fjernsynet tysdag før bryllaups-laurdagen, der Mette-Marit la fram ei vedkjenning og gret ein skvett. Haakon strauk henne så trøystande over hovudet: den helbredande, forløysande gesten. Ingen nordmann kunne etter den augneblinken hevde at Mette-Marit var uverdig, besmitta eller upassande. Stemningsskiftet i avisene dagen etter var påtakeleg – sidan har semja vore unison. Jamvel er ein mint om at dobbelnamnet Mette-Marit, som mange tidlegare ymta frampå om var alt for folkeleg 70-talsk, ikkje er noko dårlig namn for ei dronning; både namna er av Margaretha/Margrethe! Og sanneleg gjorde ikkje paret ei omfattande signingsreise over det ganske land etter bryllaupet.

Viktigaste tenesta Haakon til no har gjort monarkiet i Noreg, var at han gjekk nett så langt som han gjorde i å velje seg ein livsledsagar. Heile fortida og familielivet hennar er blitt bretta ut for alle å saumfare, på dei minst mogleg skånsome måtane. Dette har ho bore med verdig resignasjon. Meir kan ein vel aldri vente at nokon skal tote for kjærleiken: eit eksistensielt val til eit ukjent liv; slik alle alltid kan velje – om dei tør. Av di Mette-Marit fann seg i det som skulle til for å bli eit symbol, er ho blitt det, eller har i alle høve to i seg til å vere det.

Medan faren og særleg bestefaren var populære sportsutøvarar, dyrkar Haakon ingen sport – han har likevel late vere å ergre oss med å bli playboy. I staden gjorde han seg til spegelbilete for vilkåra i det moderne parforholdet. Same kva grunnar han hadde for valet, så er det vanskeleg å sjå, etter kronprinsbryllaupet i 2001, korleis kongedømmet i Noreg snarleg skal kunne avskaffast. Det er blitt alt for rotfest i folket sitt sjølvmedvit, i forestellingane om kva som er norsk og kva som er mogleg i Noreg. Kva prinsesse Märtha fru Behn måtte finne på, er dermed nokså irrelevant. At ho òg ter seg sympatisk, er elles hyggjeleg.

Lite seremoniell – lettjenneleg symbolikk

Forminga av ein særnorsk variant av den nordiske modellen for konstitusjonelt monarki, med svært lite pomp og prakt, men likevel med klart teikna førelegg for opplevinga av monarken, tok alle desse år sidan Karl Johan diskuterte Grunnlova i 1814. Funksjonsmåten til monarkiet er slett ikkje noko som har vore gjeve «frå oven», ei heller frå historiske modellar, for desse har vore omvekslande frå tidleg-moderne tid av, ja, før den tid. Men i Noreg greip ein i åra før og etter unionsoppløysinga medvite tilbake til mellomalderske modellar for den gode kongen – noko svenske og danske regentar knapt kunne gjere, dei hadde få godt skildra rollemodellar å ta av, og det ville komme på tverke med soga om dynastia deira. I Noreg var det mogleg. Her kunne ein fremje tanken om at alle borgarar hadde lik tilgang til kongen – og at kongen skulle respektere hevd, rett og sedvane. Det siste hadde jo Karl Johan stadfest. Nordmennene kunne ta honom så mykje meir på ordet enn svenskane, av di våre tradisjonar – til dømes tings-institusjonen, som jo Stortinget fekk namn etter – låg til rette for slik tenking. – Økonomen John Maynard Keynes sa i 1936 at moderne statsdanninger manglar adekvat seremoniell for oppretthaldinga av respekten for statsmakta. Vi har klart oss med minimums-seremoniell. Ei underforstått pakt om fred og samarbeid mellom borgarane i staten har vore vist fram gjennom kongens person og framtreden i allslag offentlege og halvofentlege samanhengar. Vi bør òg kynisk innsjå at det norske kongedømet er svært billeg. Mangfaldige dyre ritual måtte til om vi ikkje hadde monarki. – Kanskje er republikanske 68'arar ikkje særleg spartanske, når alt kjem til alt? Dei har i alle høve ikkje ført spørsmålet om folkesuverenitet langt nok til å spørje seg om kva skattebetalarane hadde måtta ut med, med ei anna ordning.

Eit problem i forståinga vår av folkesuvere-

niteten er at vi har så därleg stell på analysen vår av kvar vi meiner kjeldene for han finst. I Noreg vaklar vi mellom ei romantisk forkláring av nasjonal identitet, litt grovt sagt «den tyske» som føreset at arv, slektsband og opphav er avgjerande for å kunne rekne seg som fullverdig medlem av nasjonen, og ein meir voluntaristisk, «fransk-revolusjonær» tradisjon for nasjonalitet, nemleg forestellinga om at vi vel oss vår nasjonale tilknyting; der vi er, der høyrer vi til, så lenge vi vil det og respekterer lover og reglar i landet. Eller som de Gaulle sa etter krigen, på Republikk-plassen i Paris: «Fransk er kvar den som seier han er det, og som respekterer Menneskerettane!» Denne siste forståingsmåten – kanskje likså spissformulert, Revolusjonsrådet i Paris gav mang ein utlending fransk statsborgarskap på førespurnad under revolusjonen – bar Karl Johan med seg nordover. Det finst element av slik tenking hos Wergeland, i den tidlege arbeidarrørla, i målrørla (fritt val av språkform), i den veldig trangen til eigenorganisering nordmenn har utvist sidan tidleg 1800-tal, i norsk feminism, ja, mangstad elles. Men sidan vi så lenge har drive på med å stadfeste den romantiske nasjonalismens forestillingar, har vi òg – eit stykke på veg – lært å bli moraliserande, lukkelege slavar. Den harde herre-idealismen bryr seg ikkje om praktiske resultat, men tvingar lekam og materie inn under disiplineringsordningar som avgrensar tanken. Såleis med forestellinga om at blodsbanda våre avgjer nasjonalkjensla. Slik kan vi kjenne oss fritekne frå plikta til å velje å vere del av ein fellesskap – vi godtek det folk fortel oss er nasjonen vår. Men vår kongeslekt har valt å vere norske, dei ...

Ein ny kongeideologi – eller fleire?

Blir den heilande kongefiguren no helst opplevd som romantisk og/eller mystisk-idealistic? Sjølv er eg alltid betenkta over alle former for irrasjonalitet, om det då ikkje handlar om poesi eller kunst, som helst ikkje bør vere

politikk ... Folket tykkjест vere begeistra for kronprinsparet, og verkar også godt nøgd med kongeparet. Kva om vi her står overfor kollektive reaksjonar som har rasjonell botn?

Stadfestinga av monarkiet kan faktisk vere uttrykk for eit demokratisk underskot. Politiske organ får oss ikkje lenger til å kjenne oss trygge innfor staten, vi lit ikkje lenger på at interessene våre blir tekne vare på. I staden kjenner vi oss som instrument; motviljuge utøvarar ikkje med naudsyn av ein politikk –

lause og innestengde som vi er i våre gjevne omstende, kan tilhøyre ein fellesskap som kan utrette noko fornuftig berre vi får høve til å handle saman som sjølvstendige personar, ja, då er eg fullt ut monarkist.

Medieomtalnen av kongefamilien har sett dei kongelege likt med kjendisane. Omtalar av ivedkomande slektingar av makane til kronprinsen og prinsessa er medieskapte politiske distraksjonar: sørn dyssande, bedøvande. Slik slepp ein å analysere det fenome-

Politiske organ får oss ikkje lenger til å kjenne oss trygge innfor staten, vi lit ikkje lenger på at interessene våre blir tekne vare på.

politikken kunne vi før ta standpunkt til, sjølv om vi måtte etterleve vedtaka – men av ein anonymisert, løynd vilje. Politikken gøymer seg inne i eit statsapparat som stiller oss til teneste for noko anna enn seg og oss, nemleg marknadskreftene. Det politiske feltet har trekt seg attende frå borgarane, og ter seg no som del av byråkratiet, ikkje som noko som vedkjem oss.

Det er, særleg av denne grunn, blitt langt vanskelegare å vere republikanar enn eg tenkte det då eg var ung. Dei fleste klassiske republikanske argument for korleis folk skal kunne kjenne seg som rådande i sitt eige land, ser no heller ut til å kunne knytast til ein kongefigur enn til ein president ... Det er likevel ikkje lett å slutte seg til ei statsutvikling der monarkiet skal kunne vere eit slag ideologisk lynavleiar, ved at kongen blir eit levande paradoks: Kongen held oppe ein politisk daud idé om borgarleg demokrati gjennom å vere populær folkekonge, der privatlivet til kongefamilien blir offentleg eige samstundes med at den er utskild og avsondra. Om kongen derimot står for ein tanke om at vi alle, maktes-

net at staten sluker politikken og gøymer han bort – medan det politiske livet skulle vore tilgang til kontroll med statsmakta. Melodramatiske soger om til dømes svograne til kongefamilien personifiserer behov for tidtrøyte og avslapping. Dermed framstår kongehuset og slektingane deira ikkje som representantar for statslivet, men som bilete på det løyndarlivet folk gjerne ville levd i fritida: Melodramaet er utbredding av ekle løyndommar i intimlivet. Mest alle nyare norske romanar er melodrama, noko som anten seier noko om eit reelt behov for pikante avsløringar, eller fortel om eit folk i drift mot middelmådige smakssval. Melodramaet er eit smaksmiddelsnitt for gjennomsnittlege menneske, dessutan kompromisset mellom det tragiske og det komiske. Di meir tragisk utskilt frå resten av verda kongen framstår, di meir vil kolportørane av melodramaet – vekepresse og tabloidavisar – streve etter å klistre eit quart lätteleg til kongevordnaden, for så å produsere salgbart grelle, melodramatiske effektar. Å slutte av dette at kongen er middelmådig, vore ei dramatisk feilslutning. Det ville vore like forvilla som å

tru at vi kunne innrette livet vårt etter råd frå tabloidaviser.

Personleg mot og ansvar høyrer til grunnvilkåra i ein offentlegdom. Fremste symbolfiguren for Staten er ein utskild, kanskje einsam person, som vi ventar skal bere oppe trua vår på at Staten byggjer på personleg integritet. Dette er svært mykje å vente av eit menneske, og vi har dessutan ingen garanti for at ein konge er eit skikkeleg menneske. Men når no ein særskild familie er blitt utsedd til å forvalte symbolansvar som kongelege, og vi har kunna observere at så langt har dei tedd seg som forsvararar av viktige verdiar, må vi vel òg krevje av statsapparatet at det skal vere likså verdig som kongefamilien: Det må vere mog-

leg for oss å vere stolte både av kongen som person og av alt det han står for, nemleg Staten vår. Staten må altså leggje til rette for at vi kjenner oss sjølve igjen i kongen, ergo i Stattens verksemder.

Før vi har granska grundigare soga om nyare omdanningar av kongementalitet, er eg freista til å tru på eiga ynskjetenking om at kongeideologien har utvikla seg til ei demokratisk motkraft, som er retta mot eit meir og meir kjenslelaust, avpersonalisert, lite menneskevenleg og svært framandsleg statsapparat. Kjensla av at kongemakta er komen nærmare folket, kan såleis vere eit verdfullt utgangspunkt for nye diskusjonar om folkesuverenitet og demokrati. ●

www.universitetsforlaget.no

En passende mengde kriminalitet

Nils Christie

Handlinger som kan sees som kriminalitet, er som en uuttømmelig naturressurs. Vi kan ta ut en liten del av dem i form av kriminalitet, eller vi kan ta ut store mengder. Både over tid og mellom nasjoner finnes enorme forskjeller i hvordan man møter det uønskede.

Dette syn åpner for et problem vi sjeldan drøfter: Hvor mye av det uønskede vil vi forebygge, hvor mye vil vi kriminalisere, og hva kan eventuelt møtes på helt andre måter? Kriminalitet er ikke skjebne, men valg. Derfor spørsmålet; hva er nå egentlig en passende mengde kriminalitet?

Straffenes type og omfang er en kulturell manifestasjon. Gjennom bruk av straff sies noe om hvilken type samfunn vi har skapt, og hvem vi er. Hvor mye avvik kan vi møte med straff uten at grunntrekk ved samfunnsformen blir truet?

Pris 249,-

www.universitetsforlaget.no
Boken kan bestilles på www.universitetsforlaget.no,
Fax: 24 14 75 01 eller kjøpes i bokhandelen

Maria Alnæs

Rojalistisk utakt – moderne republikk?

De siste årene har populariteten til kongefamilien svingt sterkt. Det kan synes som om en skepsis til visse sider ved kongefamiliens atferd nå får mange til å stille spørsmål ved monarkiet som statsform. En debatt bør imidlertid først og fremst dreie seg om grunnleggende prinsipper og ideer. Bevissthet omkring disse vil dessuten kunne berede grunnen for et nytt og bedre alternativ.

Sentrale spørsmål bør være: Ønsker vi at vår statsform skal gjenspeile allmenne verdier og ideelle forestillinger om menneskets plass i samfunnet? Hvilke symboler bør landets fremste representant målbære? Hvilke signaler ønsker staten Norge å sende ut til innbyggerne og til andre nasjoner?

Denne artikkelen prøver å drøfte aspekter ved slike spørsmål, og argumenterer for at republikken er den statsformen som både hviler på de mest ideelle prinsipper og best imøtekommer utfordringene fra den moderne tid.

Et samfunn bør alltid debattere seg selv. Innbyggerne bør ustanselig stille spørsmål ved lover og regler og diskutere og vurdere grunnprinsippene samfunnet hviler på. Dette er selve kjennetegnet på et levende folkestyre. Motstanden, diskusjonen og opprøret er demokratiets

oksygen. Det er defaitistisk dersom de nåværende mønstre og tradisjoner blir forsvar ut fra konvensjon og vane. Når tingenes tilstand blir akseptert med et skuldertrekk og et «hva skal vi ellers ha?», vitner det om underskudd på initiativ og nytenkning. En varsellampe bør blinke når man forsvarer en institusjon eller lov – ikke ved å påvise hvordan den fungerer eller hva slags ideologi den målbærer – men ut fra sedvanen. En mer fruktbar tilnærming er å utforske alternativer som er i samsvar med ideelle prinsipper det er bred enighet om. Alternativer dukker aldri opp før vi har tenkt dem ut. En grundig debatt om monarkiet og en eventuell fremtidig republikk er derfor et friskt, sunt og nødvendig bidrag i norsk samtidsdebatt.

En stor del av befolkningen er for monarkiet. Selv om oppslutningen har sunket kraftig

siden 1990, er fremdeles omkring 60 prosent av befolkningen tilhengere av denne statsformen. Hundrevis av organisasjoner står i kø for å få kongen eller dronningen som sin høye beskytter. Utenriksdepartementet benytter kongefamilien i representasjon, og man ønsker de kongeliges tilstedeværelse på festivaler og utstillingar. Mange interesserer seg for de kongelige, ja, til og med dyrker dem. Hvorfor ønsker jeg likevel at monarkiet blir avskaffet? Hvorfor kan jeg ikke slå meg til ro med en ordning som tilsynelatende fungerer åleit og som så mange slutter seg til og synes å ha glede av?

Symboliserer udemokratiske verdier

De siste femti år er det blitt bredere politisk enighet om at man bør arbeide for større likhet og en mer rettferdig fordeling av godene i samfunnet. Kvinnefrigjøringen og den økende politiske og sosiale likestillingen har langsomt og jevnt lagt mer tyngde på den demokratiske vektskålen. Demokratiet ble ikke gitt i 1814, 1884 eller 1905. Demokratiet er en plastisk institusjon, som stadig endrer seg og er i utvikling. Erfaringen har dessuten lært oss at demokratiet ikke er gitt en gang for alle. Det må stimuleres og utvikles aktivt gjennom en kontinuerlig prosess. Dette gjelder på mange områder, som i lokalsamfunnet, på arbeidsplassen og i forholdet mellom kjønnene.

Demokratiseringen og likhetsideologien har også påvirket menneskenes holdninger i det daglige liv. Vi sier du til hverandre og foretrekker uformelle, uhøydelige og kameratslike omgangsformer. En sterk klassebevissthet er ikke lenger *comme il faut*, og ideen om at noen står over andre ut fra fødsel, virker vammel på det moderne menneske. Hører monarkiet hjemme i en slik tid? Nei, vil jeg svare, og dette er grunnen til at jeg ikke vil slå meg til ro med at denne statsformen skal eksistere i all fremtid. Det politiske system bør produsere mer demokrati og mer likhet, ikke understøtte symboler som signaliserer det motsatte.

For det er ikke minst symbolverdien til kon-

gedømmet vi diskuterer. Det ville være en overdrivelse å si at monarkiet truer vårt demokratiske system. Suvereniteten hviler i folket, den lovgivende makten utøves av nasjonalforsamlingen og den eksekutive makten ligger hos en regjering som er forpliktet overfor innbyggernes ukrenkelige rettigheter. Dette gjelder enten dens drakt er republikansk eller monarkisk. Men som symbol har kongedømmet en betydning. Og selv om vårt monarki skulle være en maskert republikk, har denne masken en symboleffekt og er bærer av språklige og praktiske konvensjoner man ikke kan avfeie som uvesentlige.

Et gjenferd fra privilegiesamfunnet

Monarkiet er nemlig en levning fra privilegiesamfunnet. Ideen om at et menneske kan arve tittel og privilegier, samt få respekt i kraft av sin fødsel eller sitt giftemål, tilhører det foydalistiske tankeunivers. Opp gjennom historien har folkestyrets fødsel i stor grad vært ensbetydende med aristokratiets fall, og tanken om adelskapets forrang er blitt erstattet av moderne ideer om like muligheter, like rettigheter og likhet for loven. Opplysningstidens filosofer understreket innsikten om at ethvert menneske er født med en iboende verdi som innebærer at man ikke bør skille høy fra lav. At vi i Norge i det 21. århundre blir forventet å neie og bukke for kongefamiliens medlemmer dersom vi møter dem, at de skal tiltales i en opphøyd 3. person, at de er unntatt straffeforfølgelse og fra plikten til å vitne i en rettssak, virker ikke bare antikvert, men direkte bakstreversk. Den kongelige etikette og protokoll krever rituell servilitet. Selv om dette er en formalitet, uttrykker det i virkeligheten en krenkelse av likhetstanken. Dersom kongedømmet skulle ha glidd inn i en moderne tid og virkelig blitt et folkemonarki, er privilegiene det første man burde gi avkall på.

Likhetsstanken gjelder også de kongelige. I vår tid, og ikke minst i vår kultur, blir det sett på som et privilegium å være født fri og ukjent,

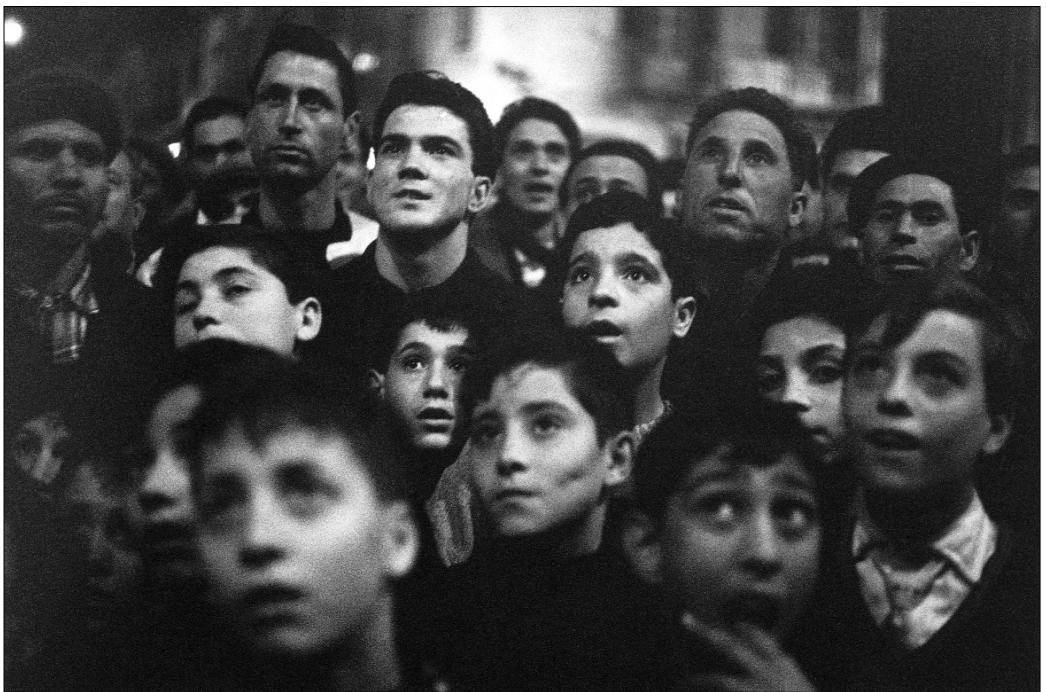

Foto: Ferdinand Schärer

født uten føringer til yrke, uten stengsler og bindende tradisjoner. Det er en tilkjempet gevinst at unge mennesker selv skal ha frihet til å velge fremtid, karriere og livsstil. Dette utgjør selvfølgelig også et element av usikkerhet, og litteraturen har skildret den moderne erfaring som noe utfordrende og til tider rot-

barnebarn knipses i alle situasjoner. Det fakta at de er flere, fører til at oppmerksomheten akselereres og at journalistene kan spekulere i forhold og konflikter innad i den kongelige krets. Denne kretsen har dessuten to ytre sirkler, som forsterker tendensen. Den ene sirken består av den europeiske celebritetsliga av

[Den kongelige etikette og protokoll krever rituell servilitet. Selv om dette er en formalitet, uttrykker det i virkeligheten en krenkelse av likhetstanken.]

løst. Den moderne tilstand og friheten fra stengslene er likevel noe vi ønsker. Individer født inn i en kongefamilie står utenfor denne tilstanden, og det er et tankekors at vår konstitusjon bifaller et slikt system.

Det kongelige teater

Kongedømmet åpner for en personfokusing og en arena for underholdning som er en gave til den kulørte journalistikk, men som undergraver den seriøsitet og overpersonlighet landets forgrunnsfigur bør være bærer av. Man kunne jo si at det er tilpasningsdyktig at noe spiller opp mot tidens tendenser, men vi bør ikke glemme at vi diskuterer vår statsform og konstitusjon. Monarkiet burde først og fremst forventes å fylle en meningsfull og verdifull funksjon som rettferdiggjør institusjonens oppretholdelse. Personfokusing og underholdningsjournalistikk kan selvfølgelig ramme enhver kjent eller offentlig person. Men monarkiets egenart legger til rette for dette på en særpreget måte, samtidig som institusjonen vanskeligere bidrar til å rette oppmerksomheten mot saker av betydning. Dette har flere årsaker.

Den første er at fokuset ikke retter seg mot ett enkelt menneske, nemlig monarken, men en enhet av flere. Blitslampene vendes mot hele kongefamilien; foreldre, barn, svigerbarn og

kongehus og fyrstefamilier, den andre av den mer hjemlige borgeradel og kjendissosietet.

Det andre elementet som bygger opp under underholdningsfaktoren, er den kontinuerlige fortellingen. Kongehuset er et familiedygnasti og en såpeserie befolkningen har fulgt gjennom snart hundre år og interesserer seg for på et familiært plan. Ulike fortellinger formes også omkring enkeltindividene, både av pressen og av folket. Som Tore Rem påpekete i *Samtiden* 2/2002, tilpasses individene stereotype eventyrroller, og det konstrueres en fortelling som passer inn i den folkelige bevissthet. I England illustrerer tilfellet prinsesse Diana dette fenomenet. Selv om Diana kanskje var opptatt av minerydding og handikappede, var det hennes kjoler, kjærlighetsliv og sorger pressen og folket konsentrerte seg om. Dianas død omskapte lettromansen om den sviktede heltinne til en tragedie. En tragedie vi hadde fulgt tett, og hvis triste utgang vi alle ble forferdet over.

Et tredje element som er med på å trekke fokuset mot det kulørte og vekk fra det meningsfulle, er at de kongelige ikke kan ytre noe utover det rent konvensjonelle. De sitter heller ikke i posisjonen fordi de har utrettet noe spesielt eller noe av betydning. Dette bidrar til at informasjonen som formidles av og om de kongelige, begrenser seg til tomme fra-

ser og rene utvendigheter, som ikke appellerer til tenkning eller debatt. Kongejournalistikken består knapt av noe annet enn kjoler, hatter, smykker, ball, brylluper, fødsler, hester, kjærest, seilbåter, operasjoner, begravelser og reiser. Overdimensjonerte feiringer der mediene inviteres, forsterker dette bildet.

At både NRK og TV 2 og aviser som Aftenposten, VG og Dagbladet fordummer oss alle ved at de uavlatelig dekker disse pseudo-nyhetene, sier noe om nyhetsvurderingen hos disse mediene. Det kan se ut som om Dagsrevyen er på plass hver eneste gang Märtha Louise deltar på et konsertarrangement. Så lenge monarkiet eksisterer, har en slik type nyhetsdekning et skinn av legitimitet. Dersom vi avskaffer monarkiet, er det vel natvt å tro at vi samtidig avskaffer all dekning av slike ubetydelige begivenheter. Men vi slipper i det minste at en stor del av denne type journalistikk kan rape i gjenekkinnet fra Grunnloven.

Et uholdbart moment

Både privilegiene og personfokuseringen gjør det vanskelig for monarkiet å fungere som en tidsriktig og velbegrunnet statsform i år 2004. Men enkelte har påpekt at nettopp den fornuftsverden vi lever i, også kan trenge en flair av uformuft, et argument vi kan akseptere. Folk har tydeligvis glede av en drømmeverden, noe eventyraktig utenfor den strukturerte orden, et element som ikke er så fornuftsbasert som mye annet i vår tid. Likevel bør man kanskje diskutere om det er rimelig og etisk riktig å plassere en familie på en scene og lære dem innstuderete roller, for at de skal oppfylle folkets dagdrømmeri.

Mange fremhever kongens samlende funksjon under krigen. Kongen ble utvilsomt et symbol folk samlet seg om på tvers av politiske motsetninger. Monarkistene hevder at kongeinstitusjonen har denne funksjonen også i dag. Likevel, man kan jo tenke seg at en president ville kunne fylle den samme rollen. Under krigen ville en president ha talt over den illega-

le radioen og oppfordret til motstand. Han ville dessuten utgått fra Norges parlamentariske og demokratiske system, og slik symbolisert en diametral motsetning til Quislings regjering.

Man kan også skyte inn et spørsmål fra siden til denne argumentasjonen. For hva betyr det at noe er samlende? Samlende på hvilken måte? Dersom uttrykket samlende i dag har noe med oppslutning å gjøre, kan vi tenke på meningsmålinger som viser at kongedømmet har en oppslutning som har sunket mye i løpet av de siste ti årene og nå ligger på omkring 60 prosent. Er dette samlende? Om så er, hva er det monarkiet samler oss om? Samler det oss om verdier? Hvilke verdier forfekter så kongehuset?

For enkelte veier den historiske faktor tungt. Men kongedømmet kan vanskelig fortsette å leve på kong Haakons nei fra 1940. Det finnes også åpenbare innvendinger mot at dagens kongedømme skulle være en naturlig fortsettelse av kongerekken under Norges storhetstid på 1200-tallet. Kongens rolle, kongens makt og kongens ansvar var i middelalderen på alle måter forskjellig fra i dag. Makten var synlig, reell og undertrykkende. I dag er kongeinstitusjonen uten makt, men skal ideologisk sett være samlende og profilere et likhetsprinsipp. Hvordan den samtidig skal bære en tradisjon videre, med mange av de gamle symbolverdiene, er i seg selv paradoksalt og avslører den ideologiske sandgrunn den bygger på.

Språket og mytene

Alle elementene vi har diskutert til nå, er med på å gi kongehuset dets mystikk. Privilegiene som opprettholdes, hoffetiketten, forestillingen om historisk kontinuitet, oppmerksomheten, de mytiske titlene vi kjenner igjen fra eventyrene og litteraturen – de gjør alle sammen myten om det kongelige som noe opphoyd.

Forestillingene viser seg i språklige uttrykk. Et av dem er at de kongelige «kaster glans» over noe. Men går vi formuleringen nøyere etter i sommene – hva betyr den egentlig?

Uttrykket beretter om en person i en opphevet, nesten overmenneskelig rolle. Det språklige uttrykket er en reminisens fra adelssamfunnet, der noen mennesker raget over andre. Disse «andre» fikk da et skjær av overjordisk lys når de var i nærheten av nobiliteten. Den påstårte stråleglansen er nærmest religiøst fundert, og vi minnes forestillingen om kongen av Guds nåde. En slik halvreligiøs og i grunnen forhistorisk forestilling er hva uttrykket bærer bud om. Ellers kan man bruke bildet med god grunn, dersom det er en person som i kraft av sine egenskaper eller evner har gitt forsamlingen en opplevelse utenom det vanlige. Men ideen om at en person skal bære de tilstede værende ved en offisiell begivenhet ene og alene på grunn av sin herkomst, er en overlevering fra en tid da nedarvede privilegier var en del av kulturen.

Tanken er beslektet med helgenkultusen, noe uttrykket «høy beskytter» også vitner om. En kongelig bes om å være «høy beskytter» for en eller annen organisasjon, og kaster ved dette sin guddommelige og helt spesifikke nåde over denne, som en hvilken som helst annen skyttsengel. Fra samme begrepsverden stammer også påstandene om at kongefamilien er i ferd med å bli helt utvannet, noe som må kunne i en innbilning om at de kongelige har visse genetiske kvaliteter. «Det blå blod» blandes visstnok med det røde og står i fare for å få en ubestemmelig, profan farge.

Alle disse forestillingene er jo deilig kvasireligiøse, men så kommer spørsmålet: Tror vi virkelig på dette?

Et annet spørsmål er: Om folket har et slikt metafysisk behov, er dette i så fall noe staten bør ta ansvar for å tilfredsstille?

Monarkiet er ikke en statsform som imøtekommer noen vesentlige behov, eller kan stå som et adekvat symbol på den demokratiske staten. Kongedømmet er der, men det er vår underholdning og tilfredsstiller vår kikkertrang, vårt behov for relikvier, helter, forbilder, ikoner, noen å se på og noen å lese om. Under det hele vibrerer forestillingen om noe halvre-

ligiøst og nasjonalt høyverdig. Nordmenns trang til bevaring av monarkiet er en trang til å holde ved like noe man nærmest kan kalte en reaksjonær klisjé.

Hva er fordelene ved en republikk?

Det er nok flere faktorer som må være til stede før Norge blir republikk. Vi må se flere stemmer gå inn i debatten, vi må kanskje se en republikansk dreining på meningsmålingene, og politikerne og de politiske organene må sette saken på dagsordenen.

Det som i alle fall er sikkert, er at dersom Norge går over i en ny statsform med et valgt overhode, vil man kunne stille nye krav til oppgaver. En president behøver ikke fylle dressen etter en pensjonert monark. Tvert imot, alle forutsetninger ligger til rette for at man kan tenke helt nytt om hennes eller hans rolle og gjerning. Parallelt med en samfunnsdebatt kan en sammensatt komité utlede hva Norge har behov for av en slik person. Etter at man har definert presidentens oppgaver, og redegjort for hvilke egenskaper kandidaten bør ha, kan man siden velge en egnet person. En prosess som denne vil være tilpasset våre dagers parlamentariske tenkning. En debatt om statsformen kan dessuten bli politisk interessant og skape engasjement og litt hurlumhei i norsk samfunnsdebatt.

En president vil ha gode forutsetninger for å fungere som en person folk kan slutte opp om. For er det ikke slik at en representativ person som i prinsippet kan rekrutteres fra et hvilket som helst miljø, har langt større muligheter for å være alles leder enn en som gjennom arv og privilegiooverføring representerer overklassen? Dersom nasjonens ledende representative person kan hentes ut fra alle sosiale miljøer i landet, statuerer det i seg selv en likhetstanke. Dette er viktig først og fremst av prinsipielle og demokratiske grunner. Men et slikt likhetsdannende trekk er også et viktig grøststoff i en tid da de økonomiske ulikheterne i samfunnet synes å bli større. Selv om vi i Norge

ikke har en så grell historie av dominerende adelskap som i mange andre europeiske land, står et kongehus likevel som symbol på tanken om at forskjeller er naturlig. Mens i republikken, der nasjonens ledende person kan være sønn eller datter av hvem som helst, fremmes forestillingen om at enhver har en mulighet. En president vil dessuten ikke profilere rikdom og kan slik fungere som en mer troverdig motvekt til det pekuniære forskjellssamfunnet.

Republikken fremmer også en annen rettferdighetstanke. Representasjon og posisjon blir naturlig nok sett på som et gode som bør fordeles. En president innehar embetet fordi det er tydelig vist gjennom mange års gjerning på annen arena at han eller hun både eigner seg for denne typen oppgave og fortjener æren. Slik vil folks respekt for personen oppstå av egne meritter og egen personlighet, ikke på grunn av fødsel eller slekt.

Alles representant

En side ved monarkiet som kan være uheldig, er den tydelige bindingen mellom konge og kirke. At kongen nær sagt innsettes av den kristne Gud, iscenesatt ved signingen, virker utdatert og nesten ekskluderende i et sekularisert samfunn. En overgang til republikken vil derimot være et skritt i takt med avviklingen av statskirken, som med stor sannsynlighet er nært. I det multikulturelle samfunn burde statslederen favne alle – muslimer, hinduer, ateister, kristne. En president uten offisielle bånd til noen religion, vil med større troverdighet kunne være alle kulturers og religioners representant.

Selv om en president vil være alles representant, kan vi anta at hun eller han ikke vil være representert i sladrespaltene i så stor grad, og at folks kunnskap om og forhold til personen ikke vil være smidd ut av ukebladenes refrenger. Og det er mye som tyder på at de faktorene som bidrar til den kongelige personfokusering, gjør seg mindre gjeldende med en president.

For det første vil folket bare ha én person å forholde seg til, ikke en hel familie med alt hva det innebærer av titler og private begivenheter og arrangementer. For det andre vil ikke en president gå inn i en fortelling. Vi vil ikke ha et mentalt patchwork over personens forfedre, fortid, barn, ektefeller, brylluper osv. Det er naturlig at vedkommende bare sitter en firefem år, noe som også har en betydning i denne sammenhengen. For det tredje vil personen innehå embetet fordi vedkommende står for noe og har utført noe prisverdig. Personen vil være assosiert med noe essensielt og verdifullt, et yrke, en gjerning, en prestasjon – noe som ofte ikke er så spennende for de kulørte penner, men som kan gi folk respekt for landets overhode. En president vil heller ikke være innsurret i et slikt mytisk slør som henger ved de kongelige.

I det hele tatt viser et mønster i Europa at presidenter ikke blir gjenstand for så stor oppmerksomhet rundt privatlivet som de kongelige. Slik er det i Tyskland, på Island, i Frankrike og i Finland. Tysk sladrepresse skriver ikke om barna og svigerbarna til presidenten sin. Nei, de beskjeftiger seg med kongehusene i Europa og den gamle tyske adelen. Det er de skinnende bilene, de prangende slottende og de brusende ballene som virkelig setter fart på pennene, ikke det faktum at en person er statsoverhode.

Den aller største fordelen ved republikken er likevel at den hviler på og symboliserer demokratiske prinsipper. At den formelt øverste institusjonen er rundet av hele det parlamentariske system og utgår fra befolkningen, burde på mange måter være en selvfølge i et moderne demokrati.

Men om Norge beslutter å avskaffe kongedømmet og innføre republikk, hva slags republikk kan vi da ønske oss? Hva bør være presidentens rolle og oppgave? Trenger vi i det hele tatt en president?

Dette siste er et interessant spørsmål. Siden kongen ikke har noen funksjon utover det formelle, kunne man i teorien bare fjerne hans

rolle – uten at dette vil medføre konsekvenser i Norges parlamentariske system. Slik kan man tenke seg at det heller ikke vil eksistere noe stort behov for en president. Likevel, det kan være fordel med en forgrunnsfigur, en person som kan avlaste statsministeren og stortingspresidenten når det gjelder representasjon.

Det vil også være et gode om presidenten kan fylle rollen som befolkningens representant. Dette vil lettere la seg gjøre om stillingen er apolitisk og presidenten ikke demonstrerer partitilhørighet og bedriver partipolitikk under sin tid. Dette ville i så fall tale for at man ikke tildeler embetet noen politisk makt, noe som også er det mest naturlige. Norges parlamentariske system er utviklet over lang tid og det er ingen grunn til å endre hovedlinjene i det. En norsk president bør altså ha liten innflytelse, slik systemet er for eksempel på Island og i Tyskland. Slik kan vi bevare de norske strukturene, samtidig som vi får et symbol i takt med moderne ideer.

Hvordan velge en egnet person?

Hvordan skal vi så velge en president, hva slags valg ønsker vi, og hva slags person? Dette er det mange sterke meninger om. Hva slags rolle presidenten skal ha og hvilket preg man ønsker rundt skikkelsen, kan være med på å avgjøre hvordan vedkommende skal velges.

Etter min mening bør vi sørge for å forhindre at privat kapital og egenfinansiert reklame er nødvendig for å bli landets overhode. Dette kan unngås ved at presidenten ikke velges ved folkeavstemning, men at vi overlater oppgaven til Stortinget – stortingsrepresentantene er våre folkevalgte og tar mange beslutninger av langt viktigere art og bør derfor også kunne få denne tilliten. Presidenten i Tyskland har en beskjeden makt, slik vi også kan tenke oss en norsk president vil ha. Og i Tyskland velges presidenten ikke ved allmenne valg, men av forbunds-forsamlingen. Den italienske presidenten har også i prinsippet kun konstitusjonelle funksjoner, og velges der av nasjonalforsamlingen

samt representanter fra regionene. Om vi lar Stortinget velge president, vil dette altså være en praksis som allerede eksisterer i Europa.

Det er også andre fordeler ved å la Stortinget velge for oss. Én er at en slik prosess er lite kostbar. Viktigere er imidlertid at vi på denne måten kan dempe fokuseringen på privatpersonene. Man kan tenke seg at en president-valgkamp der kandidatene konkurrerer om folkets gunst, samtidig som de ikke stiller seg bak en partiideologi, raskt kan bli et sirkus. Hvor dyktig et menneske er til å promovere seg selv, kan være utslagsgivende i en slik valgkamp, noe som ikke forteller mye om hvor godt personen egner seg for en offisiell rolle. Dette er elementer som sannsynligvis vil dempes dersom Stortinget velger presidenten.

Men for å velge en person, trenger man kandidater. Hvordan skulle disse finnes og nomineres? En mulighet kunne være at Stortinget nedsetter en komité som mottar forslag fra folket, og som også selv finner kandidater. Disse blir så vurdert av komiteen, som velger ut for eksempel fem kandidater. Deretter presenteres de for både Stortinget, pressen og befolkningen, før stemmerunden i Stortinget. Denne kan eventuelt foregå i to omganger, der de stemmeberettigede i siste valgomgang får velge mellom to kandidater.

Forutsetningene for å bli nominert og kriteriene for å bli valgt bør altså ikke dreie seg om politisk tilhørighet. Kandidatene burde derimot vurderes ut fra egenskaper som representativitet, språkmektighet, personlighet, integritet, kunnskaper, diplomatiske egenskaper og meritter. Personen som velges, bør være en som folket kan respektere og en som er i stand til å opptre på tvers av politiske skillebekker.

I et system der presidenten ikke har politisk makt, trenger vedkommende altså ikke være en politiker eller tidligere politiker. Personen kan hentes fra politikken, men kan like gjerne ha sin bakgrunn i kulturlivet, akademia eller næringslivet. Det kan være en jurist eller en idrettsutøver eller hva som helst annet. Det viktigste er at personen er kvalifisert for oppgaven.

At det ikke finnes noen i Norge som kunne mestre denne rollen, er blitt et vassent munnhell og vitner om gammeldags småmannsånd. Skulle ikke Norge ha en som kunne egne seg? Navn som Lucy Smith, Eva Joly, Gro Harlem Brundtland, Francis Sejersted, Kåre Willoch,

Men det er ikke bare saker som angår nasjonen som er viktige. Vi lever i et internasjonalt klima med internasjonalt samarbeid og internasjonale problemer. Verden er utad vendt på en annen måte enn før. Dette er en utvikling som den nasjonale, hjemlige kjendiskonge

Om en bro skal innvies, ville det ikke være i tråd med disse tankene om en som hadde gjort en innsats, fikk æren av å åpne?

Foto: Nils Ainaas

Fredrik Bull-Hansen og Bjørn Egge er blant de mange mulige kandidatene.

Hvilke oppgaver?

Nøyaktig hvilken rolle en norsk president bør ha og hvilke retningslinjer for embetet som er de ideelle, bør gjennomgås og debatteres grundig av lek og lerd.

For det første bør ingen dubiose privilegier hefte ved stillingen. Presidenten vil kanskje disponere en bolig i sin periode og ha en viss grad av beskyttelse. Hun eller han bør ikke ha juridisk immunitet.

For det andre bør en president være noe avpersonifisert. Man skal jo kjenne og ha respekt for personen, men hun eller han bør ikke avkles fullstendig og forventes å blottstille privatlivet sitt. Norge trenger en representativ skikkelse hvis privatliv og familie er underordnet. Når nasjonens nåværende monark må stå fram på førstesiden og reklamere for sine svigerbarn, vender han selv oppmerksomheten bort fra det strengt konstitusjonelle. En president derimot, som lever noe tilbaketrukket, med en familie og et privatliv vi ikke kjenner, og som ikke angår oss, vil lettere kunne legge vekt på viktigere oppgaver. Hun eller han kan vise seg og sin personlighet i saker som angår oss på et annet plan – anliggender som har med samfunn, kultur, kunst, utdanning, vitenskap og utvikling å gjøre.

eller -dronning har vanskelig for å matche. I en diskusjon om hva slags statsform vi skal ha, kan vi ikke bare tenke på hva vi har behov for innad i landet, men hvordan vi ønsker å bli representert utad. Norge kunne nemlig ha behov for en språkmektig, internasjonalt orientert skikkelse med store kunnskaper til å representere landet.

Dessuten, ville det ikke være mer i overensstemmelse med moderne tanker om likhet, brorskap og folkestyre hvis vi delte de hjemlige ærefulle oppdrag litt mer jevnt utover? Om en bro skal innvies, ville det ikke være i tråd med disse tankene om en som hadde gjort en innsats, fikk æren av å åpne? Om et sykehus skal innvies, kunne det ikke være en idé å la en erfaren sykepleier tildeles denne hedersbevisningen, eller en annen som hadde gjort en god innsats sosialt, organisatorisk eller praktisk? Brua ville fungere like bra, sykehuset ville bli like mye brukt. Men de som fortjener det blir sett, og en representant for de arbeidende blir gjort stas på. Eksemplene illustrerer at et overklassemenneske som «kaster glans» over en begivenhet, i virkeligheten tar æren og oppmerksomheten bort fra dem som fortjener det.

Utviklingen i Europa

En ting er at det er et gode med et håndplukket menneske til å representere Norge i utlandet. Men en slik skikkelse vil ikke bare frem

med sin egen personlighet, men også være en institusjon og symbolisere noe. For hva ønsker vi å formidle til verden? Hvem ønsker vi å fortelle at vi er? Hvordan forholder vi oss til utviklingen i andre land?

Vi kan i første omgang se på utviklingen i Europa. Flere europeiske land har i løpet av det 20. århundre avskaffet monarkiet, som Hellas, Romania, Ungarn, Italia, Albania og Portugal. I tillegg ser vi at alle de nye statene som kommer til, blir republikker. Verken Estland, Latvia eller Litauen kunne i sin fjerneste fantasi fått seg til å være en spansk greve om å komme og være monark. Europa består i dag av 10 monarkier og 37 republikker. I EU utvikles et sterkt europaparlament med en president på toppen. Republikken er den statsformen som tilhører fremtiden.

I forhold til de andre europeiske republikker står monarkiet som et gammeldags garnityr uten betydning. Den mest fremtredende effekt vårt kongehus har på kontinentet, er å føre sladrejournalistikken. Man kan så spørre om dette er et verdig visittkort overfor et Europa i utvikling.

Uansett hva Norge gjør med hensyn til EU, vil det å markere et mer adekvat symbol på folkestyre og skaffe seg en dyktig president, være en betimelig avgjørelse. Dette skrittet kan både gjøre oss mer tilpasningsdyktige i en politisk situasjon og det kan tydeliggjøre hvilke verdier vi verdsetter. I alle tilfelle kan det være sunt for oss selv å tenke gjennom noen prinsipper for styringen av Norge. Det kan også være sunt å vise omverdenen at vi tar konsekvensen av våre egne refleksjoner. For hva mener vi med demokrati, og hvordan vil vi framstå? Om vi ønsker å framstå som en nasjon som setter folkestyret høyt, er det ikke ideelt at vi sleper på et fortidsminne som vitner om et ikke-egalitært system.

Dette er også viktig med tanke på hva slags figur Norge ønsker å gjøre vis-à-vis resten av verden. Norge arbeider internasjonalt for fred og demokrati i andre deler av verden. Også i et slikt lys gjør det seg bedre om vi står fram med en dempet, upretensiøs lederskikkelse som er valgt. Dersom vi foretar skritt for å raffinere vårt

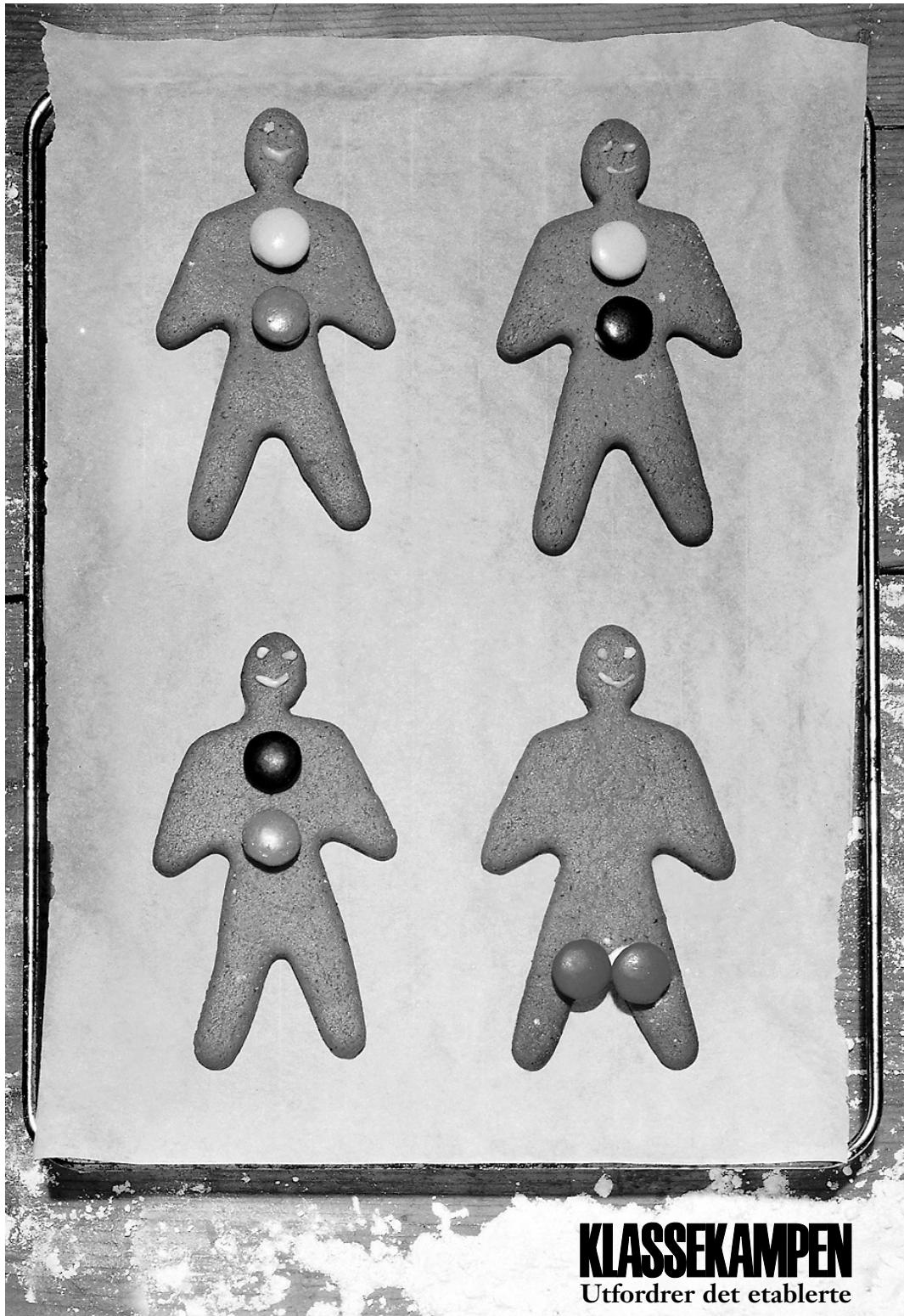
eget demokrati, kan vi vise at også vi er villige til å forandre oss, at vi er villige til å innse at ikke alt fra vår fortid er noe vi ønsker å beholde.

I en tid med religiøse motsetninger kan det være et positivt skritt at vi markerer oss som et nøytralt samfunn uten statsreligion. Med USA som aggressiv, kristen verdensmakt på den ene siden og trusselen om muslimsk fundamentalisme på den andre siden, kan vi søke å ta avstand fra all type religiøst anlagt politikk og ledelse. Rikets øverste institusjon burde ikke ha bånd til noen som helst religion, rikets øverste leder kan være religiøs eller ateist, men hans eller hennes gjerning burde være agnostisk. Personen burde rage ikke bare over politiske, men også religiøse skillelinjer.

Den internasjonale utviklingen er viktigere enn den innenrikspolitiske med tanke på hva vi kan forvente av en lederskikkelse, eller hva vi trenger en lederskikkelse for. Presidenten bør derfor være en språkkyndig, utadvendt, internasjonalt orientert representant. Nasjonalstaten er jo også et slags symbol, en slags idé, som utfordres. En nyinnstiftet republikk kunne få prestisje ved at den markerer en mer internasjonalt anlagt institusjon.

En endring av statsform er bare et lite steg, som for Norges vedkommende først og fremst vil være av formell art. Utvikling av demokrati dreier seg jo om så mye annet. Det dreier seg om engasjement og årvåkenhet, utdannelse og likestilling. Det dreier seg om stadig debatt, endring og utvikling. Departementer blir opprettet og lagt ned, reformer innføres, strukturer og maktbaser forskyes hele tiden. Men en endring av statsform vil vise at landet også er i stand til å skifte ut sine symboler.

Nasjonens formelt øverste institusjon burde utgå fra våre beste idealer og stå som symbol på demokratiets vesen. Landets fremste leder burde velges på grunn av sin klokskap, sine menneskelige og diplomatiske evner. Jeg mener dette vil være det mest rasjonelle valg, og jeg mener et rasjonelt valg er det beste når vi diskuterer konstitusjonen. Demokrati dreier seg også om utvikling av den offentlige rasjonalitet. ●

KLASSEKAMPEN
Utfordrer det etablerte

Tanja Storløkken

Fra monarki til republikk – en demokratisk vinning?

En varm sommeraften for en tid tilbake hadde jeg gleden av å overvære en oppsetning av *Tosca* sammen med Norges erkerepublikaner Trond Nordby. I en av pausene undret han seg over hvorvidt jeg hadde tatt ham med på akkurat denne operaforestillingen fordi republikanerne lider en ublid skjebne, de drives jo i døden på ulike måter. På begynnelsen av 1800-tallet, i Floria Toscas Roma, ville nok også jeg ha vært republikaner, likeledes under den franske revolusjon eller den tyske revolusjon i 1918-1919.

Alle republikanere er ikke revolusjonære, men Nordbys drømmekjæreste Rosa Luxemburg var begge deler. Hun advarte imidlertid mot å overdrive betydningen av å erstatte monarkiske med republikanske former i et kapitalistisk klassesamfunn: «Den beste borgelige republikk er ikke i mindre grad en klassestat og et bolverk for kapitalistisk utbytting enn et nåværende monarki.»¹

Monarkiets innhold og historiske kontekst har endret seg radikalt siden Toscas tid og siden keiser Wilhelm 2. var aktiv i Luxemburgs Tyskland. Spørsmålet om monarkiets framtid må derfor stilles på nytt. Et republikansk svar er ikke like innlysende i dagens

Norge som i fortidens Europa. Forsøk på å forutsi republikkens snarlige komme er like lite vitenskapelig som å hevde at monarkiet vil være evig. Vi vet rett og slett ikke hva framtiden vil bringe når det gjelder Norges statsform, det er for mange ukjente og foranderlige faktorer i spill til at utfallet kan forutsies.

Hvorvidt Norge skal være et monarki eller en republikk, bør det til syvende og sist være opp til folkeflertallet å bestemme i en eventuell folkeavstemning. Et historisk jubileum, det være seg unionsoppløsningsjubileet i 2005 eller grunnlovsjubileet i 2014, representerer ikke en god grunn i seg selv til å avholde folkeavstemning om Norges statsform. Så

lenge oppslutningen om monarkiet er såpass høy og støtten til en potensiell republikk relativt liten, ser jeg ikke behovet for en folkeavstemning om statsformen med det første.

Vår verdensdel er fylt av hele ti monarkier. Den republikanske styreformen er derfor på ingen måte enerådende i det Europa som kjemper med hvordan det skal organiseres politisk, og ikke minst med hvordan det eventuelt kan demokratiseres. La oss gjøre et tankeeksperiment og forestille oss et virkelig Utopia: et reelt demokratisert Europa der EU har klart å gjøre noe med sitt demokratiske underskudd og gitt befolkningen større politiske innflytelsesmuligheter, og hvor Norge til og med har valgt å la seg innrullere. Ville en slik reell demokratisering av Europa, og av verden for øvrig for den saks skyld, være et avgjørende argument for å avskaffe monarkiet og innføre republikk? Ja, dersom statsformen spiller en stor rolle for hva slags demokrati vi kan praktisere både nasjonalt og internasjonalt. Forholdet mellom statsform og demokrati må imidlertid avklares før det er mulig å ta stilling til om en demokratisering av Europa og verden ville påvirke vårt valg av statsform.

Et sentralt argument i debatten om statsformen er at monarkiet representerer en foreldet, følelsesladet og udemokratisk statsform, mens republikken er på parti med nåtiden og framtiden og er en mer rasjonell og demokratisk statsform. Et statsoverhode bør ikke få sitt embete i arv, men bør velges på fritt grunnlag i periodiske valg og være avsettbar.

Republikanernes argument om at overgangen fra monarki til republikk vil gi en demokratisk gevinst, tas ofte for gitt og problematiseres ikke. Det er synd, for i dette demokratiseringsargumentet ligger det viktige avklaringsspørsmål som må stilles og besvares, før man kan ta stilling til hva slags demokratisering det eventuelt er tale om. Sentrale spørsmål som melder seg er: Hvor udemokratisk er monarkiet? Hvor demokra-

tiske er ulike former for republikk? Hva slags demokrati lever vi i, og hva slags demokrati vil vi ha? Står monarkiet i veien for en utvidelse av demokratiet? Er innføring av republikk en forutsetning for reell demokrativering?²

Monarkiet – hvor udemokratisk?

Vårt moderne monarki ble innført ved folkeavstemning i 1905 og har således en unik demokratisk basis. Den mannlige delen av befolkningen sa ja til kongedømmet med et anselig flertall. Monarkiet har hatt stor nasjonal betydning i Norge, særlig under andre verdenskrig, men det er i høyeste grad en institusjon med tette internasjonale forgreninger og bånd.³ Valget av en dansk prins med engelsk prinsessekone til Norges trone, bandt trolig Norge tettere til Europa enn valget av en vaskekke norsk president ville ha gjort.

Det monarkiet som ble innført i 1905, var et konstitusjonelt monarki som ga relativt liten personlig makt til kongen. Hvor udemokratisk monarkiet eventuelt er, kan ikke ses uavhengig av hva slags makt kongen faktisk forvalter. Kongen foretar den høytidelige åpningen av Stortinget og han avholder statsråd på Slottet. Dessuten spiller han en formell rolle ved regjeringskifter. Til tross for kongens tilstede værelse sammen med politikere, har han ikke selv noen innflytelse på reelle politiske beslutninger. Kongens reelle politiske makt er lik null. Monarkiets oppgaver ligger først og fremst på det symbolske og det representative plan, det skal symbolisere og representere hele landet både hjemme og ute. Det påstått udemokratiske i kongemakten må derfor ligge annetsteds enn at kongen skulle utøve reell politisk makt uten å være folkevalgt.

I et kjønnsperspektiv har det ligget et problem i at bare menn hadde arverett til den norske tronen inntil 1990. Nå er denne skjevheten rettet opp, og førstefødte uansett kjønn står først i rekken til å arve retten til å være

dronning eller konge. Kronprins Haakon Magnus blir således den siste som har førstetrett til kongegjerningen til tross for at han er født etter sin søster, prinsesse Märtha Louise. Arv av statsoverhodeembete er selvfølgelig ikke en uprølighetsmessig utvelgingsmåte for et så viktig embete. Utvelgingsmåten gjør institusjonen sårbar, det er ikke så mange å velge i. Vi har imidlertid vært usedvanlig heldige med begge våre arvekonger, kong Olav 5. og kong Harald 5. I tillegg har vi en kronprins som ser ut til å være godt egnet for kongegjerningen. Kronprins Haakon har tenkt nøye igjennom sin eventuelle framtidige kongegjerning og eksistensielt gjort valget av livsgjerning på nyt og til sitt eget valg. Og skulle noe inntrefte som forhindrer kronprinsen i å ta på seg oppgaven, har vi også et utmerket droningemne i prinsesse Märtha Louise. Hun stiller seg til disposisjon for en droninggjerning dersom det skulle bli nødvendig.⁴ Slik sett er vi i den heldige situasjonen at vi har to villige og høyst kompetente kandidater til Norges trone.

At statsoverhodeembetet er arvelig gjør monarkiet sårbart. Men dersom arvtakeren passer til sin oppgave og påtar seg sin kommende konge- eller droninggjerning med glede, kan det også gi et framtidig statsoverhode en unik mulighet til å forberede seg til oppgaven. Det er trolig lettere for en monark å tenke helhetlig og representere hele landet enn for en president som antagelig har slått seg fram i det offentlige rom på bakgrunn av særinteresser for en gruppe eller flere, og som deretter har måttet selge seg selv i valg. En president har ikke hatt hele livet til å forberede seg til en gjerning som kanskje er vanskeligere og mer krevende enn mange forestiller seg.

Det hevdes å ligge et demokratisk problem i at kongen ikke er folkevalgt. Og dersom man ser rent formelt på det, er ikke monarken valgt av folket. Men han ville neppe kunne fortsette som konge dersom folkets store flertall ikke lenger støttet oppretthol-

delsen av monarkiet. Kongen står dermed likevel i et ansvarlighetsforhold til sitt folk. Monarkiet utgjør derfor ikke noe stort demokratisk problem så lenge folkeflertallet støtter det. Den dagen monarkiet virkelig representerer et demokratisk problem, vil problemet løses ved monarkiets avskaffelse i en folkeavstemning.

En foreldet statsform i følelsenes vold?

Det er ingen tvil om at mange mennesker her i landet har et sterkt følelsesmessig forhold til monarkiet. De utskjelte følelsene blir fremdeles brukt som syndebukk i mange sammenhenger. Tilstedeværelsen av følelser i det offentlige rom ses ofte som synonymt med det forhvette intimitetstyranniet. Det må imidlertid være mulig å påpeke intimitetstyranniets farer for det offentlige rommets fortsatte eksistens uten at man går i den fellen å benekte at følelsene overhodet spiller en rolle for våre vurderinger og vår omgang med hverandre på den offentlige arena.⁵ Som den engelske essayisten og romanforfatterinnen Virginia Woolf skriver: «Det er alltid indiskré å snakke om følelser. Men som de dominerer oss, som de gjennomsyrer alt vårt samkvem! Når vi går på en buss, liker vi konduktøren; i en butikk får vi tillit eller mistillit til den unge damen som ekspederer; i all vår omgang og i alle våre rutiner har vi våre sympatier og antipatier. Hele dagen er farget og flekket av følelser.»⁶ Det er liten grunn til å tro at republikanere generelt er mindre følelsesmessige i sitt forhold til verden og statsformen enn monarkister.

Et kronargument i republikanernes arsenal er at republikken vil være en mer rasjonell statsform enn monarkiet. Rasjonell i forhold til hva, må det være lov til å spørre. Er ikke det som fungerer godt i forhold til sin oppgave rasjonelt? Det er ingen grunn til å tro at republikken i utgangspunktet skulle være mer rasjonell enn monarkiet i sin

moderne form, det vil variere alt etter hvor godt henholdsvis monarkiet og republikken fyller sine oppgaver. På lignende måte sies det at monarkiet er en foreldet institusjon i vår tid. Også her må det være grunn til å spørre: foreldet i forhold til hva? Et sentralt anliggende i denne sammenheng vil måtte være å se på hvor godt monarkiet fungerer i dag. Og vurderingen av hvordan monarkiet fungerer, bør ikke være ensbetydende med hvordan monarkiet framstilles i mediene. De kongelige gjøren og laden påvirker riktignok hvor-

gjort ordspråket «Vi vet hva vi har, men ikke hva vi får», til sitt ved å foreslå kronprins Haakon som en god presidentkandidat. Kronprins Haakon ville utvilsomt bli en god president, men hvorfor ikke la ham bli konge i stedet?

Republikken – hvor demokratisk?

De republikanske forslagene som har versert så langt i den norske debatten, tyder på en lite visjonær forestilling om republikkens inn-

Monarkiet utgjør (...) ikke noe stort demokratisk problem så lenge folkeflertallet støtter det.

Foto: Privat

dan de blir framstilt i mediene, og mediernes framstilling av de kongelige påvirker i sin tur hvordan folk oppfatter monarkiet. Men det går ikke an å sette et enkelt likhetstegn mellom medial framstilling og hvordan monarkiet fungerer, mediene gir tross alt ikke et fullgodt bilde av en kompleks virkelighet.

Det er strengt tatt ikke særlig opplysende å hevde at monarkiet er foreldet fordi man prinsipielt sett er republikaner og motstander av at arv skal bestemme hvilket statsoverhode vi skal ha. Republikanske prinsipper er vel og bra, men heller ikke republikanerne kommer unna at prinsippene må fylles med konkret innhold når de skal omsettes i praksis. I denne konkretiseringen vil man også uunnngåelig måtte sammenligne republikken med hvordan monarkiet av i dag faktisk fungerer. Det er slett ikke gitt at en republikk vil fungere bedre enn vårt nåværende monarki. Snarere kan det være gode grunner til å frykte det motsatte. Presidentemner med format som Islands Vigdis Finnbogadottir og Tsjekkias Václav Havel vokser ikke akkurat på trær, og særlig ikke i en utkant av verden, som Norge tross alt er. Enkelte republikanere har sogar

hold og derigjennom en kosmetisk og tvilsom demokratisk gevinst ved å erstatte monarkiet med republikk. Ett eksempel er Trond Nordbys parlamentariske republikk.⁷ I boken *I politikkens sentrum* fra 2000 argumenterer han for at overgangen til republikk har et demokratiseringspotensial: «Overgangen til republikk er i det hele tatt et naturlig slutt punkt på den demokratiseringen som startet i 1814. Reformen kan gjennomføres uten å endre den parlamentariske styreformen – ved å tildele presidenten begrensede administrative og representative oppgaver.»⁸ For Nordby ligger det en demokratisk gevinst i å kvitte seg med en symbollevning fra førdemokratisk tid. Presidenten skal utpekes av Stortinget med jevne mellomrom, og statsoverhodet blir dermed stående i et ansvarlighetsforhold til velgernes representanter.

Dersom det skal innføres republikk i Norge, er det ikke sannsynlig at man vil gå til den ytterliget å innføre en republikkform med sterkt presidentmakt.⁹ Å gi en president stor politisk makt på bekostning av Storting og regjering er neppe et realistisk scenario. Det er videre lite trolig at alle republikanere

vil nøye seg med Nordbys forslag om at presidenten skal utpekes av Stortinget. En nærliggende mulighet er at presidenten skulle kunne velges direkte av folket i periodiske, åpne og frie valg, men at statsoverhodet fortsatt skal ha begrense administrative og representative oppgaver. Denne utvelgingsmåten mht. presidenten vil i alle fall tilsynelatende virke mer demokratisk enn indirekte valg av en president gjennom Stortinget. Spørsmålet er imidlertid om direkte valg av en president uten politisk makt i realiteten vil innebære en merkbar demokratisk gevinst for befolkningen.

Demokratisering innebærer en bevegelse i retning av mer demokrati. Dersom en knytter demokratisering spesifikt til vårt representative demokrati, ville valg av statsoverhode uten politisk makt kunne gi inntrykk av en liten demokratisk gevinst. Men demokratisering i vid forstand har gjerne ambisjoner om å bevege seg i retning av et mer vidtfavnende og dyptgående demokrati enn det representative demokratiet.

En diskusjon av demokratisering lar seg ikke løsrive fra en debatt om selve demokratibegrepet. Demokrati betyr folkestyre, men dette styret av folket kan være både indirekte og direkte. Vårt representative demokrati er et indirekte demokrati hvor valgte representanter tar politiske beslutninger, men de står i et ansvarlighetsforhold til velgerne. De styrende er valgt av de styrte i periodiske, åpne og frie valg. Ved valgene skal velgerne ha et reelt valg mellom politikkalternativer og ikke bare mellom alternative kandidater. Folkeavstemninger utgjør et innslag av direkte demokrati i vårt ellers indirekte demokrati.

En kan imidlertid tenke seg langt mer demokratiske systemer enn vårt. For det første finnes det mange varianter av det representative demokratiet med ulike deltagelses- og innflytelsesmuligheter. For det andre er det vanlig å trekke et hovedskille mellom representativt demokrati og direkte demokrati. Ulike varianter av direkte demokrati repre-

senterer mer ambisiøse demokratiformer enn det representative demokratiet ved at menneskene deltar direkte enten i politiske beslutninger generelt eller i viktige politiske beslutninger. Politisk deltagelse blir ikke bare et middel til å nå fram til gode beslutninger, den blir også et mål i seg selv ved at menneskene utvikler seg gjennom å handle politisk. For det tredje kan blandingsdemokratier bestå av både direkte og indirekte deltagelsesformer i forskjellige blandingsvarianter.

Presidenter med og uten politisk makt

I en diskusjon av ulike republikkformers forhold til demokratiet kommer man ikke utenom å trekke et klart skille mellom republikker hvor presidenten har politisk makt i større eller mindre grad, og parlamentariske republikker der presidenten innehører representativ og ikke politisk makt. USA er Paradeeksemplet på rent presidentstyre med sterkt presidentmakt. Der har presidenten stor politisk makt, han velges i direkte valg av folket og sitter i en avgrenset periode. Ministrene plukkes ut av presidenten og er ikke avhengige av parlamentets tillit, men av presidentens tillit. Presidenten i et blandingsparlamentarisk system som Frankrike må dele sin utøvende makt med en parlamentarisk regjering under ledelse av en statsminister, men også her velges statsoverhodet direkte av folket med jevne mellomrom. I republikkformer der statsoverhodet innehører reell politisk makt, er det et avgjørende og nødvendig demokratisk poeng i at presidenten velges, som oftest skjer dette ved direkte valg.

Spørsmålet er om ikke denne positive og nødvendige sammenkoblingen mellom demokrati og republikk fortørner seg noe annerledes for parlamentariske republikker. For hva vil den demokratiske vinningen bestå i når det dreier seg om valg av et representativt statsoverhode uten politisk makt? Dette er i sannhet et springende punkt og antagelig adskillig

mer springende enn mange vanligvis forestiller seg det.

Parlamentets sammensetning etter et valg er grunnlagsgivende for hvilken regjering som skal styre i parlamentariske republikker. Den utøvende makt forestås av en regjering med en statsminister i spissen, mens den lovgiv-

ten den foregår i parlamentet, i en utvidet valgkomité eller i direkte valg av folket, kan ikke dreie seg om å skille presidentkandidatene på grunnlag av ulike politiske alternativer siden det faktisk dreier seg om valg av et representativt statsoverhode uten politisk makt. På hvilket grunnlag skal da velgerne

Spørsmålet er (...) om direkte valg av en president uten politisk makt i realiteten vil innebære en merkbar demokratisk gevinst for befolkningen.

vende makt ligger i parlamentet. Regjeringen må gå av dersom den pådrar seg parlamentets mistillit. Presidenten i parlamentariske republikker har verken lovgivende eller utøvende makt, men derimot representativ og symbolsk makt. Norge er, som de øvrige monarkier i Europa, et parlamentarisk monarki der monarken har omtrent like liten politisk makt som presidenten i en parlamentarisk republikk.

Enten presidenten velges av parlamentet som i Hellas, av en valgforsamling som også inkluderer ikke-parlamentarikere som i Tyskland, eller direkte av folket som i Irland, vil en parlamentarisk republikk stå overfor de samme dilemmaer i valget av et representativt statsoverhode uten politisk makt. Hvorfor? Det som kjennetegner et representativt demokrati er først og fremst at folket skal ha anledning til å velge representanter med politisk makt. I denne valgprosessen må velgerne ha et reelt valg, ikke bare mellom ulike kandidater, men mellom forskjellige politikkalternativer. En president i en parlamentarisk republikk utøver ikke reell politisk makt. Dermed ryker forutsetningen om at velgerne skal ha anledning til å velge representanter med politisk makt. Men dermed blir også den andre forutsetningen irrelevant. Valgprosessen,

eller folkets representanter skille de ulike presidentkandidatene fra hverandre? Her er vi ved sakens demokratisk problematiske kjerne.

Konkurransedemokratiets fallgruver

Et annet navn på vårt representative demokrati er konkurransedemokrati. Navnet indikerer at folk konkurrerer om politiske posisjoner. I en tid hvor markedsspråket eksperanderer til stadig nye områder, kan det være verd å se litt nærmere på et av de mest spennende teoretiske forsvar for konkurransedemokratiet, som nettopp argumenterer analogt om økonomi og politikk. Joseph Schumpeters klassiske bok *Capitalism, Socialism and Democracy* fra 1942 gir en besnærrende argumentasjon.

Grunnen til at jeg gjerne vil trekke fram Schumpeters begrunnelse for konkurransedemokratiet, er ikke bare å vise noen av det representative demokratiske systemets potensielle udemokratiske fallgruver. Jeg tror også at hans redegjørelse for hvordan kandidater velges ved å selge seg, kan bidra til å kaste lys over problematiske sider ved valg av et statsoverhode uten politisk makt som bare skal ha representative og administrative oppgaver.

For hva er det egentlig de enkelte presidentkandidater skal selge når det ikke er politiske standpunkter?

Folkets viktigste demokratiske oppgave i Schumpeters konkurrsedemokrati er «å produsere en regjering eller et mellomliggende organ som i sin tur vil produsere et nasjonalt utøvende organ eller en regjering. Og vi definerer: Den demokratiske metode er et institusjonelt arrangement for å komme fram til politiske beslutninger der individer får makten til å bestemme gjennom en konkurranseskamp om folkets stemmer.»¹⁰ Elitekandidater konkurrerer om velgernes gunst i valg, og de som velges, kan kastes i neste valg dersom velgerne er misfornøyde med deres innsats. Trusselen om ikke å gjenvelge de folkevalgte er den eneste effektive kontrollen velgerne har med dem, ifølge Schumpeter.

Schumpeter er skeptisk til velgernes evne til å gjøre seg opp velbegrunnede meninger om politiske spørsmål, og understreker derfor at folkets viktigste og eneste demokratiske oppgave er å framskaffe en regjering som skal forestå lederskap og ta viktige politiske beslutninger. Konkurransen mellom ulike elitekandidater om velgernes stemmer avgjør hvem som skal styre landet. Det uklare i Schumpeters konkurrsedemokrati er imidlertid hva kandidatene skal selge til velgerne, gitt meningmanns slette politiske dømmekraft, og dermed på hvilket grunnlag velgerne skal kunne skille mellom ulike elitekandidater.

I et representativt demokrati er det en absolutt forutsetning at velgerne ikke bare har ulike kandidater og partier å velge mellom, de må også kunne velge mellom reelle politikkalternativer. Schumpeter ser ikke ut til å bry seg noe særlig om den sistnevnte forutsetningen, og følgelig blir hans demokratiforståelse høyst problematisk. Han hevder for eksempel at partier kan ha det samme eller nesten det samme programmet uten å problematisere dette fenomenet.¹¹ I et valg der partier og kandidater stiller til valg på omrent det samme programmet, vil mangelen på politis-

ke alternativer representer et alvorlig demokratisk problem siden valget mellom ulike elitekandidater da ikke vil bli reelt. Schumpeter sammenligner partier med forretninger som skal selge varer. Men i et demokrati er det ikke helt uten interesse hva de ulike partiene og kandidatene forsøker å selge til velgerne. For Schumpeter ser det viktigste ut til å være at ulike elitekandidater konkurrerer i valg uavhengig av hva slags politiske standpunkter de ulike kandidatene målbærer og uavhengig av om de i det hele tatt målbærer politiske standpunkter.

Gitt Schumpeters skepsis til velgernes politiske dømmekraft er det i alle fall mulig å tenke seg en valgsituasjon der elitekandidatene ikke legger hovedvekten på politiske standpunkter fordi folket ikke er i stand til å vurdere dem allikevel. Da vil det heller ikke spille noen rolle om kandidatene faktisk har politiske standpunkter, så lenge de ikke framfører dem offentlig. Dersom valgkandidatene ikke skal konsentrere seg om politisk argumentasjon, er ikke veien lang til en personifikert politikk der det utslagsgivende i en valgprosess blir hvor dyktige de enkelte kandidatene er til å selge sitt smil, sin sjarm, sitt privatliv eller lignende. Det kan sies mye om en slik personifisering av politikken, men spesielt demokratisk er den ikke.

Den dagen et konkurrsedemokratis sentrale kjennetegn er at velgerne nok har et valg mellom ulike kandidater, men hvor det samtidig er uklart hva som skiller kandidatene politisk, har demokratiet kjørt seg inn i en udemokratisk og farlig blindgate. Et velfungerende konkurrsedemokrati må ikke bare dreie seg om valg av konkurrerende kandidater i periodiske, åpne og frie valg, men må også innebære et valg mellom forskjellige kandidater som målbærer reelle politiske alternativer. Ryker den siste forutsetningen, henger også demokratiet i en meget tynn tråd. Og det er nettopp på det sistnevnte punktet at Schumpeter blir demokratisk problematisk.

Komplettering av konkurransedemokratiet?

Dette demokratisk problematiske punktet vil utgjøre et permanent problem i valg av president i parlamentariske republikker der statsoverhodet spiller en symbolsk-representativ og ikke en politisk rolle. Hvilke kriterier skal legges til grunn for å skille de ulike presidentkandidatene fra hverandre når det ikke skal være politiske standpunkter? Her ligger veien åpen for sterkt personfokuserte presidentvalg, hvor det vil bli høyst variabelt hva den enkelte kandidat vil forsøke å selge til parlamentet, til en valgkomité eller til folket direkte. Uansett vil slike personfokuserte valg være høyst problematiske fra et demokratisk synspunkt fordi selve valgkriteriene er uklare, forvirrende og flytende, og sist, men ikke minst, det demokratisk nødvendige politikkgrunnlaget for valget er revet bort. Det er liten grunn til å tvile på at politikken allikevel ofte vil kunne snike seg inn i valget mellom ulike presidentkandidater til en representativ posisjon. Også det vil være betenklig fordi det her dreier seg om valg av et representativt statsoverhode som nettopp skal representere landet som helhet på best mulig måte og ikke politiske særinteresser.

Forsøk på å framstille innføringen av en parlamentarisk republikk som kun en komplettering av vårt nåværende konkurransedemokrati, som en siste stein som mangler i det konkurransedemokratiske byggverk, blir derfor ikke bare for enkelt, men direkte feilaktig. Konkurransedemokratets kjerne er politikk, konkurranse i periodiske, åpne og frie valg om politiske posisjoner hvor reelle politiske forskjeller skiller de ulike kandidatene og partiene fra hverandre. Presidentvalg i parlamentariske republikker, enten disse foretas av parlamentet, en valgkomité eller folket i direkte valg, dreier seg i utgangspunktet ikke om politikk, men om valg av et statsoverhode uten politisk makt. Presidents manglende politiske makt gjør paradok-

salt nok valget av ham eller henne til et demokratisk problem, fordi de som skal velge mellom ulike presidentkandidater, mangler politiske kriterier for å foreta valget. Innføring av en parlamentarisk republikk kan derfor vanskelig ses som en siste stein i et konkurransedemokratisk byggverk, men må snarere sies å bygge sitt forsvar på pseudokonkurransedemokratiske premisser.

En visjon om reell demokratisering

I motsetning til Schumpeters omtale av konkurransedemokratiet og politikken i økonomiske termer advarer den anti-totalitære politiske tenkeren, filosofen og skribenten Hannah Arendt mot å anvende arbeidets og produksjonens språk på det politiske området fordi denne språkbruken og forståelsen av politikk kan få farlige, totalitære konsekvenser. Også i en norsk sammenheng kan det være grunn til å advare mot at enkelte stortingsrepresentanter ubesværet kaller Stortinget for «en arbeidsplass». En slik språkbruk kan i sin ytterste konsekvens være med på å gi og bygge opp et trivialisert bilde av Stortingets virksomhet. Denne tilsynelatende uskyldige språkforvirringen om hvor man befinner seg, kan være med på å viske ut det viktige skillet mellom arbeid i tradisjonell betydning og politisk virksomhet.

Arendt er en av dem som har understreket nødvendigheten av å overskride det partibaserte representative demokratiet og gitt oss en tankeinspirerende visjon om reell demokratisering. Hun har en klart visjonær forestilling om republikkens innhold og ser for seg en republikk, vel å merke i kjølvannet av en politisk revolusjon, der menneskenes politiske frihet er ensbetydende med politisk handling: «For politisk frihet generelt sett innebærer retten til å være en deltaker i styre og stell, eller den betyr ingenting.»¹² Men Arendts tanke er heller ikke at alle skal måtte delta politisk. De som vil delta, har valgt det selv, mens de som ikke vil delta, har valgt å la

det være. Arendts republikk er tenkt å gi en klar demokratisk gevinst ved at flere mennesker vil få muligheten til å handle politisk og derigjennom demme opp for totalitære tendenser.

Den revolusjonære tradisjonen tilbyr viktige anti-totalitære elementer som kan demme opp for totalitære forsøk på å kneble menneskenes uforutsigbarhet, spontanitet og evne til å sette i gang nye begynnelser. Et viktig bakteppe for utviklingen av Arendts revolusjons-syn er den franske, den amerikanske, den russiske og den ungarske revolusjon. Hennes hovedtanke er at en revolusjon ikke må utvikle seg fra en politisk til en sosial revolusjon, for da undergraver den mulighetene for politisk handling og frihet og dermed også sitt anti-totalitære potensial. Arendt skiller mellom arbeidets nødvendighet, produksjonens mål-middel-tankegang og handlingens evne til å starte noe nytt og spontant med uoversiktlige og uforutsigbare konsekvenser på grunn av menneskenes pluralitet.¹³ Bare ved at politisk aktivitet foregår på handlingens premisser og uten at den korrumperes av arbeidets og produksjonens premisser, kan menneskene ha håp om å kunne demme opp for totalitære farer.

En vellykket politisk revolusjon bør derfor skape og opprettholde arenaer hvor politisk handling og politisk frihet blir to sider av samme sak, for «politikkens *raison d'être* er frihet og dens erfaringsområde er handling. (...) Menneskene er frie – til forskjell fra at de eier frihetens gave – så lenge de handler, verken før eller etter, for å være fri og handle er det samme.»¹⁴ De revolusjonære må ikke nøye seg med å etablere politiske institusjoner der politikken kan få utfolde seg på handlingens premisser, men de må også sørge for å opprettholde dem over tid. Arendt ser et håp i en revitalisering og en mer permanent rolle for rådssystemet som hadde spilt en midlertidig rolle i mange revolusjoner. Men hun er ikke særlig optimistisk når det gjelder etableringen og opprettholdelsen av mer deltagel-

sesvennlige politiske institusjoner, «og dog kanskje når alt kommer til alt – i kjølvannet av den neste revolusjonen». ¹⁵

Flisespikkeri

Demokratisering har vel sjeldent noe annet enn et teoretisk sluttspunkt. Og dersom demokratisering i vid forstand skulle ha et mer realisert og praktisk sluttspunkt, er det i alle fall ikke mulig å nå innenfor det representative demokratiet. Hvis innføringen av republikk virkelig skulle kunne gi en demokratisk gevinst som monnet, måtte vårt nåværende demokrati samtidig utvides til å bli langt mer deltakerorientert enn det er i dag. Så lenge republikanernes forslag til republikk ikke overskridet en begrenset parlamentarisk republikk, vil derfor innføringen av republikk ikke innebære noen reell demokratisering.

Dersom demokratisering virkelig er en hjertesak for republikanerne, bør de kanskje lete etter et potensial for demokratisering der mulighetene for økt reell politisk deltagelse og innflytelse for folk flest er større. Å understreke viktigheten av at folket eller dets representanter må få anledning til å velge et representativt statsoverhode uten politisk makt med jevne mellomrom, kan knapt regnes som en reell demokratisering.

Innføring av en parlamentarisk republikk er derfor på ingen måte en forutsetning for reell demokratisering, som like godt kan skje innenfor vårt nåværende monarki. Flisespikkeri på pseudokonkurransedemokratiske premisser kan kanskje synes som et viktig og interessant anliggende for enkelte medlemmer av, og aspirerende medlemmer til, en politisk og intellektuell elite som gjerne vil ha nok en topp-posisjon å konkurrere om. Det er imidlertid ikke monarkiet som står i veien for en reell utvidelse av demokratiet og økt politisk innflytelse over vår hverdag internasjonalt og nasjonalt, men vår egen manglende evne og mulighet til politisk handling. •

Noter

1. Luxemburg: «Zeit der Aussaat», s. 302. Alle oversetelsene av tekstdrag er mine egne med unntak av Woolf-utdraget.
2. Mine første tanker om disse spørsmålene ble formulert i kronikken «Monarkiet, republikken – og demokrati», Aftenposten, 24.7.01 og i et debattinnlegg «Mens vi venter på bryllupet», Aftenposten, 23.8.01. Kronikken var inspirert av Trond Nordbys republikanske argumenter generelt og særlig av hans artikkel «Monarkiet – en statsform foran undergangen», *Nytt Norsk Tidsskrift* 1/2001, s. 83–88. Denne oppfølgeren ville aldri ha blitt skrevet uten *Samtidens* invitasjon til essaykonkurranse og kommentarer og inspirerende støtte fra Trine Gedde-Dahl. En særskilt takk til sistnevnte. Skriftet tilegnes Trond Nordby med revolusjonær hilsen fra Krokskogen.
3. Se *Kongstanken*, første bind av Tor Bomann-Larsens storlagte dobbeltbiografi om kong Haakon og dronning Maud, for en særdeles instruktiv framstilling av kongemaktens internasjonale forgreninger i andre halvdel av 1800-tallet. Bomann-Larsen gir også en sober innføring i at skandaler innen de ulike kongehus på ingen måte er noe som bare hører nåtiden til. Vårt norske monarki fra 1905 og fram til i dag har vært bemerkelseverdig skandalefritt både i et historisk og i et internasjonalt perspektiv.
4. Fosnes Hansen: *Undervis*, s. 268–69.
5. I tillegg til at følelsene generelt spiller en rolle sammen med fornuften i våre saksoppfatninger og i våre vurderinger på den offentlige arena, er vi avhengige av en følelsesmessig komponent i form av empati når vi prøver å forstå og foretar vurderinger av ulike spørsmål. Se Verlesen: *Perception, Empathy, and Judgment*, for en god diskusjon av nødvendigheten av en emosjonell komponent i form av empati i moralske oppfatninger og moralsk dømmekraft. Intimitetstyranniet derimot innebærer en privatisering og intimisering av det offentlige rom der folks private historier, væremåter og bekymringer opptar en større og større del. Følelsene er tradisjonelt blitt forbundet med privatsfæren. En utbretting av private følelser spiller utvilsomt med i den uheldige privatiseringen av det offentlige rom som vi er vitne til, men følelser og empati vil også alltid måtte spille en rolle på den offentlige arena uavhengig av et eventuelt intimitets-tyranni, for eksempel som en komponent når vi prøver å forstå noe og foretar vurderinger av forskjellige spørsmål. Tilstedeværelsen av følelser i det offentlige rom kan derfor ikke ses som ensidig negativt og synonymt med intimitetstyranniet. Richard Sennett, intimitetstyranniets «far», har for øvrig et nyansert syn på følelsenes rolle i det offentlige rom og avgrenser ikke deres betydning til intimitetstyranniet. Se for eksempel Richard Sennett: *The Fall of Public Man*, s. 314.
6. Woolf: «Indiskresjoner», s. 121, oversatt av Merete Alfsen.
7. I motsetning til Trond Nordbys forslag om en parlamentarisk republikk, som er utprøvd i praksis i flere land, virker Sosialistisk Venstrepartis grunnlovsforslag om republikk svært lite gjennomtenkt. Bjørn Erik Rasch har i foredraget «Republikker og monarkier i demokratietidsalder» (s. 15) kalt SVs republikkforslag for «rituell republikanisme», noe som synes å være en god betegnelse. I grunnlovsforslaget om republikk fra 27. september 2000 (Dokument nr. 12 (1999–2000) Grunnlovsforslag, s. 5) heter det ganske enkelt: «De oppgavene som etter den någeldende Grunnloven er lagt til Kongen, vil etter forslaget ligge hos Regjeringen.» Det betyr i praksis at statsministeren også skal være statsoverhode. En slik sammenblanding er ikke prøvd i noe annet demokratisk land. Flere problemer vil måtte melde seg. Det mest iøynefallende problemet er at statsministeren står i spissen for ett eller flere politiske partier i en regjering, mens han eller hun samtidig skal forsøke å representere hele landet som statsoverhode. Et tredje republikkforslag som har versert, er at stortingspresidenten samtidig skal være statsoverhode. Også her ville man få en uheldig sammenblanding av funksjoner mellom Stortingets fremste representant og landets fremste representant. En slik form for demokratisk republikk er heller ikke praktisert noe annet sted. Felles for disse tre republikkforslagene er at de holder fast ved den parlamentariske styreformen.
8. Nordby: *I politikkens sentrum*, s. 296–97.
9. For en kort oversikt over ulike republikkformer, se Rasch: *Demokrati – idéer og organisering* og Rasch, «Alternativer til monarki».
10. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 269.
11. Schumpeter, s. 283.
12. Arendt: *On Revolution*, s. 218.
13. Se Arendt: *Vita Activa*, når det gjelder skillet mellom arbeid, produksjon og handling.
14. Arendt: *Between Past and Future*, s. 146 og s. 153.
15. Arendt: *Crises of the Republic*, s. 233.

Litteratur

- Arendt, Hannah: *Vita Activa. Det virksomme liv*, oversatt av Christian Janss, Pax Forlag, Oslo 1958/1996.
- Arendt, Hannah: *Between Past and Future*, Penguin Books, London 1961/1993.
- Arendt, Hannah: *On Revolution*, Penguin Books, London 1963/1986.
- Arendt, Hannah: *Crises of the Republic*, Harcourt Brace, New York 1972.
- Bomann-Larsen, Tor: *Kongstanken. Haakon & Maud I*, Cappelen, Oslo 2002.
- Dokument nr. 12 (1999-2000) Grunnlovsforslag fremsatt på det 144. Storting.
- Fosnes Hansen, Erik: *Underveis. Et portrett av Prinsesse Märtha Louise*, Cappelen, Oslo 2001.
- Luxemburg, Rosa: «Zeit der Aussaat» (1910) i Luxemburg, Rosa: *Gesammelte Werke*, Band 2, Dietz Verlag, Berlin 1972, s. 300-04.
- Nordby, Trond: *I politikkens sentrum. Variasjoner i Stortings makt 1814-2000*, Universitetsforlaget, Oslo 2000.
- Nordby, Trond: «Monarkiet – en statsform foran undergangen», *Nytt Norsk Tidsskrift* 1/2001, s. 83-88.
- Rasch, Bjørn Erik: *Demokrati – idéer og organisering*, Fagbokforlaget, Oslo 2000.
- Rasch, Bjørn Erik: «Alternativer til monarki», Aftenposten, 3. 5. 2001.
- Rasch, Bjørn Erik: «Republikker og monarkier i demokratiets tidsalder», foredrag ved Folkeakademiet i Drammen 20. 2. 2002, s. 1-17.
- Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper & Brothers, New York 1942.
- Sennett, Richard: *The Fall of Public Man*, Alfred A. Knopf, New York 1977.
- Storløkken, Tanja: «Monarkiet, republikken – og demokratiet», Aftenposten 24. 7. 2001.
- Storløkken, Tanja: «Mens vi venter på bryllupet», Aftenposten 23.8.2001.
- Vetlesen, Arne Johan: *Perception, Empathy, and Judgment. An Inquiry into the Preconditions of Moral Performance*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1994.
- Woolf, Virginia: «Indiskresjoner» (1924) i Woolf, Virginia: *Indiskresjoner og andre essay*, oversatt av Merete Alfsen, Pax Forlag, Oslo 2002, s. 121-25.

Nansenskolen, Norsk Humanistisk Akademi, er et studiested for mennesker i alle aldre med ulik politisk, religiøs og kulturell bakgrunn. Skolen ønsker å styrke kunnskapen om den humanistiske arven og bidra til kritisk refleksjon om menneskenes vilkår i verden.

KORTKURS VÅR/SOMMER 2004

- 13.-16. mai Litteraturseminar:
Ibsens samtidsdramaer
- 25.-28. mai Norsk litteraturfestival
– seminar, årets tema: Europa
- 28.-30. mai Norsk litteraturfestival
– skrivekurs
- 03.-06. juni Hvem har makt i Norge? Kritisk perspektiv på maktutredningen
- 03.-11. juni Akvarellkurs
- 18.-24. juli Kunstkurs
- 12.-15. aug. OL-akademi
- Se også www.nansenskolen.no

ÅRSSTUDIUM 2004/2005

FELLESUNDERVISNING:

Filosofi-, litteratur-, kunst- og musikhistorie og samfunnsspørsmål.

LINJER:

IDÉ, KULTUR OG SAMFUNN: Politikk, religion, etikk, litteratur, idéhistorie, menneskerettigheter, humanøkologi m.m. Opptak fra 1. februar.

SKRIVEKUNST: Utprøving av egne tekster og innføring i ulike litterære sjangre. Opptak fra 1. april.

BILLEDKUNST: Tegning, maling, grafikk, skulptur og konseptkunst. Opptak kan foretas fra 1. april, hovedopptak etter 1. mai.

Nansenskolen
NORSK HUMANISTISK AKADEMI

Nansenskolen,
2609 Lillehammer
Tlf. 61 26 54 00
Fax. 61 26 54 40

Finn Tveito

Den unødvendige diskusjonen

synt at det kanskje kunne fortent å verta sagt.

GILLES DELEUZE

Diskusjonen om monarkiet er ein diskusjon om eit ikkjespørsmål.

Eg er i ein stor salong med dempa ljós. Folk sirkulerer omkring med kvitvinsglas i handa, og tek del i diskusjonane som vert ført der. Ein person meiner at monarkiet er avlegg, ein annan at samfunnet treng den prakta som dei kongelege viser. Og så har me det gåande. For og imot. Gjestene er alle godt utdanna menneske, det vil seia journalistar, byråkratar, forlagsredaktørar, forskrarar og tidsskriftredaktørar.

Når eit samfunn ikkje har nokon viktige spørsmål å drøfta lenger, vert diskusjonen i ålmenta fylt til randa med ikkjespørsmål. Diskusjonen

lede ved å ikkje ha noko ein ynskjer å seia. Rett til å ikkje ha noko ein ynskjer å seia – s i d a n dette er naudsynt for å kunna forma til det som er så uvanleg eller sjeld-

skal først og fremst støtta opp under sjølvforståinga til samfunnsaktørane. Det gjeld å vera oppdatert, vita kven som har sagt kva, og ikkje minst vera klare over kva spørsmål det er aller mest opportunt å diskutera nett no.

Eg har sett meg i foajeen og hører berre bruset frå samtalane inne i salongen. Kva er vitsen med desse diskusjonane? spør eg meg. Synspunkta som fyller rommet der, glir inn i ein diskusjon som er regissert på førehand. Det er ikkje noko viktig som står på spel. Men kva er eit synspunkt? Det er kanskje ei førestilling som manglar sanning, men som heller ikkje er heilt usann. Alle synpunkt er i prinsippet like relevante. Kva du meiner om fotballaget X er eit spørsmål som er på same nivå som diskusjonen om monarkiet.

Dette synspunkttyranniet er det umogleg å protestera imot. Det vil alltid koma til å gå av med sigeren. Det oppmodar deg til å ta stilling til saker som du strengt teke ikkje treng meina noko om. Etter nokre tiår som velorientert samfunnsborgar er du sprekkferdig med synspunkt og meininger om alt mellom himmel og jord. Du kan tilpassa deg absolutt alle situasjonar og sirkulera omkring i alle salongar, og gli inn i kva slags diskusjon det måtte vera, til og med om emne du ikkje veit noko om. Du kjenner formelen, det greier seg.

Dumskapen er aldri taus.

I staden for å ta stilling til diskusjonen om monarkiet, bestemmer eg meg for å gjera noko heilt anna. Eg vil ikkje verta hjernevaska av ordskifte-

tyranniet. Eg vil skriva på ein slik måte at alle dei fornuftige argumenta for eller mot monarkiet framstår som snusfornuftige og latterlege, eller som statsvitkskaplege klisjear og kvasipolitiske stereotypiar, slik at alle utsegnene glir inn i ein støyande diskusjon der dei etter kvart opphevar kvarandre, og vert til inkje.

Eg forlét både salong og foajé. Eg har ikkje sagt frå til nokon at eg ville gå. Det er ikkje naudsynt. Diskusjonen går vidare som før, og er ikkje avhengig av nærværeret til enkeltpersonar. Bruset frå diskusjonen kan merkast som ei låg summing i øyrene lenge etterpå.

Medan eg går nedover gata i retning av ein brun pub, byrjar eg å tenkja over kvifor det er så uvesentleg å finna ut om det er monarki eller republikk som høver best for oss. Førebels finn eg to grunnar.

For det første er eg ikkje viljig til å lata statsforma få innverknad på det livet eg lever. Me har eit relativt velfungerande demokrati, med ytringsfridom og andre rettar, og då spelar det lita rolle om me har monarki eller republikk.

For det andre er statsforma ein del av den imaginære ordninga av samfunnet, og det er liten vits i å investera mykje energi på å ta stilling til statsberande fantasiar. Visst er det viktig å analysera kva slags mytar som held staten og nasjonen oppe, men det er unødvendig å meina noko om kvar og ein av dei. Monarkiet er omslutta av ei mengd illusjonar om makt og ære; og det er republikken òg. Som symbolfigurar glir presidenten og monarken over i kvarandre, dei er begge imaginære farsfigurar for eit folk som først og fremst er opptekne av at alt fungerer, at den eine dagen fylgjer etter den andre, og at folk kan vera nokolunde trygge på at det dei faktisk gjer, er å leva.

I monarkiet står Gud over alt, i republikken er mennesket som regel høgste og siste instans. Republikanaren vil helst at Gud skal halda seg unna saker som menneska må løysa åleine. Når Gud er til stades, må han finna seg i å spela rolla

som symbol og alibi, ein instans som legitimerer og orsakar absolutt alt det fælslege som menneska kan finna på. Det finst til og med republikkar som har drive villfaringane sine så langt at dei meiner dei er Guds utvalde folk.

Det viser seg i praksis at det er like vanskeleg å vera republikanar som å vera ateist. Jamvel om ateisten seier at han berre vil ha med mennesket å gjera, og ikkje Gud, er det svært ofte Gud som ljós og einskap han forfektar likevel. Han talar som om Gud framleis er verksam, sidan han stadig må ta avstand frå den anakronistiske farsfiguren i det høge. Han har på ein måte skifta ut det himmelske dogmet med eit som er konsentrert om mennesket. Namnet er nytt, men fenomenet er det same.

Når det gjeld republikanaren, har han like store vanskar med å sløkkja det fiktive ljoset som strøymde ut frå kongar og gudar, og vanlegvis ynskjer han ikkje å gjera det heller.

På den brune puben sit Kulturradikalaren og drikk øl. Saman med han sit kjærasten hans, ei jente med feministisk image. Etter ei stund spør eg kva dei meiner om monarkiet. Er det avleggsk?

– Kongen bør hengjast, seier Kulturradikalaren. – Eller i det minste avsetjast, og visast vekk frå landet. Inntil det skjer, vil ikkje det norske folket klara å frigjera seg frå det kristne åket og frå all skuldkjensle og livsforakt som pietismen har forpestat folkehugen med.

– Monarkiet er ein jævla sædkultur, seier veninna hans.

Eg prøver meg med ei aldri så lita innvending:

– Ja, men viss den kongelege patriarken vert styrta, vil vel det kunna føra til at det dukkar opp nye, små patriarkar som er mykje vanskelegare å oppdaga, og som ingen vil finna på å styrtar? Vil ikkje republikken gjera det umogleg å sjå kor patriarkalsk heile samfunnsbygnaden er?

– Kampen mot patriarkatet stoppar aldri, seier jenta. – Alle menn er nokon svin, med nokre ytterst få unntak.

– Når skal det norske folket verta fritt? tordnar Kulturradikalaren. Når skal me stå fram og ytra oss utan hemningar? Når skal me byrja å handla

på eiga hand utan symbolsk vern frå kongelege pappfigurar? Når skal frie tankar få innpass i steinrøysa?

– Du høyrest ut som om du framleis lever på 1890-talet, seier eg. – Då var det trass i alt litt meinung i å vera kulturradikal. I dag meiner jo dei fleste at dei er tilstrekkeleg frigjorde. Du kan risikera at du vert like anakronistisk som det kongen er.

– Hald kjeft, seier Kulturradikalaren, – elles brukar eg deg som punchingball. Du meiner jo aldri noko som helst, din feiring. Kva ville du ha røysta viss folket fekk seja meininga si om monarkiet? Blankt?

– Eg ville ha skrive eit essay med tittelen «Den unødvendige diskusjonen» og putta det oppi valurna, og i det essayet ville du fått tildelt rolla som fugleskremsel.

Eg reiser meg opp og går. Eg veit at det ikkje er tomme trugsmål han kjem med. Kulturradikalaren er ein diger fyr, og han har banka opp menn som er kraftigare enn meg. Men i ettertankens ljós ser eg at «fugleskremsel» heilt klart er eit honnørord, for det peikar mot alle frie ånder som tenkjer djervare og meir sjølvstendige tankar enn det besteborgarane likar. Djerve tenkjarar med augo retta mot framtida kan førebels ikkje framstå på annan måte enn som monster, aggressorar og fugleskremsel.

Medan eg går vidare, kvernar ordet *fridom* i tankane mine. Det er eit fagert ord. Men det løynar noko. Det legg eit slør over omgivnadene, og hindrar oss i å sjå korleis røyndommen er. Diskursen om fridom kompenserer for det ubehagelege faktum at ingen fridom er mogleg. For ingen kan vera fri i det moderne samfunnet. Alle er bundne på hender og føter – til banken, partiet, institusjonen dei arbeider i, eller til ein drøss med konvensjonar og ideologiar som for det meste er fabrikerte av kommersielle instansar. Kva var det Franz Kafka lét ein apekatt få seja? Fridom er eit ord som menneska altfor ofte narrar seg sjølve med.

De fingerer, fordi det er en frihed de fingerer, fordi de er tvunget til at ønske at tro sig frie og

fordi de, når de tror sig frie, glemmer hvad fridheden er og glemmer deres egen, tilfældige død. De fingerer fordi det er en orden de fingerer. Fordi de holder orden på livet, tror de de holder orden på døden. De ordner livet og standar-diserer kaos, og alt dette sker mens døden ordner det hele. (Inger Christensen, *Det*).

Neste dag, i ei kantine på universitetet. Ved nabobordet sit nokre professorar og sludrar i veg om dei siste eskapadane til kongebarna og venene deira. Professorane veit alt om det som har skjedd, det er som om den tabloide logikken har fylt det tomrommet som oppstod etter at dei sterke og autoritative tankane vart utidsmessige. Stakkars professorar. Dei vil så gjerne vera autoritetar, og så er det nesten ingen som tek dei alvorleg. I allfall ikkje utanfor fagfeltet deira. Kva dei meiner om andre spørsmål treng ikkje tilleggjast større vekt enn det som vert sagt av ein tilfeldig forbipasserande person på gata. I det vit-skaplege feltet får deltakarane lov til å innbilla seg at dei heile tida seier viktige ting. Alt er fullstendig imaginært – og det er ikkje berre tilfellet på universitetet, men også på slottet, i avis- og tidsskriftredaksjonar, og i samfunnet elles.

Ved stadig å interessera seg for det dei kongelege gjer, vert den vanlege borgaren med i eit symbolsk, usynleg hoff. Massemedia har late heile folket få lov til å ha dagleg omgang med kongefamilien, om det så berre skjer på ein symbolsk og imaginær måte. Det gigantiske hoffet lever seg inn i det som skjer på slottet, og vert stadig fôra med biletar av dei ulike familiemedlemmene. Hoffet har evakuert slottet og spreidd seg utover i geografien. Kvar minste avdal har no sine hoff-damer.

Kongen oppfyller det behovet folket har for å beundra og hylla, og for å skoda mot ljøset frå det stor slagne, som folket aldri vil makta å produsera av seg sjølv.

Men har ikkje folket ein vilje, slik at det kan endra utidsmessige system? Neppe. Folket har sjølv

vorte utidsmessig, og er så å seia borte frå arenaen. Det har vorte erstatta av massen, det vil seia den store, tause flokken med zombiar som sleper seg gjennom kvardagen utan å visa særlig interesse for dei spørsmåla som samfunnstoppene diskuterer. Berre i dei få tilfella der desse spørsmåla har innverknad på massen, kjem det nokre utfall derifrå. Elles bryr han seg ikkje. Han vil helst vera i fred. Massen er eit svart hol i samfunnsrommet, og same kor mange kampanjar han vert bombadert med, føretrekker han å konsentrera seg om sine eigne saker, store som små, og dermed kan argumenta koma til å bomma på målet og forsvinna ut i det store ingenting.

Massen bryr seg ikkje om idear og argument, berre om bilete. Kongehuset spelar på lag med massen, og lèt seg fylgjeleg konstant avbilda. Massen får høve til å fråtsa i biletet av vakre, elegante menneske, og gløymer for ei lita stund kvardagens trivialitetar. Kongehuset har gjort som «Gud», og gøynt seg bak det perfekte alibiet ein får ved stadig å visa fram vakre biletet. Det er derfor ikonoklastane aldri lukkast. Biletstormarane går til åtak på statuar, bilet og ikon, men råkar aldri den biletproduserande instansen som har gøynt seg bak avbildingane, og som berre ventar på at uroa skal gå over, slik at nye, funklande biletet igjen kan sendast ned mot den ikonelskande, biletarkotiserte massen.

Ifylgje Niccolò Machiavelli (1469-1527) lèt massen seg alltid forföra av skinet og den enkelte hendinga. Menneska er einfaldige og rettar seg etter behova i augneblinken. Dei dømer etter det dei ser og resultata som staten oppnår. Derfor bør fyrsten leggja meir vekt på å *visa fram* dei aller høgste eigenskapane enn på å leva i samsvar med dei. Han vil oppnå meir ved å narra og manipulera borgarane enn ved å fylgja lover og kristen tru (*Fyrsten*, kap. 18). Machiavelli har mykje til felles med Baltasar Gracián (1601-1658) som meinte at tinga ikkje går for det dei er, men for det dei *synest* å vera. Det ein ikkje kan sjå, er som om det ikkje finst.

Diverre har det meste av denne typen innsikt

gått tapt i tida som har gått. Me vil stadig finna ut korleis tinga verkeleg er, og kva som skjuler seg bak skin, former og overflate. Visst har me sett ein postmoderne kultus av skin og overflate, men postmodernistane har lett for å verta blenda av skinet, og vil då ikkje lukkast i å analysera den illusionsskapinga som utfaldar seg. Me får betre innsikt i slike prosessar ved å lesa tenkjarar som Machiavelli og Gracián.

For dei som absolutt vil finna ut korleis tinga ser ut bak skinet, er vegen kort til å føretrekka ei statsform som har mindre stas og prakt enn det monarkiet representerer, slik at statsleiinga kan samsvara betre med det «verkelege» livet. Men det er tvilsamt om borgarane vil ha ei nøktern og røyndomsnær statsleiing. Dei vil ha ceremoniar, store opptog og vakre biletet, anten det no er ein monark eller ein president som styrer. Machiavelli var òg klår over dette, og rådde fyrsten til å gi massen festar og skodespel på høvelege tidspunkt i året. Statsoverhovudet herskar gjennom dei illusionane som vert viste fram til massen. Borgarane er lette å narra, sidan dei har eit umetteleg behov for nye illusionar. Sanninga er nærmast uinteressant for dei, sidan ho tek bort det skinet og den glansen som borgarane er avhengige av for å halda ut det trivielle tilveret dei er dømde til å leva i djupet av skuggedalen.

Eg prøver å skriva eit eventyr om ein konge i vår tid. Det funkar ikkje. På den tida kongane i eventyra hadde ein viss likskap med dei verkelege monarkane, var eventyr ein meiningsfull sjanger, både for barn og vaksne. Dei kongane som finst i den moderne verda, minner derimot svært lite om eventyrkongane. No er kongane alminnelege funksjonærar som arbeider i nasjonens seremonielle apparat. Dei utøver jobben ved mellom anna å dra rundt og «kasta glans» over ulike typar tilskipingar. Dei lirer av seg nokre høgstemde frasar der dei takkar for invitasjonen, erklærer eit eller anna for å vera opna, og uttrykkjer voner om at tiltaket skal verta til gagn for folk og land. Det kan vanskeleg verta gode eventyr av å framstilla den typen aktivitetar. Eventyret har mist grepset på oss, og fungerer no berre som folklore, og som godnathis-

torier for små barn. Når dei verkelege kongane er så ulike dei som finst i eventyra, tyder det på at monarkiet for lengst har gått over til å verta noko anna. I ein viss forstand har kongen alt abdisert, det er berre det at ingen har lagt merke til det.

Har monarkiet legitimitet i dag? Eit slikt spørsmål deler ut usynlege kort til publikum, der det står kva rolle aktørene skal spela. På korta står det til dømes «Forsvar monarkiet!», «Ta vare på det stor-slagne!», eller «Monarkiet må tilpassa seg nye tider!» Motstandarane må spela roller som kultur-radikalarar, humanistar og sjølvsagt som autentiske republikanrarar. Spørsmålet er for godt regissert, og lyder som om det kjem frå ein hjer-netom programleiar for eit talkshow. I mediesam-funnet får ingen lov til å stilla eigne spørsmål. Alle må stadig svara på spørsmål frå meiningsmålarar og journalistar. Den utspurde borgaren er ei brikke i eit kynisk mediespel som han ikkje skjørnar at han er med i. Ein føresetnad for at dette systemet skal fungera er at mannen i gata ikkje skjørnar kva slags system han er omslutta av. Det beste vil vera å forlata den nifse spørsmålsarenaen, iallfall for ei kort stund, og skildra han utanfrå, så alle får sjå korleis han er konstruert og korleis han fungerer, og kor trist det er at mangfaldet vert redusert ved at alle må stå fram med klåre synspunkt på kvart minste spørsmål. Ta side, velja, evaluera, døma: Det er som om kvar einaste borgar vert tvinga til å sitja i ein evigvarande jury og døma på vegne av ei folkemeining som sikkert hadde gjort lurt i å vera taus.

Dersom me tek til å handsama spørsmåla på nye og uventa måtar, og avstår frå å bry oss om det som opinionsdannarane masar om, kan me koma til å sjå ting som ingen medierepresentantar vil lika. Me kan koma til å oppdaga at dei fles-te debattane er regisserte for at det skal verta flotte show, som synest å vera den einaste mål-setjinga. Det var ein fyr som sa at me morar oss til døde. No er me i ferd med å diskutera oss i hel. I praksis er det same døden.

Kva eg eller andre meiner om monarkiet, spelar lita rolle. Når eg er i festlege samkomer, hender

det likevel at eg tonar flagg, og seier «Leve ...!», men når eg akkurat no sit ved eit kvitt ark og skriv, kjennest den typen erklæringer fullstendig mal-plasserte. Det er som om skrifta i seg sjølv tvingar fram andre haldningar enn dei som sirkulerer i selskapslivet og i den offentlege debatten. Eit essay om monarkiet vil berre kunna verta godt viss det legg meir vinn på å vera eit essay enn på å drøfta den aktuelle saka. Viss ikkje essayforma kan merkast reint fysisk av lesaren, er det ikkje noko essay han les, men ein artikkel.

Medan essayet opnar for utvikling og endring hos lesaren, inneber artiklar og kronikkar nesten alltid stagnasjon. Lesaren vert pepra med daud kunnskap, betrevitande synspunkt og knugande idear. Lesaren endar som offer for skytset frå meiningsdannarane, og sig til slutt saman på kamp-plassen, fullstendig gjennomholaa av argument frå dei som er i ein slik posisjon at dei absolutt altid veit best.

Selskapslivet og den offentlege debatten forteiner å verta nemnde i same andedraget. Dei to sfærane glir ofte over i kvarandre, og vert til eitt. Det er i hovudsak dei same lovene som gjeld begge stader. Det er dei same diskusjonane som utfaldar seg. Ulike emne vert kasta inn i vrimme-len, og druknar etter kvart i massiv argumentasjon, støyande idiosynkrasiar og lammande aktu-alitet. Til og med det politisk ukorrekte har vorte ufarleg og korrekt. Det er fordi nesten ingen trur at den politisk ukorrekte kan ha andre mål enn det å vekkja oppsikt og drive marknadsføring for sin eigen person.

Når retten til å ytra seg er tilstrekkeleg innar-beidd, oppstår det før eller seinare eit behov for å hevda retten til å ikkje ytra seg. Denne tau-se protesten er ein føresetnad for å kunna forma til utsegner som verkeleg fortener å verta uttrykte.

Det å skapa vil mellom anna sia å gjera noko lettare, rett og slett minska vekta frå dei sementerte verdiane. Han som grublar altfor intenst over kva som er best av monarki og republikk, står i fare for å leggja fleire steinar til den alt overfylte børa.

Statsforma, samkvemet med Europa, tilhøvet mellom Staten og religionen – alt dette er spørsmål som tyngjer individet, og i siste instans gjer livet til noko som framfor alt må evaluerast, målast opp og avgrensast, til beste for Nasjonen, og i namnet til Det Rasjonelle, Framsteget, eller Det Gode. Så lenge ein nøyser seg med å spreia tale-måtane til herskarane utover alle hustak, i det reduserte nytalevokabularet som er i ferd med å vinna fram overalt, vert vekta frå dei etablerte verdiane stadig større, og livet vert berre noko ein kan omtala og reflektera over, men ikkje utfalda. For å vera på den sikre sida er det kanskje like greitt først som sist å karakterisera livet som eit tilbakelagt stadium.

Han eller ho som spreier offisielle tankar og tale-måtar overalt, vil ikkje makta å seia noko viktig. At han kanskje har synspunkt som er på kant med etablissementet, er strengt teke uvesentleg. Ved alltid å plassera seg i nærleiken av aktuelle, blendande diskusjonar, vonar han på at litt av ljoset også skal falla på han. Han ynskjer å leva i eit evig rampeljos, så han slepp å ta bryet med å tenkja og vera intellektuell.

Den intellektuelle er i vår tidsalder framfor alt *sliten*. Han kan godta kva som helst slags tanke-system viss han berre vert spart for den påkjenningsa det er å måtta tenkja sjølvstendig. Angsten for å vera åleine med eigne tankar vert dempa ved at han stadig tek stilling til det alle andre seier. Ifylgje Cioran leitar den utmatta intellektuelle etter ei enkel sanning, eller eit svar som kan gjera nye spørsmål overflødige. Derfor vender den eks-intellektuelle seg i retning av eit altar, eller det som gjer teneste som altar, til dømes ein teori eller ein ideologi, for å gjera ære på det første og beste idolet som kan fjerna ubehagelege spenningar og tendensar til klåsyn (*La Tentation d'exister*).

Vår tids kultus av den intellektuelle er i seg sjølv eit teikn på manglende intellektualitet. Den intellektuelle vert mana fram og målt i sterke fargar, og opptrer som ein mytologisk figur frå ein heroisk tidsalder. Kultusen er symptom på at han alt er forsvunnen. Viss den intellektuelle hadde

vore her, ville me ha merka det. Då hadde det ikkje vore naudsynt å lengta etter han. Slik det er no, vert det offentlege livet dominert av ekspert-kommentatorar, professorfunksjonærar, pansra radikalalar og sentimentale vrak – men ingen intellektuelle. Dei intellektuelle er berre til stades som skrømt, som skuggar av noko som må ha vore her ein gong for lenge sidan, før det litt etter litt forsvann or syne inn mellom ruinane.

Hypotetisk. – Republikken er innført. Det er tid for innsetjingsseremoni. Arrangementet vert halde ved ein nyleg oppført akropol i hovudstaden. Presidenten går opp på talarstolen og reknar opp alle dygdene som skal prega den republikanske samfunnsordninga: rettferd, likskap, menneskerettar, vekst, nyvinningar, utvikling, samarbeid, byrgskap, respekt, deltaking, demokrati, framtidstru. Taleskrivaren har gjort ein god jobb. Han har gravd fram dei mest effektive honnørorda frå gamle politiske talar, og resirkulert dei for den nye presidenten. Den avsette monarken treng ikkje nemnast. Kongefamilien har fått ein pensjon å leva av, men har forbod mot å ta del i det offentlege livet. På slottet bur ingen, det har vorte til museum. Borgarane treng ikkje lenger vern frå kongen, men kan sjølve ta det fulle ansvaret. Derfor høver det godt å minna dei på kva dygder som skal vera sentrale. Talen til presidenten er likevel sterkt prega av dei verdiane som kongen forfekta: fedrelandet, folket, fridommen. Slike må også presidenten ha med. På første rad sit taleskrivaren og fylgjer nøye med på framføringa av talen. Saman med han sit den mest kjende teaterregissøren i landet, han har hatt ansvaret for heile innsetjings-seremonien, som er eit fargerikt show med fanfarar, dansarar, kor og orkester, enkle tablå frå historia, blomar frå små barn, og ikkje minst eiden til presidenten der han lovar å arbeida så godt han kan til beste for nasjonen.

Borgarane står i tusental og er vitne til seremonien. Dei skjønar at landet har fått ny statsform, men merkar òg at monarkiet på ein måte lever vidare i ny innpakning, og med andre masker og kostymar. Borgarane er glade for at republikken legg mykje vekt på seremoniar og stas og prakt.

Innsetjinga markerer starten på ei hektisk festveke for heile landet, med konsertar og underhaldning i eitt køy. Borgarane er rusa av all festivitasen, og frydar seg over alt dei får oppleva. Ingen kjenner noko behov for å finna ut kva slags strategi som ligg bak den altomfattande festen.

Litterært. – Eg er ein flyktig og ikkje altfor misnøgd borgar i ein by som ein har trudd var moderne. Moralen og språket er reduserte til sine aller enklaste uttrykk. Styresmaktene veit i detalj kva borgarane tenkjer og gjer. Alle teikn til uro vert kvelte i starten. Urostiftarane får ein pose med sukkertøy, og sluttar då å gjera ugagn. Ei stund vurderte styresmaktene å installera overvakingskamera i alle heimar. «Storebror ser deg» var eit populært omkvede. Men det borgarane tenkjer er så godt kjent av alle at dette tiltalet ikkje trond gjennomførast. Dei som ynskjer å vera på nivå med tida dei lever i, kan ikkje ta sjansen på å skilja seg frå massen. Borgarane vil først og fremst kjøpa ting, og det får dei gjera i rikeleg mon. Reklamen gir dei høve til å drøyma om å skaffa seg ting som dei innbiller seg at alle andre også traktar etter. Draumane er visseleg manipulerte, men ikkje på ein slik måte at nokon merkar det. Alle trur det er deira eigne, personlege draumar som er opphavet til kjøpetrøngen. Borgarane er ihuga individualistar, og ser på seg sjølve som frie menneske. Dei meiner dei er frie fordi dei kan kjøpa det dei vil. Dei kan til og med laga seg heilt nye personlegdommar, seier dei, ved hjelp av klede, sko, hårfrisyre og ringar. Humøret til borgarane vert elles styrkt ved at dei får lov til å høyra på musikk heile tida, dei kan tala ustanskeleg i telefonen, surra omkring i den elektroniske veven, trimma flesket i treningsstudio, slappa av med fengslande televisjonsutsendingar, flytta egoet sitt rundt omkring i landskapet ved hjelp av automobilar, reisa på ferie til

eksotiske strøk, og vera til stades på konsertar, festivalar, seremoniar og politiske demonstrasjoner. Gleda ved å leva eit så mangfaldig liv dempar verknaden av nyhende om folk som svelt i framande land. Det er verkeleg eit nytt liv som er i emning, og dessutan eit nytt arbeid, nye menneske, ny livsstil, og kanskje også ei ny statsform (kvifor ikkje?).

Viss tidsånda kunne talt, ville ho berre ha nikka mekanisk på hovudet og mumla: det nye, det nye.

Dei støyande evenementa: Når bråket stilnar og røyken har lagt seg, oppdagar du at ingenting har skjedd. Det var berre ei rituell framføring av noko som var så altfor velkjent. Evig repetisjon av Det Same. Diskusjonen om monarkiet er også eit evenement med mykje støy. Ein gjeng med autoriserte meiningsdannrar stiller seg opp på ein scene og diskuterer saka så livleg som dei berre maktar. Ordstyraren gir også ålmonta høve til å uttala seg, slik at det vert skapt inntrykk av at absolutt alle engasjerer seg.

Det er sjeldan naudsynt å interessera seg for saker som er viktige for sentrale aktørar i kultur- og samfunnsliv. Lat desse aktørane få vikla seg inn i så mange unødvendige diskusjonar dei vil. Det viktige vil ikkje kunna formidlast på denne måten. Berre ved å unngå å meina noko om saker som alle diskuterer, kan me ha von om å få auga på dei spørsmåla det er naudsynt å stilla. Dette er spørsmål som ikkje oppstår i dei offisielle diskusjonsklubbane, men utanfor dei. Dei viktige spørsmåla ligg og sleng overalt rett framfor augo våre. Det myldrar av dei på fortau og i grøftekanter. Dei kan også merkast i tomrommet etter alle diskusjonar som gjer oss små og tarvelege. Snart er tida inne for å plukka opp desse spørsmåla og formulera dei høgt og tydeleg, slik at ingen kan unngå å høyra dei. ●

Tore Myhre

Monarki og demokrati i EU

Mange mener at monarkiet er uforenlig med EU-medlemskap. Jeg vil tvert imot hevde at EU kan tjene monarkiet ved at nasjonene styrkes innenfor EU. Som symbolsk representant for nasjonen vil kongen i tillegg kunne bidra til kontinuitet i en brytningstid når Norge som nytt EU-medlem i 2008 skal tilpasse seg EUs institusjoner og demokrati.

Til tross for at jeg prinsipielt sett er republikaner, vil jeg her helhjertet forsøre nettopp kongedømmet. Grunnen er vårt kommende EU-medlemskap.

Beholde kongedømmet på grunn av EU-medlemskap? Det kan virke som et paradoks. Er det ikke slik at kongedømmet faktisk står i fare dersom Norge skulle bli EU-medlem? Det har tradisjonelt vært røster på nei-siden som har fryktet for at EU-medlemskap vil gjøre slutt på monarkiet. Jeg vil argumentere for at dette ikke er tilfelle og i tillegg hevde at kongedømmet vil kunne bidra til å opprettholde og styrke den norske nasjon og norsk identitet i et stort og mangfoldig EU.

Som nytt EU-medlem fra 2008 vil forvirringen og fremmedgjøringen overfor det politiske system øke ytterligere blant folk

flest. Politikken kommer til å bli mer komplisert når vi blir en del av det overnasjonale europeiske systemet. Nettopp da blir det viktig å beholde noen faste holdepunkter, som kongedømmet. Ikke fordi kongen har noen reell politisk makt, men fordi han har stor symbolsk makt. I kraft av sin stilling representerer han nasjonen Norge. Han er hevet over den daglige politiske debatt, og hans seremonielle funksjon representerer kontinuitet. Når kongen leser trontalen, vet vi at det er regjeringen som har skrevet den. Vi vet at kongen ikke kan gi uttrykk for sine private politiske synspunkter. Derfor kan vi også stole på ham som symbol for vårt nasjonale fellesskap. Når kongen etter et EU-medlemskap fortsatt vil åpne statsråd og reise rundt omkring i landet for å klippe snorer og besø-

ke skoler, vil det være betryggende for oss. Nye europeiske politiske organer kommer, men kongen og nasjonen består.

Det er flere tegn som tyder på at vi om noen år står overfor en ny debatt om medlemskap i EU. Arbeiderpartiet ser ut til å ivre for et raskt medlemskap, Høyre er for og Bondevik har gått i tenkeboksen. Til tross for svingninger har ja-siden ligget godt an på meningsmålinger de siste årene. EU er i rask endring med utvidelsen av ti nye medlemsland og etablering av en ny konstitusjon. Det er derfor ikke usannsynlig at debatten kommer i 2006, rett etter stortingsvalget i 2005.

Forhandlingene med EU vil kunne gå raskt fordi Norge er svært EU-tilpasset allerede, gjennom EØS-avtalen. Etter forhandlingene trenger man litt tid for å ratifisere medlemskapsavtalen, og medlemskap i 2008 er derfor ikke en umulighet. Tidspunktet er imidlertid ikke viktig i denne sammenhengen. Poenget er å diskutere hvordan EU vil påvirke den norske statsformen, monarkiet og demokratiet dersom Norge blir medlem.

Kongen som forsoner?

Skal vi dømme etter de tidligere erfaringene, vil også medlemskapsdebatten i 2006 bli splittende for det norske folk. Underliggende nasjonale skillelinjer vil komme til syne. Motkulturene vil mobilisere, nasjonale symboler vil etter bli vekket til live: Grunnlov og suverenitet, 1814 og 1905 – det vil være sterke følelser i sving. Selv om det denne gangen skulle bli et ja, vil det være liten grunn for ja-siden til å hovore. Tvert imot vil ja-folket kunne kritiseres for å ha gjort en dårlig jobb med å forberede landet for medlemskap. Det er etter folkeavstemningen den virkelige jobben begynner med å innpasse Norge i det større europeiske fellesskapet. I dette arbeidet vil ja-siden ha særdeles liten troverdighet blant den store minoriteten som av forskjellige grunner stemte nei.

I denne situasjonen – etter folkeavstem-

ningen – vil kongefamilien kunne spille en nasjonsbyggende rolle. Mange vil frykte for nasjonens fremtid i EU og føle usikkerhet i forhold til demokratiet og de nye europeiske institusjonene. For nei-siden vil medlemskapet virke som en stor ulykke. Men når resultatet er gitt, vil det være viktig å gjøre det beste ut av medlemskapet og særlig engasjere dem som stemte nei i forhold til de veivalg som Norge står overfor som EU-medlem.

Kongen kan bidra til en diskusjon om nasjonens videre vei. Ingen kan betvile kongens nasjonale sinnelag. Kongen er selve symbolet på nasjonen, landets fremste representant. Han vil bli lyttet til av ja-folk og nei-folk. Han kan bidra til å sette ord på den nye situasjonen. Siden han har vært hevet over medlemskapsdebatten og ikke kan identifiseres med noen av sidene, kan han med større tyngde enn ja-siden peke på de mulighetene som finnes for Norge i en ny situasjon.

Kongefamilien kan tilta seg en todelt rolle: forsoning internt og vise vei eksternt. For dem som frykter for nasjonal identitet og suverenitet kan kongen vise hvordan nasjonen overlever og hvordan nasjonen kan styrkes. Mange frykter at vår nasjonale identitet vil forsvinne i det nye, store ukjente. At vår lille nasjon vil bli spist opp av kapitalkretene og Brussel-byråkratiet. Men det er ikke realiteten i dag. Tvert imot er det mangfoldet som kjennetegner dagens Europa. Og EU oppmuntrer og støtter mer kulturelt og språklig mangfold. Medlemskapet vil by på mange muligheter for nasjonen Norge. Men det er ikke åpenbart for alle. Nasjonens kurs må stakes ut – vi må finne vår rolle i det nye Europa.

En sentral rolle for kongedømmet ved inngangen til et EU-medlemskap kommer ikke av seg selv. Kongefamilien må selv velge om de vil ta del i det nye rådslaget etter at et medlemskap er et faktum. Dette er kanskje monarkiets gyldne sjanse til å markere seg i et overordnet nasjonalt spørsmål og derved også styrke sin egen stilling i en brytningstid.

Foto: Ferdinando Scarama

«Ja til EU kan bety endring av monarkiet»

«Sier Norge ja til EU og en kommende unionspresident, kan det samtidig bety at vi må gi avkall på kongedømmet slik det nå er utformet». Dette utsagnet stammer ikke fra en av *Nei til EUs* pamfletter, men fra to av Norges fremste statsvitere, Thomas Chr. Wyller og Trond Nordby, gjengitt i Aftenposten 7. mars 2003. Det som lå bak uttalelsen fra professorene var diskusjonen i EUs Konvent om å etablere en europeisk konstitusjon og å opprette en ny post som president for Det europeiske råd. Dette organet, vanligvis kalt EUs toppmøte, består av EU-landenes stats- og regjeringsjefes og møtes normalt fire ganger i året. Toppmøtet har ansvar for å diskutere de større politiske spørsmål og gi retningslinjer for EUs arbeid.

Formannskapet for toppmøtet har til nå gått på rundgang mellom EUs medlemsland for seks måneder om gangen. Dette har ført til liten kontinuitet, og Konventet har derfor foreslått å erstatte det roterende formannskapet med en ny president. Presidenten skal forberede og lede toppmøtene, men får få oppgaver utover dette. Det eneste vedkommende får til felles med Bush og Chirac er tittelen. Utover dette får han eller hun knapt nok en stab. Vedkommende skal velges for 2,5 år om gangen blant kretsen av nåværende eller tidligere statsledere.

«Det som er helt åpenbart er at det blir svært vanskelig, ja, kanskje umulig, å innpasse et europeisk kongedømme i et presidentstyrt EU. Presidenten vil stå over vår egen konge, og de øvrige regjerende monarker som sitter på tronen i Europa», sier Wyller i det samme intervjuet. Wyller og andre monarkister kan fortsatt sove godt. Presidentens mandat er svært begrenset og går som sagt på å forberede og lede toppmøtene. I tillegg vil vedkommende bedrive noe ekstern representasjon. Avhengig av hvem som blir valgt, kan vedkommende i kraft av sin person bli en

dominerende politisk figur i det europeiske landskapet, men embetets formelle makt er kraftig beskåret, og nærmest symbolisk. EU blir ikke noen presidentstyrt republikk.

Bare det å tenke tanken at EU vil kreve monarkenes avgang, er absurd. Det er ingen i EUs ledende lag som ville finne på å foreslå noe slikt. Det har ikke vært noe tema i debatten om Europas fremtid. Det finnes ingen logiske, rasjonelle, politiske, byråkratiske, prinsipielle eller ideologiske grunner til å avskaffe monarkiene på grunn av EU. Hvor- dan ville vel en slik tanke bli tatt imot i rojalistiske og EU-skeptiske Storbritannia eller noen av de andre veletablerte monarkiene blant EUs medlemsland. Det er absolutt ingenting i konstitusjonsutkastet som tilsier at monarkiet må avskaffes. Det kan godt være at monarkienes rolle svekkes og vil bli avskaffet på sikt, men det vil i så fall være av helt andre grunner enn EU.

Vi må forvente at professorer og andre autoritetspersoner setter seg inn i hva EU dreier seg om før de uttaler seg bastant til pressen. Nettopp fordi EU-spørsmålet er et komplisert følelsesmessig og politisk stridtema der det er stor uenighet om de politiske realitetene, er det viktig at myndigheter og akademia gjør en grundig jobb med å beskrive og forklare. Så må selvfølgelig ja- og nei-aktørene fortolke, misbruke og fargelegge informasjonen som de vil.

EU er ingen sentralisert stat

Utsagnene er imidlertid interessante fordi de også viser noen av utfordringene Norge står overfor med å forstå EUs utvikling. EU blir ofte vurdert ut fra vår egen erfaring med nasjonalstaten. Norge er en av Europas mest sentraliserte stater, og vi slutter automatisk at EU også vil bli en sentralisert stat. En president vil dermed stå over vår egen konge. Heldigvis utvikler EU seg *ikke* på denne måten. Det finnes andre modeller som er mer relevante, som den føderale der de forskjellige

nivåene er atskilt og har forskjellige funksjoner.

Föderalismen har vært en ledende rettessnor for EUs utvikling siden starten på 1950-tallet. På kontinentet tilhører dette tankegodset den politiske hovedstrømningen, mens det i Norge er marginalisert og fremmed – ja, egentlig ganske fraværende. I Storbritannia er föderalisme det store, uevenlige f-ordet som all styggedom fra Brussel heftes ved. Både i Storbritannia og i Norge oppleves föderalisme

mange ønsker å utvikle en felles utenriks- og sikkerhetspolitikk, er det langt frem. Selv om den monetære politikken blir bestemt av Den europeiske sentralbanken, bestemmes den økonomiske politikken på nasjonalt nivå. All gjennomføring av lover og politikk skjer på nasjonalt nivå. EU er styrt og dominert av medlemslandene som fastsetter rammene for samarbeidet.

Föderalismen er basert på maktdeling og respekt for de underliggende nivåers autono-

[Det finnes ingen logiske, rasjonelle, politiske, byråkratiske, prinsipielle eller ideologiske grunner til å avskaffe monarkiene på grunn av EU.]

som sentralisering. Föderalstater kjennetegnes imidlertid av det motsatte. Gjennom maktdeling mellom de forskjellige nivåene er de underliggende nivåene beskyttet mot urettmessig maktbruk fra sentralnivået. Vi kjenner dette godt fra USA eller Tyskland.

Nå er EU langt fra noen föderalstat. EU er ikke noen stat i det hele tatt, selv om det utvikles statsliknende trekk. Vi har nå et parlament, en kommisjon som likner en regjering, vi får en president og en utenriksminister og vi har et indre marked med felles lovgivning og en felles valuta. Tilsynelatende likner dette en stat og rammene ligger der. Vi må imidlertid gå bak fasaden og se hvilken reell makt som skjuler seg bak institusjonene.

Föederal lagdeling kan beskytte nasjonale monarkier

Det europeisk-föderale nivået er særdeles svakt. EUs budsjett er på omtrent en prosent av EUs samlede bruttonasjonalprodukt. I USA er det på nærmere 30 prosent. Selv om kommisjonen representerer den utøvende makt i EU-systemet, er den ingen regjering. Selv om

mi i motsetning til sentraliserte nasjonalstater som Norge, hvor de sentrale myndigheter for eksempel kan gripe direkte inn i kommunale anliggender. I en föderalstat ville det vært klare rammer for hva det föderale nivået kan gjøre og ikke gjøre. Derfor er også den nye EU-konstitusjonen viktig fordi den setter rammene for EU-institusjonenes oppgaver. Det er ikke dermed sagt at EU har funnet den perfekte balanse mellom nasjonalt og europeisk nivå. Tvert imot, dette går til kjernen av dagens europeiske debatt. Selv om vi nå får en konstitusjon, vil dette spørsmålet fortsette å dominere EUs utvikling.

Det er imidlertid klart at de nasjonale kongehush kan fortsette som før. Det er ingen krav om å være republikk for å bli med i EU. Unionen er et unikt samarbeidsprosjekt der landene er i førersetet. Nasjonenes sterke stilling er noe av Europas særtrekk og fortrinn, og spørsmålet om republikk eller monarki er helt og holdent opp til hvert land. Man må forstå maktdelingen mellom medlemslandene og EU-nivået for å se at nasjonale statsformer kan eksistere side om side ved de institusjonelle løsningene som finnes for det europeis-

ke nivået. Våre sentralistiske nasjonalstatsbriller gjør dette vanskelig, og den største utfordringen som EU-medlem blir antagelig å forandre våre mentale kart.

Konge for nasjonen eller staten?

For lettere å forstå hvorfor de nasjonale monarkiene har en fremtid innenfor EU kan vi skille mellom begrepene nasjon og stat. Vi kan se på kongen som representant for nasjonen, og regjeringen som representant for staten.

I dagligtale flyter de to delene av «nasjonalstat» sammen. Nasjon og stat betyr tilsynelatende det samme. Men gjør de egentlig det? Forenklet kan vi si at nasjonen står for den identitetsmessige definisjonen av folket, mens staten står for det politiske styringssystemet. Staten representerer den politiske organiseringen av samfunnet og er et juridisk og insitusjonelt begrep. Institusjonene, byråkratiet, lovene – kort sagt utøvelsen av politisk makt og suverenitet. Nasjonsbegrepet er mer tvetydig.

Nasjonal identitet blir oftere definert som en kulturell identitet, som tilhørighet til nasjonen. En nasjon er ikke en stat, men en etnisk eller kulturell gruppe, der nasjonen nærmest er en forlengelse av familien. Følelsen av å høre sammen er viktig, følelsen av å ha en felles historie og en felles skjebne. Språk og religion er viktige fellestrekks. Nasjonen er ikke en gruppe som har eksistert i uminnelige tider, selv om det ofte fremstilles slik. Tvert imot er det nasjonale fellesskapet ofte skapt gjennom lang tid av den offentlige debatt og nasjonsbyggende tiltak fra de politiske og kulturelle elitene.

I lys av utviklingen på 1800-tallet der Stortinget sto mot svenskekongen, kan det synes merkelig at man valgte å fortsette med kongedømme som styringsform fremfor republikk. Monarkiet er imidlertid dypt rotfestet fra vikingtiden og fremover. Republikk var for unorsk – for europeisk. Kongens rolle som

nasjonalt samlingsmerke ble styrket under andre verdenskrig. Hans funksjon som symbol og representant for frihet og selvstendighet mot okkupasjon og nazisme ble viktig og befestet det moderne monarkiet i Norge.

I denne forbindelse er det viktig å betone monarkiets symbolske funksjon. Hadde kongen hatt reell makt, eller hadde vi snakket om en president med reell makt i en republikk, ville vi beveget oss over i statssfæren. Carl-Erik Grimstads boktittel *Den forkledte republikk* er svært treffende. Det som gjenstår av monarkiet er stort sett seremonielle og symbolske funksjoner. Disse er likefullt viktige for nasjonen. Republikanernes fremste argument mot monarkiet er at det er galt at det fremste tillitsvervet i et demokrati skal gå i arv og ikke bli tildelt etter valg. Som jeg antydet, støtter jeg prinsipielt dette synet. Svakheten er imidlertid at det ser bort ifra monarkiets rolle som representant for nasjonen. En president ville snarere være en representant for staten, ikke nasjonen.

Kongefamilien har opparbeidet seg anseelse og respekt gjennom historien og knyttes til det symbolske fellesskapet som nasjonen utgjør. At den yngre generasjonen troner i skandalepressen behøver ikke svekke kongehuset og kan snarere sees på som en tilpassning til den nye tid. Siden langt flere leser *Se og Hør enn Samtiden*, blir selve eksistensen og gjenkjennelsen viktig. Kongefamilien representerer nasjonen i kraft av sin tilstedeværelse på en måte en valgt president med sin familie vanskelig kan gjøre. Tronarvinger fødes inn i sitt embete, det gjør ikke presidenter. Derfor er det ikke de rasjonelle argumentene som fremføres i kronikker og lærebøker, som fenger oppmerksomheten til folk flest.

Monarkiet blir nærmest i kraft av sin blotte eksistens en felleskapsmarkør for nasjonen. Kongefamilien tilhører oss alle. Vi føler oss meningsberettiget i forhold til hva de enkelte medlemmene måtte foreta seg. Men i motsetting til filmstjerner, idrettsfolk og politikere som kommer og går, står de kongelige der lik-

som trofast og traust. Denne vissheten gjør at de blir en bestandig del av nasjonens liv.

Monarkiets handlingsrom

I Belgia finner vi et eksempel på hvor viktig kongefamiliens symbolfunksjon har vært for å binde landet sammen. Belgia har tradisjonelt vært svært splittet mellom fransktalende Wallonia i sør og flamsktalende Flandern i nord, og monarkiet regnes for å ha vært et viktig felles samlingspunkt. Selv om splittelsen mellom ja- og nei-folk her i Norge etter en folkeavstemning i 2006 vil være av en helt annen og mindre alvorlig karakter enn i Belgia, er det i nasjonale brytningsperioder at monarkiet kan spille en spesielt viktig rolle.

Det er opp til kongefamilien selv å definere hvor aktivt de vil utøve sin symbolrolle. Grensen mellom det symbolsk-nasjonale og det politisk-statlige er på ingen måte krystallklar. Prins Charles' forsøk på å gripe inn i aktuelle spørsmål i Storbritannia har ikke alltid vært vellykkede.

Det ville selvfølgelig gått helt galt om kongefamilien skulle gå aktivt inn i EU-debatten mens den pågikk. Men etter mitt skjønn ville det være både legitimt og ønskelig at den tok en aktiv del i den mer overordnede diskusjon om nasjonens fremtid i Europa etter at medlemskapet er et faktum. Dette handler ikke om den daglige europapolitikk og regjeringens holdning i ministerrådet. Det handler mer om å etablere en bevissthet om hva landet vil i Europa, hvordan den nasjonale identitet kan styrkes i aktivt samspill med resten av Europa, om nasjonal selvbevissthet og åpenhet.

Er demokrati mulig i EU?

Nasjonalisme er nasjonens kamp for å få sin egen stat og dermed oppnå nasjonal selvbestemmelse. I Norge varte denne kampen helt til 1905. Kampen om innføringen av parlamentarismen i 1884 var også en kamp mot svenskekongen. Nasjonal selvbestemmelse og

demokrati ble slik sett to sider av samme sak. Den norske lærdommen er dermed at demokrati bare kan eksistere innenfor nasjonalstaten. Nasjonen er i seg selv en legitimitetsfaktor for demokratiet.

Denne demokratioppfatningen skaper vanskeligheter i den nye europeiske virkeligheten. Det er ingen tvil om at et nasjonalt, kulturelt fellesskap gjør det lettere å skape legitimitet og oppslutning om politiske beslutninger og institusjoner. Men dersom dette skulle være en nødvendig forutsetning for demokrati, ville detstå dårlig til med flerkulturelle samfunn og europeisk samarbeid.

Dersom man tar denne argumentasjonen for god fisk, betyr det at demokrati bare kan være nasjonalt og at EU per definisjon både er og kommer til å forbli udemokratisk. Dette er et utpreget synspunkt i Norge. La oss gå tilbake til statsdelen av «nasjonalstaten». Mens de europeiske nasjonene består, deles statsmakten med det europeiske nivå. EU oppnår ikke demokratisk legitimitet som følge av en kulturell, nasjonal identitet, men som følge av en politisk identitet. EU er kvalitativt sett en annen type samarbeid enn forrige århundres nasjonalstat. Man prøver ikke å skape en europeisk nasjon på europeisk nivå. Tvert imot stimuleres det til kulturelt og nasjonalt mangfold rundt om i Europa.

EUs legitimitet må derfor komme fra et annet sted enn nasjonen. Politisk identitet handler om individenes politiske rettigheter overfor det politiske systemet. Det er ikke lenger nasjonen som skal ha politiske rettigheter i form av nasjonal selvbestemmelse men borgeren som skal ha demokratiske rettigheter. Statsborgerskapet står sentralt i denne forståelsen av samfunnstilhørighet. Det er i denne sammenhengen ikke det etniske eller nasjonale som gjør at mennesker føler tilhørighet til en gruppe eller fellesskap, men oppslutningen om det politiske systemet. Gjennom deltagelse i den politiske prosessen der folk bor, skapes fellesskapsfølelse og lojalitet til systemet. Gjennom de politiske rettig-

hetene de nyter i forhold til staten og ytelsene de mottar fra staten, opprettholdes båndene mellom borger og statsmakt.

Det som holder samfunnet sammen er oppslutningen om en enhetlig fremgangsmåte for å ta beslutninger og løse problemer som anerkjennes av de fleste. Denne fremgangsmåten reguleres gjennom rettsstatens forfatning.

fordi det er stor forskjell på en konstitusjon og en internasjonal traktat. En traktat er en avtale mellom stater. Det er dette samarbeidet EU har vært bygd på til nå. Dette gir bare statene rettigheter, ikke innbyggerne.

En konstitusjon, derimot, er en avtale for innbyggerne og deres forhold til statsmakten. Den gir borgerne direkte rettigheter og even-

Monarkiet blir nærmest i kraft av sin blotte eksistens en felleskapsmarkør for nasjonen.

Man behøver ikke være enig i alle enkeltbeslutninger som fattes i det politiske systemet, men det er en generell enighet om rammene for hvordan beslutningene blir tatt, om institusjonene, reglene og prosedyrene – om demokratiet og rettssystemet.

Fra norsk grunnlov til europeisk konstitusjon

I EU står spørsmålet om demokrati sentralt i den pågående konstitusjonsdebatten. Den grunnlovsgivende forsamling, EUs konvent leverte sommeren 2003 sitt endelige forslag til en ny europeisk konstitusjon til det italienske formannskapet. I løpet av vinteren diskuterte en regjeringskonferanse forslaget.

EU er altså i ferd med å få sin grunnlov uten at EU dermed blir en stat. Hvorfor denne tilsynelatende dramatiske forandringen? Betyr dette en demokratisering av EU og i så fall også av Norge når vi er blitt medlem? Man kan anta at medlemslandene med dette gjør et nytt sprang med hensyn til å avgjøre suverenitet til EU og at mer makt samles i Brussel. Dette er i liten grad tilfelle. Mesteparten av endringene er symbolpolitikk, som navneendringen. Formelt sett heter det en konstitusjonell *traktat*: «Constitutional Treaty». Dette er viktig

tuelt plikter. Dette spranget har ikke landene tatt fullt ut, selv om det er et skritt i riktig retning. Ettersom lover blir vedtatt og beslutninger fattet som får direkte virkning på borgerne, er det naturlig at det opprettes en konstitusjonell forbindelse til borgerne. Men fordi regjeringene ikke vil gi slipp på sin sentrale rolle, er det derfor en traktat, og det er fremdeles landene som er avtaleparten. Slik sett opprettholdes formelt EUs mellomstatlige karakter.

Samtidig betyr den nye konstitusjonen en forenkling i og med at den erstatter jungelen av avtaleverk som EU har bygd på til nå. Fra Romatraktaten til Enhetsakten til Maastricht, Amsterdam og Nice på 1990-tallet har nye tillegg kommet og gjort samarbeidet ganske uoversiktlig og vanskelig tilgjengelig – selv for jurister. Nå blir dette forenklet med en hovedtekst. Det vil gjøre det klarere hva EU handler om, og gjøre traktatgrunnlaget lettere tilgjengelig.

Norge har ikke vært med å utforme den nye EU-konstitusjonen. Hvordan vil vi da trives med den? Er vi enig i innholdet? Og hvordan kan vi arbeide mest mulig innenfor denne rammen etter at vi er blitt medlemmer? Støtter vi mer bruk av flertallsbeslutninger fordi det muliggjør europeiske beslutninger, eller

ønsker vi vetoret så vi kan blokkere mest mulig – med den kostnaden at da kan også de andre gjøre det samme. Hvem støtter vi i maktkampen mellom kommisjonen og rådet? Med vår forkjærighet for nasjonalstaten og formell suverenitet er det nærliggende å tenke at vi ønsker et sterkt ministerråd, som jo er statenes organ. Hva kommer det da av at de fleste små landene ønsker seg en sterk kommisjon som forsvarer av de felleseuropeiske interessene og de små land?

Stortinget og Europaparlamentet

Det spørres om det er mulig å styrke den folkelige deltakelsen og innflytelsen på ledelsen av landet, om hva som skal til for å demokratisere Norge. Medlemskap i EU vil åpenbart bøte på det mest skrikende demokratiske underskuddet i Norge i dag: faksdemokratiet gjennom EØS-avtalen. Vi deltar fullt ut i EUs indre marked, som igjen er opphav til brorparten av EUs lovgivning. Vi innfører all EØS-relevant lovgivning som EU allerede har vedtatt. Selv om regjering og Storting formelt sett vedtar lovene slik at den formelle suverenitet er ivaretatt, er den reelle suverenitet uthulet. Det er lett å forstå at borgere og politikere, presse og forvaltning ikke nødvendigvis engasjerer seg fullt ut i denne prosessen når beslutningene allerede er tatt og påvirkningsmulighetene er små.

Gjennvinning av beslutningsmyndighet vil øke oppmerksomhet og deltagelse i det politiske system. Det er dessuten en grunnleggende demokratisk rettighet å være med å vedta de lover som gjelder en selv. I tillegg til å følge kommisjonens forberedelser og nye forslag, som vi i en viss grad kan gjennom EØS-avtalen i dag, vil våre statsråder være med på å fatte beslutninger i rådet. Dessuten vil vi velge våre egne representanter til Europaparlamentet.

En av de store endringene i EU i løpet av det siste tiåret, er Europaparlamentets økte makt. Fra å være en resolusjonskvern uten

innflytelse, er Parlamentet nå blitt likestilt lovgiver med ministerrådet. Dette er en dramatisk endring som stort sett har gått nordmenn hus forbi. Det betyr en drastisk forbedring av demokratiet i EU. Borgernes kontakt med den politiske makt i EU er ikke lenger indirekte gjennom statene, men i tillegg *direkte* gjennom Europaparlamentet.

Sammenliknet med Europaparlamentet må Stortinget i fremtiden finne seg i å spille annenfiolin i forhold til EUs lovgivningsprosess. Men uten makt blir det ikke. Svært mye vil fremdeles bli bestemt på nasjonalt nivå, både av lovgivning og ikke minst budsjettpolitikken. Viktigheten av å kontrollere regjeringen vil øke, i og med dens økte rolle som lovgiver i rådet og statsministerens deltagelse på toppmøtene. Konstitusjonsforslaget gir i tillegg de nasjonale parlamentene en ny oppgave ved å kontrollere at nærhetsprinsippet blir etterlevd. Som ledd i den føderale garanti mot unødig inngrisen ovenfra, skal de nasjonale parlamentene gjennomgå alle nye lovforslag. De skal ikke behandle forslagene som sådan, men etter klare kriterier vurdere om det er grunnlag for europeisk regulering på området eller om oppgaven kan bedre løses på nasjonalt nivå. Dette skjerper kravet til kommisjonens begrunnelse for hvorfor en ny europeisk lov er nødvendig, og det kan hindre unødvendig sentralisering.

Stortinget har en sentral plass i det norske politiske liv og i vår demokratioppfatning. Det var Stortinget som sto mot svenskekongen frem mot 1905, og Stortinget er blitt en viktig markør for nasjonal selvstendighet. Dette ser vi også av nei-sidens aktive bruk av og henvisning til Stortinget under folkeavstemningene. Utfordringen fremover vil bli å etablere den samme entusiasmen for Europaparlamentet. Selv om det for mange i begynnelsen vil virke fjernt og komplisert, er det her nøkkelen til demokratiet i EU ligger. For Norge vil Europaparlamentets supplering av Stortinget innebære en styrking av den parlamentariske kontroll og det representative demokrati.

Monarkiets fremtid er i EU

Monarkiets fremtid er ikke nødvendigvis rosenrød. Enhver samfunnsinstitusjon må skapes og gjenskapes gjennom erfaring og handlinger. Monarkiet må tilpasse seg nye tider og gjøre seg fortjent til sin særegne stilling. EU-medlemskapet kan virke som en revitalisering av kongehusets rolle i Norge. Kongen og hans nærmeste kan vise hvilken viktig funksjon de har som nasjonsbærere. De kan vise lederskap for nasjonen i et nytt Europa. Kongen skal selvfølgelig ikke delta i EU-debatten, og han skal naturligvis ikke flagge sin personlige mening. Det er etterpå, når sårene skal leges og vi skal tilpasse oss en ny virkelighet, at kongehuset vil få anledning til å bevise sin eksistensberettigelse.

Sammenfallet med hundreårsjubileet i 2005 vil gi interessante perspektiver og vil ikke være til ubetinget fordel for ja-siden. Nei-siden kunne ved de siste korsveier med stort hell mobilisere omkring de nasjonale symboler. Den spilte på sentrale begivenheter i norsk historie og fremstøt som bærere av det norske folk, nasjon og historie. Det ble etablert en kunstig, men virkningsfull linje fra 1814, 1905 og 1945 til 1972 og 1994. Et nei til EU ble en logisk forlengelse av norsk selvstendighet. Fordi det nasjonale vil bli betont så sterkt fremover, vil det være viktig at nasjonens fremste bærer viser hvordan EU-medlemskap kan styrke nasjonen, ikke svekke den.

Forberedelsene til den nye tid bør starte snart. Jeg vil anbefale kongen å sende kronprinsen ett år til Europacollege i Brugge eller

til Universitetsinstituttet i Firenze for å studere EU og EUs utvikling. Etter avstemningen bør han deretter reise land og strand rundt for å informere om EU og diskutere den nye situasjonen med folk. Man skal ikke undervurdere de kongeliges innflytelse, noe et eksempel fra min egen hjemby viser. Quartfestivalen hadde en trang start i Kristiansand. Det kristelig-konservative borgerskap i byen var ikke spesielt fornøyd med disse syndige og støyende utskeielser. Det var først etter at kronprinsen dukket opp at festivalen ble stueren. Det hjalp selvfølgelig også at forretningsstanden skjønte at man kunne tjene penger på den, og nå er Quarten ett av Kristiansands store trekplastre. Den moralske og symboliske aksepten kom imidlertid med kronprinsens enkle tilstedeværelse.

Norge står overfor store utfordringer i de nærmeste årene. Spissformulert kan spørsmålet stilles slik: Hvordan skal Norge finne sin rolle som delstat i en europeisk nestenføderasjon? EU-medlemskap vil påvirke vår statsform og politiske system. Både Storting, regering, forvaltning og den korporative kanal vil måtte tilpasse seg nye roller. I denne sammenhengen blir det viktig å ha en bevisst strategi for hvordan denne tilpasningen skal være, hvordan våre institusjoner skal arbeide og innrettes for å fungere mest mulig effektivt og demokratisk. Men en ting er sikkert: Faller monarkiet, ikke skyld på EU. ●

Innholdet i artikkelen står for forfatterens regning som privatperson og representerer ikke nævneværende eller tidligere arbeidsgiveres synspunkter.

« (...) Om homofestivalen Skeive dager behersker kombinasjonen, lar jeg ligge i denne omgang. I stedet vil jeg benytte anledningen til å peke på én homoseksuell arena som virkelig vil mer, og som fresht og innbydende kobler de tre p-ene – party, politikk og Prada: det månedlige homomagasinet **BLIKK**. Her behandles politiske aktualiteter, ideologiske debatter, kulturuttrykk, samt trend- og utelivsstoff på en måte og i en sammenheng heterofile livsstilsmagasiner kan skue langt etter. Dette er et viktig forum, for homo som hetero.»

KLASSEKAMPEN 4. JULI 2003

Abonnér!

BLIKK

Ingen er som alle andre

JA, jeg vil gjerne abonnere på
månedsmagasinet Blikk!

Gjelder (sett kryss):

Helaarsabonnement kr 550,- Halvårsabonnement kr 290,-
(Løssalgpris: Kr 60,-)

Kan sendes
ufrankert i
Norden.
Blikk betaler
portoen.

Navn: _____

Adr: _____

Postnr: _____ **/sted:** _____

Send inn kupongen i dag!

Om kort tid vil du motta en giroblankett i posten. Når den er betalt sender vi Blikk til deg i lukket sending. Abonnementet løper til det blir oppsagt.

Du kan også bestille abonnement ved å ringe 22 33 44 55, sende faks til 22 17 29 12, sende e-post til ab@blikk.no eller fylle ut skjemaet på våre hjemmesider: www.blikk.no. Portotillegg for utenlandsabonnenter.

SVARSENDING
Avtale nr 171107/88

BLIKK

Grønland postkontor
0133 Oslo

Nils Rune Langeland

Den yndefulle staten

Må vi knuse porselen? Må vi ta ned det gulna portrettet frå veggen? Kaste dei tørka blomane ut vindauge? Alt anna enn å knuse egg for å lage revolusjon. Må vi verkeleg det? Noen alvorssvoltne stemmer frå akademia med fortid frå venstre-sida synest visst det har gått altfor langt.

Då siste møllstukne gobelin, som var strekt framfor deira lydige husmannsjel langt der inne i barnesinnet, fall like lydlaust som ei tåre av ungdomsleg anger, og barneprinsessa på trona smilte skjelsk, kom han fram, den historisk forseinka, sinte bondestudenten i sekstiåttarhamen. Eg tenkjer sjølvsagt på professor Trond Nordby og likesinna. Republikk, folkestyre, alvor og dygd. Kvar er Johan Sverdrup? Vi må ha ein tidsmessig konstitusjon. Vi kan ikkje la oss styre av arvelege regentar. Det er både uverdig og uuthaldeleg. Kan vi framleis måpe som umælande undersåttar framfor dette glorete hoffteateret? Ein siste avglangs frå eit Europa som fall og fall frå the «Glorious Revolution» i 1688, i 1789, i 1830, i 1848, i 1884, i 1917, 1918, 1945. Heilt til dei kulorte vekeblada gav dei kongelege trona tilbake på tampen av det 20. hundreåret. Vi lever då i ein nøktern demokratisk tidsalder. Vi er myndige og velutdanna. Vi finn oss ikkje i kva som helst. Det er lenge sidan vi bøygde nakken for lensmann, prest og fut. I det anti-autoritære opprøret frå slutten av 1960-åra fall autoritetane, som om det var reist guillotinar i kvart eit klasserom. Ikkje ein gong våre eigne barn kan vi forlange lydnad og respekt frå. Og så

framleis «Deres Majestet» til denne sovnige, blide mannen frå Asker. Og så på toppen av det heile denne rampejenta frå Kristiansand på trona.

Den formlause staten formar liva

Men å rope håst etter ei tidsmessig statsform, verdig vår eiga tid, er som å krevja den figurative kunsten tilbake i maleriet eller den naive realismen i litteraturen. Statane som reiste marmorhovud på kvart eit lite torg tilhører fortida. Ingen gjorde dette meir og med større alvor enn den 3. franske republikken (1870–1940). Men stive og kvite som saltstötter stod dei der, borgarheltane, statsmennene, diktarane og vitskapsmennene, medan Guderians panserdivisjonar rasla likesålt forbi i mai-dagane 1940. Men etter alt dette, når all heroisme, både den krigerske og den borgarlege, er brent ut og blitt usynleg for oss og staten i staden forvaltar våre personlege nederlag, som vi helst vil løyne, kva då? For kva uttrykk skal ein formlaus stat som formar våre liv eigentleg ha? Nina Witoszek har samanlikna forholdet nordmenn har til staten med polakkane sitt til Jomfru Maria. Vi søker trøyst og hjelp mot alt som er vondt og leitt. Då gir svaret seg sjølv. Eit betre uttrykk for den nordiske velferdssstaten enn å gjere ei fattig åleinemor til dronning, finst ikkje. Kjærleiken si nådegåve, forvalta av kvinnene, er vår stats sanne aura. Det nære, enkle og evige i livet blir til det opphøgde og offentlege. Kjærleiksdramaet er vår eigentlege lagnad. Då treng vi ein kongefamilie å spegle oss i.

Vel har det gått bra hittil. Rett skal vere

rett. Vi var heldige. Det var eit lite, diskret monarki som stormaktene tvang på oss i 1905, snautt ein kjernefamilie. Aristokratiet hadde vi kvitta oss med alt i 1821. Og det var noe med å vere konge også for kommunistane, og så kongens nei i 1940, far og son under kongebjørka på flukt frå tyske bomber, folkekongen som kom heim igjen, billetten på Holmenkollbanen i 1973. Det lune smilet i hoppbakken, alt med den trygge faderhanda til Gerhardsen bygde landet. Det var alvorsam politikk der han høyrdhe heime og skikongen i bakken. Alt var i orden. Det var så diskret og forsiktig det heile. Og så var jo kong Olav ein ekte europeisk kongeleg, i blodet - ikkje minst det. Men no er det fare på ferde. Kva om dei unge og festglade viser seg uskikka? Og Mette-Marit har ikkje fullført vidaregåande ein gong, eller var det 9-årig, eller kanskje det var barnehagen? Korleis kan ho vere statsoverhovud, representere unge, bevisste og velutdanna kvinner i Noreg i dag? Tenk på det, kanskje det verste av alt! Og kva har ho å seie oss? Ho er da så ualminneleg alminneleg.

Til alt dette er det berre ein ting å seie. Mette-Marit kan noe som Kåre Willoch ikkje kan. Ho kan føde barn. Og ein ting til. Ho kan seie, som om det var kasta til henne frå englane: «Det er så mange vakre barn her på Sunndalsøra!» Meir trengst ikkje. For dei må nesten innrømme det. Dei som vil ha dette seriøse, tidsmessige, demokratisk funderte statsoverhovudet. Dei drøymer om Willoch eller Gro. Og det kjem ut på eitt. Men vi må gå dette statsoverhovudet litt nærmare enn det statsretten kan fortelje oss. Sjølvsagt kan vi diskutere i det vide og breie kva kompetanse denne norske presidenten skal ha i ei ny republikansk forfatning. Det finst mange utanlandske føredøme og uendeleig med kvalifisert litteratur om emnet. Men det ville vere å gå ein lang og lite givande omveg inn i kjernen av spørsmålet. For vi kan med ein gong slå fast at ein president etter amerikansk eller fransk føredøme ikkje kjem på tale. Vi må nemleg gå ut frå at dei aller fleste republika-

narar i Noreg ikkje er villige til å overføre makt frå Stortinget til denne presidenten - ikkje så det monnar i alle fall.

Den personlege kongemakta

Og her er vi i kjernen av spørsmålet, men meir enn det. Vi er kasta rett tilbake til forfatningsstriden i kjølvatnet av det berømte 9. junivedtaket i 1880, som ført fram til riksrettsdommen i 1884 og innføringa av parlamentarisme i Noreg. Eg vil våge ein påstand. Dei som svermar for eit norsk republikansk statsoverhovud vil eigentleg gjeninnføre den personlege kongemakta i Noreg. Dei vil ha tilbake Oscar 2. og er tvungne inn i det same dilemmaet som dei konservative juristane som forsvarte Kongens absolutte veto i 1880. Eg skal grunngi kvifor. Det har noe med Grunnlova og noe med «Willoch» å gjere.

At nordmennene skulle vere så kongetri, er ein gammal klisjé med røter tilbake frå tida før 1814. Men i røynda har vi knapt noensinne hatt eit skikkeleg kongedøme forankra i heimleg grunn. I førstninga kom dei vestfrå som unge, djerke krigsfyrstar med skip, menn og framande prestar. Dei tente Kvitekrist meir enn folket dei ville rå over. Håkon den gode la ein linduk over då bøndene tvang han til å bite over hanken på soddgryta med hestekjøt i under haustblotet på Lade. Slik har det vore inntil nyleg. Dei kongelege har lagt ein linduk over. Sjølv når dei beit til. Så hadde vi eit partre generasjonar av rikskongar før dei døydde ut på mannssida i 1319. I mange hundre år var kongen nærest ein fantasifulig og ein signatur forvalta av embetsmenn. Der han sat nede i København.

Men så kom han tilbake i 1814. Eller gjorde han no eigentleg det?

Då Frederik 6. i ope brev 18. januar 1814 løyste dei norske undersåttane sine frå trusksapsplikta, opphørde det norske kongedømet av Guds nåde. Der og då eksisterte ikkje lenger kongemakta som ei statsmakt *sui generis* i Noreg. Heile statsmakta fall difor udelt tilbake til folket, og i neste omgang til den

konstituerande Riksforamlinga på Eidsvoll. Christian Frederik fekk ei krone til låns av det suverene folket, ei kort stund. Det ekstraordinære Stortinget hausten 1814 valte den svennske kongen til norsk konge, men utan annan legitimitet enn den folkesuvereniteten uttrykt i Grunnlova gav han.¹ Det norske kongedømet av 1814 var eigentleg eit slags presidentskap. I eigenskap av å vere ei av dei «konstitusjonelle maktene», var Kongen blitt eit instrument til å verne om Grunnlovas ånd og integritet. I statsrettsleg forstand var den personlege kongemakta ein konserverande mekanisme på linje med reglane om 2/3 fleirtal ved grunnlovsvedtak eller den meir omstridde prøvingsretten til Högsterett. Den utøvande regjeringsmakta hadde statsrådet for lengst hand om. Noe heilt anna var sjølvsagt korleis dei «norske» unionskongane såg på si eiga rolle og makt. Den siste av dei, Oscar 2., oppfatta kongejerninga si som eit kall frå Gud, og han ville difor gjerne ta ansvar og styre. Men den personlege kongemakta hadde ikkje noe verkleg fundament lenger i Noreg. Dei konservative såg på Kongen som ein forfatningsmekanisme, som kunne brukast. Og då riksrettsdommen fall 27. februar 1884, var det samstundes ein dom over den personlege kongemakta i Noreg. Den vesle kongefamilien som steig i land på honnørbygga 7. juni 1905, innleidde i røynda ein heilt ny epoke i historia om kongedømet i Noreg. Dette var den spede starten på folkemonarkiet.

Fylkesmenn, ikkje statsmenn

Men kvifor Willoch? Fordi det vil vere lett å bli samd om at han kjem svært nær det å vere ein høveleg kandidat til eit norsk presidentembete i dag. Det er i grunnen ikkje mange aktuelle. Vi har mange fylkesmenn her i landet, men få statsmenn. For det er vel noe i retning av ein «statsmann» eller -kvinne vi tenker oss i ei slik rolle. Men straks vi byrjar å tenke heilt konkret på kven dette republikanske statsoverhovudet skal vere, blir figuren både problematisk og paradoksal. Wil-

loch, som ein tenkt kandidat, er illustrerande. Det er klart for dei fleste at Willoch er ein særskilt intelligent og kunnskapsrik mann, som er respektert i mange leirar. Men akkurat det er litt av problemet. For kvifor står han i ei slik framstilling også i dag? Kvifor låner vi veldig øyro våre til talen hans? Er det fordi han er kunnskapsrik og uttaler seg klokt om viktige samfunnsspørsmål? Nei, djupast sett er det ikkje det. Vi lyttar til han fordi han i ei årekjøje har vore ein av dei aller mest sentrale politikarane våre. Han er ein viktig person for oss fordi han har forvalta den makta vi som veljarar deponerte hos han og partiet hans. Det er som folkevald politikar han er interessant, ikkje som intellektuell. Det er det som gir han tyngde. Det finst nemleg mange anstendige bokhaldarar. Og mange som kan drive bokettersyn, om det var det som det stod om.

Det er viktig å vere klar over dette. Om det heile var eit spørsmål om kunnskap, vidd og kloke formaningar, kunne vi gå til mange som både kan meir og som har enda meir interessant å fortelje oss. At Willoch er såpass klart tenkt som han faktisk er, gjer han nemleg truverdig som meta-politikar. Altså det mange forestiller seg som det å vere «statsmann». Og dette er det djupt paradoksale ved tanken om eit republikansk statsoverhovud. Slik det faktisk må bli i Noreg. Willoch er ein av dei få folkevalde som langt på veg har lukkast å løyne at han faktisk er ein politikar. Han har klart å forvandle den politiske makta si til ei anna form for autoritet. Ein autoritet som tilsynelatande har eit anna opphav. Som eldre statsmann framstår han difor som klok, vidsynt og intelligent. Noe han sikkert er også, men det er ikkje poenget. Som Oscar 2. før han, vil truleg Willoch oppfatte presidentgjerninga si som eit kall, ikkje frå Gud, men frå si eiga politiske fortid. Han har noe på hjarta. Han vil fylle rolla med sin eigen personlegdom og det han har stått for. Kort sagt: Han har tyngde. Men med den melder ambisjonen seg om å utøve personleg makt. Og vi er tilbake i det same dilemmaet igjen, som vi var i 1880-åra.

Utan tvil ville han ha meistra ei slik oppgåve, men det ville ikkje teke lang tid før vi hadde brukt opp dei soleklare «willock’ane» blant oss. Og før eller seinare ville den tidegare biologilektoren Hans J. Røsjorde kome på banen, og kvifor ikkje. Han har vore stortingspresident, er respektert av mange og har

av fedrelandskjærleik, lengsel etter sann heider, oppofring av eigenkjærleik og elles alle gamle heroiske dygder. Det er svært vanskeleg for eit folk å vere dydige i eit monarki, mente Montesquieu.² Kardinal Richelieu sa at viss det i folket fanst ein eller annan rettskaffen mann, burde monarken vakte seg vel for å

Kronprins Haakon og fleire europeiske kronpretendentar med han blir ikkje regentar av Guds nåde, men kongar på kjærleikens nåde.

Foto: Janne Lindgren
Nils Rune Langeland

ei framskoten stilling i det tidvis største partiet i landet. Eg ser det for meg. To bunadskledd småjenter med blomar i hendene rekkjer buketten blygt mot han medan skulemusikken spelar «Ja, vi elsker». Røsjorde, kledd i ein litt for trong brun dress, rekk fram ei brei hand. Stramt rundt det hårete handleddet sit eit ti år gammalt stålgrått Casio armbandsur med riper og store giftgrøne tal som lyser faretruande mot oss frå det nattsvarte displayet. Vaksen kar, javisst – men vektaus ynde? Det heile har ein snev av Nord-Korea.

Kvardagspolitikkens krav

Det er nemleg svært sannsynleg at kvardagspolitikken ville innhente og overmanne eit folkevalt republikansk statsoverhovud. Difor vil det verke enda meir kunstig å oppretthalde eit opphøgd seremoniell rundt dette statsoverhovudet enn det er overfor dei kongelege i dag. Den folkevalde politikaren er ei alvorskvinn med tyngde, som lever av å forvandle interesser til dygder. Denne rolla kan difor aldri bli lett og grasiøs. Demokratiet lever av moralske synspunkt.

Om dygd er ånda i republikken, er æra grunnprinsippet i monarkiet. Og det hører til æra sin natur å be om forrettar og utmerkingar, utan blygsel, og utan å ha gjort seg fortent til det. Monarkiet består difor uavhengig

bruke han. Kongedømet er demonstrativt fylt av kraftfulle og godt synlege uttrykk for «majestas, potestas et dignitas». Det er teatralsk, men nesten språklaust. Likevel er det i rota i det folkelege, men på ein før-politisk måte.

«Konungstekja» på tinget av bøndene og dei seinare aristokratiske herredagane, som valde seg ein konge, peiker mot desse urgammle røtene. Kongen var ein gong ein sjaman som førte det germanske stammefolket i krig. Han stod inne for «godt år» for folk, fe og grøda på marka, og kunne ofrast om det kom uår. Fred, grøderikdom og ein førar i krig er det opphavlege demokratiske fundamentet til kongedømet. Men kongedømet har i grunn alltid vore eit karismatisk herredøme. Kontakten med gudane og ein veldig seksuell potens har difor gjennom alle tider følgd omtalen av den kongelege. Sagaene er fulle av skildringar av kor fagre og høgreiste kongane er. Særleg er det håret og augo som blir framheva. Dei lysande augo til Olav Haraldsson kunne lamslå ein motstandar i slag. Vikingkongane var ofte unge menn som drakk, slåst og døydde saman med sine menn.

Men i mellomalderen vart kongen den eine rette, salva og til slutt kronte etterfølgjaren av kong David. Den kristne kongen Rex Iustus kunne slå seg til ro på ein stad, og etter kvart

la ein hær av embetsmenn administrere riket. Modellen for monarkiet vart sett av dei franske kongane og særleg «solkongen» Ludvig 14. med det overdådige hoffteatret sitt i Versailles. Som ein stappmett, sansedrukken landeigar og patriark over alle patriarkar kulminerte det europeiske monarkiet her. Idéfattige, men velmeinande og med ein bulimisk appetitt på alt som kunne konverterast til luksus og krigsformål, dreiv store og små potentatar dynastisk politikk etter beste evne. Det karismatiske herredømet var institusjonalisert. Kongen kunne difor no vere både, dum, gal og forkropla. Han var eit ornamentert emblem dei færreste såg, eit referansepunkt for statsmakta, og til dømes berre ein tom stol i kongens eigen domstol, den dansk-norske Høiesteret.

Den einaste paradoksale fornyaren var den asketiske og filosofisk skolerte soldatkongen Fredrik den store i Prøyssen. Som karismatisk hærførar og forfattar på høgde med si eiga tid, sprengte han eigentleg monarkiet innanfrå. Han blei då også seinare ført inn i nye mytiske linjer med folkeføraren Adolf Hitler i den andre enden. Han inkorporerte staten og ikkje dynastiet. Det er noe radikalt anna.

Dynastiet som drivkraft

Men i ein lang periode var altså dynastiet drivkrafta i europeisk stormaktspolitikk med innfløkte europeiske intrigar og krig og giftarmål som middel. Arvefølga til det kongelege dynastiet konkurrerte med den statlege kontinuiteten i det å vere avgjerande. Før revolusjonar og parlamentsstyre dreiv monarkia på retrett og sette dei på sidelinja for godt. Og heilt fram til vår tid har omsyn til kva som tente dynastiet vore avgjerande for kongelege giftarmål. Det skuldast ikkje først og fremst alliansepolitikk, men at blodbandet er suverent effektivt som fundament for mytedanning. Dette har djup folkeleg forankring og er evig aktuelt. Dette veit alle besteforeldre mykje om. Kva ville *Sagaen om Isfolket* vore utanom denne karismatiske understraumen som buktar seg løyndomsfullt gjennom ættled

på ættled? Og som funklar der du kanskje minst skulle vente det eller tvert om, viser igjen der alle mest skulle vente det. Begge delar er eit like spennande utgangspunkt for historier, spekulasjonar og søk etter teikn. Særleg gjeld dette når rolla er så upersonleg personleg som den kongelege. Det paradoksale er at når det er distanse, så trer den sjølvskapte individualitet tilbake for det du representerer. Den folkevalde politikaren har tyngde, også fordi ho er eineståande og difor forgjengeleg. Det uforgjengelege ved henne er orda ho gir husly i kroppen sin. Den kongelege er lett fordi han berre er ein apparasjon av den evige kroppen.³

Like fullt tyder alt på at dei kongelege ved inngangen til det 21. hundreåret endeleg er løyste frå giftarmålpolitikken. Den høyrd til epoken då kongedømet var statsmakt. Og då Kongen var eit emblem, ein tom stol og eit pliktmessig knull i gemakkene. «Close your eyes, and think of England». Slik er det ikkje lenger. Denne lange, giktiske og stilleståande perioden frå den overdådige landpatriarken sine dagar til dei tragiske skotsalvene som utrydda den helseveike tsarfamilien på flukt i 1917, er heldigvis for alle partar over. Fuglen kan endeleg sleppe ut av det gylne buret, sveve gjennom dei dystre kabinettskorridorene, og fly ut i det strålande medie- og festlyset, som forgyller fritidsfolket i dei postmoderne massedemokratia i eit Europa, som alt lenge har pusta letta ut på Costa del Sol. Det er over nå.

Vi har gått inn i folkekongedømet sin tidsalder. Den organiserte kampen om statsmakta er over. Det konstitusjonelle dramaet, som heilt sidan 1789 har vore rammevilkår og navigasjonsinstrument for å forstå denne striden, er endeleg over. Slutten på den kalde krigen og samanbrotet til statskommunismen sette eit endeleg punktum. Men det har skjedd gradvis. Enno kong Olav, om enn så folkekjær, tok på seg mykje statsmannsalvor i høve til forsvarssaker. Det hadde med erfaringane frå krigen og det aktuelle trugsmålet frå Sov-

jetunionen å gjere. Eigentleg var det avdøde prinsesse Diana saman med systrene fra Monaco, som tok det første famlande steget inn i den nye rolla som rettmessige folkemonarkar. Diana mengde seg med kjendisar og popstjerner, var oppteken av dei nære og humanitære ting. Ho var på godt og vondt eit barn av si eiga tid, og difor eit truverdig føredøme for millionar av unge vestlege kvinner som drøymer om ekte kjærleik, shopping og det gode liv saman med vene.

Og kjærleiken er ikkje uvesentleg her, som ein måte å bringe kongedømet heim igjen på – bokstaveleg talt. Om noen hadde sagt til den franske revolusjonsgeneralen og adopterte svenske kronprinsen Jean-Baptiste Bernadotte, at om han skikka seg vel, var snill og grei, ja, så ville kanskje ei aleinemor frå Kristiansand forbarne seg over han. Då ville det ha gnistra stygt i dei mørke augo til gascoignaren, der han sat så rank på hesteryggen, og han hadde nok trive etter sabelen. Det finst då nok tenestejenter i Europa, ville han kanskje murra. Eg førte tusenvis av menn ved Austerlitz og Gross Beeren. Skulle ikkje det vere kvinner nok for ein god soldat? Men vi lever ikkje lenger under veldet til krigsguden. Vi bøyer oss i støvet for den despotiske kjærleiksguden, som ingen dyrkar med større intensitet enn unge kvinner i dei vestlege velferdsstatane. Kronprins Haakon og fleire europeiske kronpretendentar med han blir ikkje regentar av Guds nåde, men kongar på kjærleikens nåde. Haakon tok bort linduken frå soddhanken og tek del i blotet. Han har dermed gitt seg over fullt og heilt til den trua folket har. Rex Iustus har kome heim til tinget, men denne gongen utan hær og framande prestar. I land etter land lèt dei unge prinsane og prinsessene seg salva av kjærleiksguden. I staden for overstatleg giftarmålspolitikk, ser det difor ut til at dei europeiske kongehusa fordjupar seg i eigne nasjonar. Dei blir så å seie renasjonaliserte, og i eigentleg forstand folkemonarki. Det får ein del interessante følger. Ikkje berre vil dei kongelege da bli meir

alminneleg levande for oss, fordi dei har levd liv utanfor den kontrollerte kongelege oppvekstsfæren. Dei blir også meir like oss av utsjånad, i alle fall slik dei fleste gjerne vil sjå ut. Det vil rett og slett skje ei «Aufordnung» av dei kongelege. Etter kvart som fritt valte vakre kvinner og menn trer inn blant dei kongelege, vil både dei og avkomet bli vakkare på ein konvensjonell måte. Dei kongelege blir speglar for folket sine eigne estetiske preferansar. Kongen er ikkje lenger eit emblem og ein tom stol, men ein frisk, sporty kropp med eit vakkert andlet. På den måten vil noko av karismaen frå sagaene kome tilbake igjen. Med venleik kjem medieglangs. Det seier seg sjølv at folkemonarkiet samstundes må vere eit mediemonarki. «Konungstekja» av dei nye innvigde og opphøgde skjer ikkje på Øyretinget, men på folketinget, som er den kulorte vekepressa *Se og Hør, Her og Nå, VG, Hjemmet, Norsk Ukeblad*. I staden for stridbare bønder er det fjortisar og gamle damer, som hyllar den nye kongen eller kronprinsessa. Skaldar og forfattarar av kongesagaer er hoffreportarane og paparazzifotografane. Folkemonarkiet er ikkje i første rekke eit konstitusjonelt kongedøme med bestemte reglar for legitim arv av trona. Det er eigentleg ei konstitusjonell medietrone vi taler om, som krev ein mediemonark som kastar medieglangs over alt folket.

Ære og ynde

Æra var den politiske drivkrafta i monarkiet. Æra er den universelle læremesteren og alle tings målestokk. Ein bør difor streve for å oppnå ein edel livsførsel, opptre med frimot og ha høflege manerar.⁴ Det er i grunn alt. Æra på slagmarka og i duellen er kraftfull demonstrativ. I ballsalen og i medieglangs er ære eit spørsmål om «gratie», men altså like fullt utstudert, elegant og ordlaust som eit stikk med kårdan. Dygd er difor ikkje grunnprinsippet i monarkiet. Dygda er taletrengd og foruretta, aldri verdsett nok, alltid på kvilelaus jakt etter gehør og sympati, etter noen som forstår. Dygd har vekt. Monarkiet utfører

si gjerning med minst mogleg dygd. Montesquieu samanlikna det med vakre, mekaniske maskiner, som gjer bruk av eit minimum av rørsler, krefter og hjul for å fungere. Det er dette som er gratie eller ynde, og som er sjølv den løyndomsfulle hypnotiske krafta i monarkiet. Det aller mest yndige opptrer anten i det som ikkje har noko medvit, som i

Mange akademikarar gløymer at störstedelen lever og ånder for denne sundagsstemninga. Så er det då også enno slik, at for store delar av folket er det ikkje karriere og utdanning som står i sentrum, men fritida og det som skjer der. Dei fleste har jo trygge, om noko keisame jobbar. Hus og bil har dei også. Å følgje med på dei nære tinga er difor ei kjelde til

Dei som vil ha dette seriøse, tidsmessige, demokratisk funderte statsoverhovudet. Dei drøymer om Willoch eller Gro. Og det kjem ut på eitt.

ei dokke eller hos den som har uendeleg medvit, ein gud. Forskjellen mellom liv og død, overflate og djupne, det enkle og det subtile er dermed oppheva. Alt er like fascinerande, og det på alle nivå samstundes. Ynde handlar djupast sett om å bli vektlaus, sleppe taket og la seg løfte av ei einaste kraft i eit einaste punkt. Resten av kroppen og sjela følgjer da friksjonsfritt med i vakre, elliptiske banar. Det er difor marionettar er betre dansarar enn menneske av kjøt og blod.⁵ Ikkje uventa er det barn og eldre som er mest fascinerte av dokumentteater. Så er då også monarkiet i første rekke eit regime for barn. Det dreg seg diskret unna den taletrengde, problemorienterte kampen mot stunda og staden.

Har folkemonarkiet ynde? Ja, i aller høgste grad. Det er det grasiøse i kvardagen til fridtsfolket som utgjer karismaen til dette kongedømet. Det sorglauselivet bortanfor ni til fire-kvartagen er deira arena, men det er ikkje den eksklusive fritida til eit fordums aristokrati i eit hav av slitarar. Det er fritida til kvardagsfolket. Folkemonarkiet set seg i scene i forlenginga av og parallelt med helgeutfarten til dei mange. Kva skal du i påska? Kvar var de i sommar? Når var det barnedåp, sa du?

stor glede. Har naboen fått ny bil? Han naboguten liknar far sin på ein prikk, og berre sjå kva slags kvinnfolk han har drege i hus. Det er i denne verda av fritid og dei eviggyldige nære tinga, at folkemonarkiet blir forstådeleg. Kanskje er årsaka til den veksande irritasjonen og kritikken av kongehuset å finne i utdanningsrevolusjonen dei seinare åra. Alt for mange unge kvinner med statsvitenskap hovudfag føler dei må streve og ofre. Og då ser dei raudt når barneprinsessa fra Kristiansand kan shoppe så mykje ho orkar utan å trenge utdanne seg ein gong. Men dei misforstår. Om det er alvorsord dei søker, må dei gå andre stader.

Det kan sjå ut som om kongehuset på ein eller annan måte har fått med seg kor viktig folkeleg gratie er. Det må då også vere nesten uuthaldeleg å vere kongeleg i medietidsalderen utan å «sleppa taket». Det er så mykje lettare å la seg løfte av stunda og staden. Eg synest å merke dette på kong Harald under intervjuet med Kåre Valebrokk for TV 2. Det har teke tid, men no byrjar pondusen å sitje. Smilet har kome høgare opp. Det har vore ein fin tur, seier kongen liketil. Det trengst ikkje meir. Og dette er ikkje meir mystisk enn at

foreldra mine ville ha sagt det same om ein tur dei hadde vore på. Det er slik folk snakkar. Høyr berre etter korleis folk samtalar på fjellet. Det er like banalt eller subtilt som om det var reine, skjære kongeportretta heile vegen. Men er desse samtalane difor mindreverdige? Nei, for presentasjonen av stunda og staden er offentleg tale like god som den re-presentative talen på vegner av dygdene. Det levande ordet uttrykte det karismatiske herredømet i demokratiet. Representanten for danninga, folkean-

den, arbeidarklassen og til slutt den tekniske ekspertkunnen stolte på at det levande ordet rakk langt ut over stunda og staden. Han var eigentleg berre eit medium. Presentasjon av nærvære, som er det offentlege i medierommet, høver veldig godt til den grasiøse karismaen. Ingen er vel til dømes særleg opptekne av kva kjendisane seier, men deira entré, klede, måten dei ter seg på, kva dei utstråler, detaljane. Det er eit dokketeater. Og vi er som fascinerte barn. •

Noter

1. L.M.B. Aubert: «Om det kongelige Veto ved Grundlovsbeslutninger», særtrykk av *Aftenbladet*, Kristiania 1880, s. 23,26
2. Charles Louis de Secondat de Montesquieu: *Om lovenes ånd*, bind 1., Gad, København 1998 (1757), s. 20.
3. Ernst H. Kantorowicz: *The King's two bodies. A Study* in *Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton 1957.
4. Montesquieu, s. 33.
5. Heinrich von Kleist: *Über das Marionettentheater. Aufsätze und Anekdoten*, Insel-Verlag, Leipzig 1935 (1810), s. 50-60.

Fri vekeavis for kultur og politikk

- Vi tek kulturen på pulsen, og stiller dei interessante politiske spørsmåla.
- Vi gir plass for humoren og dei frimodige ytringane, til glede for mange og forargning for somme.
- Vi lagar ei avis der det er **høgt under taket**. Blikket vårt er også festa på hendingar utanfor landegrensene.

- Vi har **prisløna journalistar** og norsk **einerett** på franske ***Le Monde***, omsett til nynorsk.

Abonner no!
Vi veit du ikkje vil angre.

DAG OG TID

Pilestredet 8, 0180 Oslo
www.dagogtid.no
 Telefon 22 33 00 97, faks 22 41 42 10
 E-post: tinging@dagogtid.no

Mia Berner

Ti dikt

De har en vannminister i Botswana
Og en skogsminister på Island
Her sitter jeg og elsker

Grusgangen tier
Ingen hoster på kjøkkenet
Det er ikke skritt
 og stemmer
 jeg savner
Men
 en som mener
at musene i veggen
 og øyet i skjærebrettet
er selskap nok

Hvordan skal jeg kunne
skrive et dødsdikt
 om ham
nå da han ikke kan si
 om det duger

Men noe må det være med vinden
nå da havet har stilnet
I kroppen tvinger jeg fram en ro
og opprørtheten holdes i stramme tøyler
I sprekken mellom sorg og savn
finner jeg et herberge

Disse skoddekjølige dagene
i august
når vasken trenger lang tid på å tørke
Kaldere inne enn ute
tausheten rår tausere
over samtalene
som lenge var eiere
av disse rom
Bare ett blårutete dynetrekk
der på snoren

Odd man out

Mottageren ruvet i min garderobe
Senderen skulle komme med ham
Landingsstøvlene brast
i likhet med beina
og annet
Men død var han ikke
som karene trodde

To døgn på isen
fallskjermen ga ikke
mye ly
Sjokoladen i innerlommen
var oppspist
Det ene av to magasin i pistolen
tømt
men ingen hørte

Vindføyken
førte kroppen i fallskjermen
nærmore land
Endelig fikk han varme seg
i frostpelsen sin

Å sørge over det som har vært
har sin grense
om enn langt borte
Å sørge over det som ikke har vært
er drømmen som forblir
i alt, alle dager

Béla Bartók BB 114

Så spill du bare ja spill dine hjemlandstoner
for strykere, slagverk og celesta og fortsett med å
komme og gå

andante tranquillo
og ikke være tilgjengelig
og leke kjærlighetens leker allegro molto
og ikke ville vite av
til den hulkende bratsjen får gråten lydisk
i halsen og spiller utenfor partituret
og trommene hvirvler til de sprekker
og celestaen mister stemmen
pianissimo
og havner i helvete

Fuglen som nesten er nattergalen
vet jeg ikke hva heter
Regnets sommerglasser blafrer
på hver sin side av lyset
Jeg trekker natten tettere om meg
mitt ansikt er vått
ditt en fugl i treet

Forføre
Mange tusen år med kvinnelist
Forførelse er å være utenfor

Komme deg i møte på halvveien
Som om det fantes
en strekning å legge bak seg

Gi meg over til deg
Ja hadde du vett
til å ta for deg med det samme

Ta deg?
Jeg tar deg
Hold kjeft nå tar jeg deg
omslutter deg med mitt glinsende skjød
Kom, min elskede

Mange tusen år med jegere og bytte

Adelheid E. Seyfarth Gulbrandsen

Bokhandleren i Kabul: imperialisme i en mediealder

Bokhandleren i Kabul av Åsne Seierstad tilfører ikke vårt verdensbilde noe nytt. Det mest interessante med boken er de reaksjonene kritikken av den ble møtt med. Reaksjonene var umiddelbare, følelsesladede og farget av krigens retorikk. Boken, med sine forsvarere, demonstrerer at «Verden, det er Oss».

Forsvaret av boken ble dels ivaretatt av instanser som har direkte økonomiske interesser knyttet til den, slik som Cappelen forlag ved sin litterære direktør Anders Heger. Men like ivrig ble det tatt hånd om av den delen av norsk offentlighet som i sin selvforståelse er preget av idealisme: En hel trupp samfunnsdebattanter, som vi, for ikke å si de selv, vil forvente målbærer vårt samfunns mer progressive og gjerne internasjonalt solidariske standpunkter, har her reist seg som var de kallet av den samme vellingklokka. I forsvaret av *Bokhandleren* har en naturverner som Steinar Lem, en politisk profilert lege som Aud Bleken Svindland og engasjerte, moderne norske kvinner som Unni Lindell og Anne B. Ragde funnet en felles sak å hegne om. Men idealismen garanterer ikke at debattantene har innatt et spesielt moralsk standpunkt.

Både Irak og Afghanistan er blitt utsatt for militær intervension. Sammen med de militære ses snart horden av journalister, mer og mindre ideologisk fristilte hjelpearbeidere og profesjonelle og private observatører av ymse slag. Til sammen formidler de at Vesten har talt: «Leve Vesten!». Seierstads *Bokhandler*-prosjekt kan så langt fremstå som et verdifullt eksempel på den innflytelse Vesten forventer å ha over andre kulturer.

Åsne Seierstads opphold hos en bokhandler i Kabul er kritisert av sosialantropologer, filosofer og forfattere som avviser «utlevering som metode». Men Seierstad og hennes tekst er usårbare: Målet helliget middelet. Målet var produksjon av en tekst hvor et klassisk vestlig og personlig-privat blikk vurderer og rangerer sider ved en annen kultur og anretter dette i en lite krevende form. Middelet som ble valgt, og

som i seg selv ikke nødvendigvis er kritikkverdig, var å ta opphold hos en familie i et annet land. Da boken var utgitt, skulle denne familiene øyensynlig være et tilbakelagt stadium. Men i år 2003 lar ikke lenger andre folkeslag seg selge uten motstand. Tiden da «Vi» uforstyrret kunne legge ut om våre eksotiske opplevelser er forbi.

I stedet for å ta denne utviklingen inn over seg og forsøke å se den som det interessante faktum den utgjør, både politisk, litterært og kulturelt i videste forstand, oppviste norsk offentlighet en debatt på et helt annet nivå. Denne debatten demonstrerer at norsk offentlighet fortsatt er svært provinsiell. Norsk offentlighet har ganske enkelt ikke erfaring med å behandle stemmer utenfra med respekt. Skal man bli tatt på alvor av norsk offentlighet må man være produkt av denne samme offentlighet, eller vite å operere på de premissene som den tillater.

De lukrative stereotypiene

*Bokhandleren*¹ og debatten etter utgivelsen kan forstås som del av en permanent konflikt. Den fratar De Andre den status vi (i beste fall) behandler individer i eget samfunn med. Mekanismene som er operative under krig, er forenlig med de mekanismene som eksisterer under roligere deler av konflikten: konflikten mellom Dem og Oss. Dette motsetningsforholdet innebærer at vår egen (positive) selvforståelse er basert på en (negativ) fortolkning av andre, og dette motsetningsforholdet er helt nødvendig for å legitimere aggressive militære – eller verbale – handlinger.

Begynnelsen på debatten bør ikke knyttes til VGs første oppslag som etablerte den journalistiske Saken for dagsavisenes enorme publikum. Dette var bare den salgsfremmende diskusjonen omkring *Bokhandleren i Kabul* – salgsfremmende ikke bare fordi debatt i seg selv kan skape salg, men nettopp fordi debatten straks etableres mellom «Dem» og «Oss».

Den viktige begynnelsen på debatten var

fraværet av debatt som boken skapte. For først etter at debatten er godt etablert, kommer det frem at svært tunge røster allerede på et tidlig tidspunkt fremsatte kritikk av boken. Professor Unni Wikan viser til at den i denne sammenheng utvilsomt kompetente og interessante stemmen til den prisbelønte forfatteren Walid al-Kubasi, hadde problemer med å få kommentere saken i flere norske aviser. At motforestillinger blir fortet stemmer med en hypotese om at *Bokhandleren* er produkt av en konfliktsituasjon som den selv er med på å opprettholde.

Et mer pussig eksempel på medienes måte å (forskjells)behandle sine objekter på ser vi i Dagbladet,² der den (relativt) fremmede stemmen til en av *Bokhandlerens* kritikere, Noor Sabah Nael omtales konsekvent med sitt fulle (fremmede) navn. Åsne derimot er stort sett a' Åsne. Noor Sabah Nael, «en av Åsnes sterkeste kritikere», forblir derimot en hemmelighet bak sitt uforståelige navn. Og ikke nok med det! Den sabla Nael har åpenbart også dummet seg ut, for hadde enda Åsne gitt noen av pengene sine til kvinnene i Afghanistan, skulle Nael trodd på Åsnes engasjement, siterer Dagbladet fra debatten mellom de to. Men «det ironiske er at Noor Sabha Nael selv er aktiv i komiteen som Seierstad nå blir den største private bidragsyter til». Bingo! Og dermed skrives den sabla Nael ut av eventyret, med huet under armen og armen i bind.

Hermann, Åsne – og je

Siden det ikke er boken, men mekanismene den kan knyttes til som er mitt tema her, kan jeg røre at jeg ganske umiddelbart etter utgivelsen både følte og forsto at jeg ikke ville lese den. Det massive fokuset som ble tildelt personen Seierstad virket unaturlig. Sammenhengen mellom kvalitet eller nyskapende evner og oppmerksomhet ble aldri forklart. Pressen og andre jubelbrusere produserte snart flere lettvintheter enn Åsne Seierstad selv.

Seierstad kan ikke ta ansvar for journalisters servile og ubegripelige spørsmål som «ville det

Foto: Fernando Sciarra

vært umulig for deg å beholde alle pengene selv?». Eller: «Har du lagt ned forbud mot at bokhandleren trykker eller velger ut bøkene til skolebiblioteket du gir til?». Venter avisene at hun her henholdsvis skal svare «Ja, egentlig skulle jeg gjerne beholdt alle pengene selv, dessverre ble denne planen ødelagt av den store medieoppmerksomheten» og «nå skjønner jeg rett og slett ikke spørsmålet... Men det er klart jeg helst skulle kneblet denne mannen».

Men Seierstad kunne bidratt til at pressen ivaretok sakens forskjellige og interessante sider. Det kunne falt naturlig om hun så ikke grep de moralske og teoretiske konsekvensene knyttet til egen tekst. I stedet og selv etter flere uker med debatt forklarer Seierstad debatten med «Den egenrådige mannen som er vant til å styre alt.»³

Jeg drev med mitt langt inne på Finnskogen og opplevde dette som et stadig mer fornuftig valg mens jubelbruset knyttet til Åsne Seierstad ingen ende ville ta. Men jeg unnslapp ikke: Butikken på hjørnet, selveste Forbruker'n har årsfest. Nå har Hermann hentet ned konfirmasjonsdressen som han ikke har hatt fremme siden han begrov a mor for tolv år sea. Men i dag har han blitt henta med Forbruker'n egen kassebil og sammen med tre sementsekker og pultost på beger er'n blitt kjørt til fest! Og nå kommer Hermann ut av kassebilen, dressen er helt svart, skjorta er i rutete flanell. På Forbruker'n har dom samma skjorta med lik snepp enda. Der er ting slik dom skær væra. Og Hermann skær kanskje en tur utpå golve', men i hvert fall skær'n eta, for han har vøri medlem sea dom starte. Som'n far.

Hermann er ekte. Hermanns baktanker kan telles på en hånd. Et fenomen som «ironi» opptar ingen av fingrene på den hånden og en metadiskusjon ville påkalle hans forakt for alle som forgifter seg med det som har vært. Reineste likskjendinga!

Ikke bare et produkt av seg selv, han heller, men nærmere kunne det ikke vært. Så ekte at det ikke er lenge siden han fikk TV'en i hus. Nå har han fått det. Og Åsne Seierstad. Endelig

en ting til som er som det skær væra, det måtte et kvinnfolk til, når sannheten skulle ut.

Med et slag kan Hermann identifisere seg med meningen det store flertallet for tiden har. Og hvorfor skulle nå ikke Hermann få ha den glede å føle seg bedre enn andre, han også, han som ellers synes at det blir bære meir vanskelig å forstå hå som er rett og gæli? Itte nå er lett nå som itte noe er verken svart eller hvitt meire. Bokstavelig talt, altså. Men nå har'n sett ho lishåre, dænna fine jinta, sætter dom på plass borti der, Bush greide det itte, men ho greier det, ho!

Da Hermann hadde sagt dette tilstrekkelig antall ganger, var jeg full, lykkelig fordi jeg ikke hadde falt helt av lasset likevel, ulykkelig fordi det var alternativet som seiret: Produktet Åsne Seierstad selger på fordommer: Dom er itte som oss, det borde dom ha vøri.

Dette er (for)dommer som pleier stereotype ideer om hvordan verden er utenfor vår egen. Slike tilnærmingar til egen og andres verden forutsetter ofre og overgripere, overgripere som anses å eksistere og næres uavhengig av oss og vår livsførsel. Vi befinner oss utenfor begivenhetene, på en annen moralsk planet. Hvilken rolle vi har i motsetningsforholdet mellom de snille og de slemme, tones ned eller holdes utenfor. Det gjelder både vår rolle som observatør og spørsmål knyttet til vår rolle som politisk aktør.

Men, trøster jeg meg med, Hermann er nå Hermann, han har nok ikke fått med seg nyanse, og det er ikke debattens feil? Så jeg går til en av Finnskogens kloke koner. Deppa og fæl på kaffe, og hvem ligger på bordet? Selvfølgelig.

Det måtte et kvinnfolk til, sier bokens eier, vanligvis låner hun bøkene på biblioteket, men ikke nå, for denne vil hun ha i hylla! Dom er nåo svin der nede, påfyll?

And the winner is ...

Slik sto debatten da jeg sammen med Hermann, den kloke kona og de få som ikke har

flyttet fra Finnskogen selv om de er under seksti, satte meg foran skjermen. Full valuta:

Åsne Seierstad og Anders Heger benytter Carl I. Hagens lærebok. NRK tilbyr spillelokale. Det Norske Folk dømmer. Resultat: 87 prosent til Norge! Bare noen få prosent innringere etter NRKs debattprogram synes at afghaneren som har muliggjort Seierstads tekst fortjener honorar. Hermann og jeg tar bølgen!

rere de mange interessante problemstillinger som *Bokhandleren*/Bokhandleren med mindre og større kostnader la i fanget på oss? Seierstad inntar, bevisst eller ikke, den ikke-sokratiske posisjon. Hva gir denne offentligheten oss? For ikke å si de Andre?

Seierstad har unnlatt å benytte kritikken som er fremsatt til å søke en felles ervervet sannhet. En slik sannhet kunne representert et

Norsk offentlighet har ganske enkelt ikke erfaring med å behandle stemmer utenfra med respekt.

Adelheid E. Seyfarth Gulbrandsen

Foto: Knut Hareide

Seierstad er del av en dynamikk som mange tjener penger på. Direkte, slik forlaget hennes gjør det. Indirekte ved å gjøre henne til pris-mottaker og derigjennom profileringsfigur for institusjoner som etablerer en praksis hvor forflatende poenger ligger bak en høyrostet tilnærming til samfunnet, slik Shabana Rehman og Åsne Seierstad eksponerer dette, takkes med priser fra Fritt Ord.

Er det ikke når kritikken av produktene man belønnes for kommer, at man får se hva prismottakerne er laget av – ikke på et personlig nivå, i forhold til hvordan den enkelte måtte greie å ri av stormen, men på et argumentativt nivå? Men Seierstad kjefter mer enn hun argumenterer, forståelig nok i et menneskelig perspektiv. Presse, forlag, ideelle organisasjoner – og hun selv – har spilt svært høyt med «Åsne Seierstad». Seierstad, og Heger for den del, svarer på fremsatt kritikk med: «Kan du peke på en konkret feil i boken, kan du peke på en konkret feil?»

Bokhandleren i Kabul utsettes for ideologisk, språklig og politisk kritikk, og kritikken mottas som om man ble avkrevd en dopingtest. Ved å overlate ansvaret for å verifisere (eventuelt falsifisere) bokens innhold til bokens kritikere plasserer man seg i en suveren posisjon. Hvorfor imøteser ikke denne tekstens forsva-

lite, gjerne minimalt, innspill i forhold til hvorfør De er som de er, Vi er som vi er, siden vi alle blir ganske likedan gitt de samme premisser (og inni er vi like ...).

Den suverenes posisjon gjenkjennes også i Seierstads «aldri å ha vært så sint» som når hun betrakter den ene og andre begivenhet ute i den store verden. Her synliggjøres den moraliske selvtildredsheten som imperialistiske handlinger er avhengig av. En alminnelig definisjon av den imperialistiske handling er nettopp at den forutsetter at Våre valg er basert på allmenngyldige regler, og automatisk kan danne norm for andre menneskers handlemåte.

Heger på sin side opphever både teoretiske og etiske problemstillinger knyttet til både produksjon og forståelse av tekst, der han tripper ved siden av sin advokat Schiøtz' reduserende: «om kritikerne vennligst kunne bestride et enkeltutsagn!»

Du ser, svina klarer ikke ta dom! fastslår Hermann fornøyd.

De gørrkjedelige Andre

Da VG bredt slo opp synspunktene til en faktisk bokhandler i Kabul,⁴ var Norges første «offisielle» reaksjon en avisning av at det overhodet forelå noe grunnlag for debatt. Den

potensielle debatten ble først fortjet, nå ble den forsøkt avvist, før den til slutt seiler opp med en retorikk som passer inn i bildet som avvisnings- og fortelsesfasen først utgjorde. Felles for Hermann og et overveldende antall av bokens øvrige sympatisører er at de avviser debatten om boken med henvisning til de *følelsene* forfatteren, boken eller debatten i forlengelse av denne bringer frem i dem.

Den norske krimforfatteren Unni Lindell var blant dem som straks uttalte seg da VG «sprakk» problemstillinger knyttet til *Bokhandleren*. Lindell avfeier etiske, litteraturvitenskapelige og kulturelle spørsmål med at «historien fortalt av en lokal afgansk stemme sikkert ville blitt gjørkjedelig». Hennes kollega Ari Behn finner seg også på stående fot kvalifisert for å uttale seg til VG. Et menneske mener seg utsatt for et kulturelt og moralsk overgrep. Behn avfeier bokhandleren med et «han har vel ikke så mye han skulle ha sagt». Siktet Behn da til at Bokhandleren ikke hadde noe han skulle ha sagt juridisk, økonomisk? For rent personlig har vel Bokhandleren anledning til å ha følelser og gi uttrykk for dem? Er det slik at stillingskrigen mellom De andre og Oss forutsettes så integrert at det overflødigjør alminnelige forbehold om at Seierstads motpart faktisk kan være ute i legitimt ærend.

Kunne Behn uttalt seg slik hvis Bokhandleren bodde på norsk jord, og ikke bare hadde krøpet på mistenklig vis over grensen sammen med alle de andre som Vi ikke ønsker hit?

Man kan tenke seg at årsaken til den intensive og personlige støtten Seierstad umiddelbart får, er misforstått utøvelse av vennskap. Men den lojale holdningen demonstrerer også at det ikke er den aktuelle enkeltsaken som legitimerer de raske konklusjonene. Beslutningen om hvem som fortjener støtte er tatt, og den er tatt i forlengelsen av en stillingskrig som det store publikum forutsettes å være fortrolige med. Man risikerer lite ved å avvise en representant som man antar bærer med seg andre ideologier og moralkodekser enn våre. Refleksjoner og *pro et contra*-argumenter er ikke konfliktmake-

rens verktøy. Det er så man må spørre seg om VG foretok et nennsomt utvalg av sine intervjuobjekter, eller om det faktisk er mulig at Norge reagerer så lite (selv)refleksivt?

Det er flere festdeltakere i hagen ... Kjendisen Fredrik Skavlan poengterer at Seierstad er en god kollega, mens selskapsfilosofen Jostein Gaarder ifølge VG støtter Seierstad fordi han har «inntrykk av at Seierstad har en slags varhet i det hun skriver og når hun uteleverer folk gjør hun det med en slags respekt». «Det er himmelropende naivt», skriver Unni Lindell og Anne B. Ragde, noe senere, «å tro at det går an å skrive *sant* om afgansk kvinneliv uten at svært mange afganske menn reagerer med avsky og sjokk».⁸

Det burde være underordnet her at jeg ikke bare er kvinne, men også svart. Som svart kvinne blir jeg ofte undertrykt. I Norge. Som svart kvinne står jeg ellers i henhold til denne argumentasjonen den afganske kvinne langt nærmere enn Lindell, og den afganske mann langt fernerere (som resultat av en skikkelig etnisk suppe, på tvers av det patriarkalske storsamfunnets ønsker). På den annen side blir jo både Bokhandleren og jeg ofte gitt samme behandling (fortsatt for eksempel i Norge) på grunn av vår hudfarge ... Lindell/Ragdes klasifisering av meningsberettigelse er meningslös. Et argument er ikke underordnet sin avsenders øvrige karakteristika. Kjønn, farge, eller andre trekk ved et menneske kan tilrettelegge for innsikt – det garanterer ikke innsikt.

Når Lindell/Ragde i samme innlegg forteller oss at «en forfatters oppgave er å avdekke, at det ikke blir god litteratur av å utvise høflighet, at ytringsfriheten er en av grunnpillene, kanskje den aller viktigste, i demokratiet (...)», må man, uansett standpunkt, spørre seg om damene søker å gjøre opp for en eller annen skolestil de en gang skulket unna.

Hvite og sorte ofre

Etter fortelse og forsøk på avvisning på et grunnlag som forutsetter at vi forholder oss til

en motpart, kommer vi over i en mer åpen kamp: Den åpne krigsretorikken tas i bruk. Forlagets advokat omtaler Bokhandleren med samme oppnavn som ble brukt på en motstander under den krigen Seierstad dekket sist, nemlig «komiske Ali».

Kulturredaktør Per Anders Madsen i Aftenposten fremholder at Bokhandleren etter sitt norgesbesøk vil få problemer med å fremstå som offer.⁹ Ja, Bokhandleren vet nok ikke hvilke forventninger han klokest bør spille opp til for å fortjene penger fra Norge. Seierstad roses for ikke å ha intatt noen offerrolle!¹⁰ Vår offentlighet krever at den mørke inntar offerrollen, mens travær av offerrolle er naturlig for «vår» representant. Slik er vi vant til det, slik vil vi ha det! VG bidrar til å demonstrere fordomsfulle forventninger. Under den mistenkliggjørende overskriften «verdensvant bokhandler» nøler ikke avisens med åpningsspørsmålet «hvem betalte flyreisen hans?»¹¹

Henvisningen til offerposisjoner og forventninger til strategi, minner oss også om at dette handler om konflikt. Åsne Seierstad har strategisk nok ikke plassert seg i noen offerrolle i forhold til det såkalte mediekjøret som hun er blitt utsatt for. Men med god hjelp ble Seierstad etablert som den umiddelbare og sannhetssøkende, mens motstanderen kompliserer den enkle forskjellen mellom rett og galt. En mer emosjonelt basert kritikk står gjerne Bokhandleren selv bak. Men han er jo nettopp representant for selve undertrykkeren, for dem!

Kritikken av vårt eget samfunn?

Steinar Lem henger seg på forsvarer av Seierstads tekst og fremholder heftig at «det er tvilsomt om Seierstads kvinnelige kritikere selv ville ha ønsket å leve i et samfunn der kjønn kan umyndiggjøre et menneske.»¹² Lem henviiser til omskjæring. Til examen philosophicum lærer man at slik argumentasjon er tendensiøs, usaklig og den mistenkliggjør motparten.¹³ Ellers burde det, lik mitt kjønn og min hudfar-

ge, være denne debatten revnende likegyldig at jeg totalt avviser omskjæring som legitimt uttrykk for kulturell praksis.

Lem fremholder innledningsvis at det er den nye Camilla Collett, Shabana Rehman, som «har gjort det mulig å spørre om minoritetkvinner i Norge skal likestilles», og røper slik at han ikke har tenkt å plage oss med krevende samfunnskritikk av vårt eget samfunns posisjon: For Rehman er en ikke så umulig referanse. Som Seierstad fremsetter hun nøyaktig den samfunnskritikk som vårt samfunn kan, og vil, leve med og som kan oppfattes som minst like tilslørende i forhold til vårt eget samfunns mekanismer som det kultursløret Lem har viklet seg fast i. Og som i tilfellet Seierstad forsvarer Rehmans prestasjoner av presskollegaer, mens kritiske stemmer latterliggjøres eller avfeies.

VG sirkulerer i hageselskapet og finner Pax' forlagssjef Astrid de Vibe. Hun fremholder at det er Seierstads personlige erfaringer man har funnet interessant.¹⁴ Man spør seg: I kraft av hva ble dette blikket så interessant? Fagmenesket de Vibe gjentar, overraskende nok, en variant av et av advokat Schiøtz' flere reduktive poeng, når han blant annet vektlegger at boken handler om Seierstads egne avgrensede opplevelser.

Senere slutter legen Aud Bleken Svindland seg til forsvarer, med forsikringer om at hun ikke har lest noe som er «uvanlig eller usant i fortellingen». Bortsett fra at begrepet «usant» her står udefinert, er dette da heller ikke problemstillingen. Når hun fastslår at «Hun [ÅS] har gitt en saklig beskrivelse av hva hun har sett og hørt, og så får både De (den faktiske Bokhandleren) og vi andre selv vurdere dette», så kan det synes som om (min en gang engasjerte og reale lege) Svindland rett og slett ikke har grepet de teoretiske og følgelig etiske problemstillinger som *Bokhandleren* innebærer: et svært uklart avtalegrunnlag som basis for boken, utlevering av enkeltindividens personlige forhold som krydder, generelle dommer på grunnlag av opplevelser som ikke kan etterprø-

ves, deskriptiv ham i en normativ tekst osv. De som i større grad forsvarer boken med utgangspunkt i et fag, baserer likevel flere av sine dommer på annet enn eget fag, som når sosialantropologene roser Seierstad for hennes unike formidlingsevne.¹⁶ Seierstads støttespillere i denne saken er utvilsomt glødende og oppriktsige og er slik sett dessverre representative for et betydelig, glødende og oppriktsig marked.

Heller pistol?

Kritikere av Seierstads bokhandlerprosjekt opplevde å bli plassert i skammekroken fordi *bun* som forsøker å tale de undertryktes sak i og med kritikken forhindres fra dette av henholdsvis 1) et undertrykkende samfunn som Vi alle selvfolgelig er imot, og 2) en liten del av den norske offentlighet som utsetter en frihetskjemper – for å bruke en amerikansk betegnelse – for suspekt teoretisering og problematisering.

Ser vi på kritikerne av boken vil vi se at de i stor grad tok utgangspunkt i sin kompetanse når de uttalte seg om *Bokhandleren*. En tidlig kritiker var nettopp en nestor innen sosialantropologi, Unni Wikan. Hun baserte i hovedsak sin kritikk på mangler ved, eller mangelen på metode i, det arbeidet Seierstad utførte, et arbeid som Wikan ikke mener gir grunnlag for noen ny kunnskap om det aktuelle området.

En annen som har tatt opp kampen om oppmerksomhet med pressens egen Seierstad (jeg har selv i perioder vært pressens egen og vet hvilke eksepsjonelle fortrinn det kan gi), er Marianne Sunde. Hun arbeider for en organisasjon man må kunne anta er representativ for mange av de kvinnene Seierstad vil vel (selv om debatten i ettertid ikke har tydeliggjort dette motivet).¹⁷ Som Wikan forsøker hun blant annet å henlede oppmerksomheten på kvalitetslitteratur fra det aktuelle området, som for lengst har belyst de forhold som Seierstad omtaler.¹⁸ Men Hermann velger ikke slike stemmer. Han velger Åsne!

Ny genre?

Enkelte spekulerer i over Åsne Seierstad rett og slett ikke hadde kapasitet til å oppfatte de finstilte, men konsekvensrike dilemmaene.¹⁹

Ville Seierstads litterære begrensninger og ikke helt originale tilnærmingar blitt tydelige hvis hun hadde skildret alminnelige mennesker i vårt eget samfunn? Førsteamanuensis i journalistikk, Jo Bech-Karlsen, var blant de første som forsøkte å belyse problemer forbundet med *Bokhandleren i Kabul* med andre innfallsvinkler enn et banaliserende for eller imot undertrykte kvinner. I Dagbladet var anmelderen Espen Søbye kritisk til *Bokhandleren*. De kritiske røstene var likevel få, og bortsett fra de viktige årsakene som jeg har fremholdt, er en annen og i dobbelt forstand mindre «konfliktrettet» årsak at pressen her hadde en gladnyhet å by på, ja, glad i minst dobbelt forstand: Et reneste eventyr av suksess hadde man her å selge aviser på. Gætt å slæppa alt dætta triste og fæle fær ein gongs skuld!

Bech-Karlsen omtaler «intimiteten som genre»: «alternative metoder for å gå tett på mennesker og skape spennende fortellinger med utgangspunkt i virkeligheten».²⁰ Denne narrative trenden skal være (mer eller mindre ny og) omseggripende i USA, uten at min USA-pendlende venninne med *Bokhandleren* i gavepapir i håndbagasjen, går med på at teksten er mer interessant av den grunn. Genren eksemplifiseres av Bech-Karlsen med Pulitzer-prisvinner Tom French, som oppsøker alminnelige mennesker, så tett som mulig, uten sperrer i forhold til menneskers intimsfære. Hans mål skulle være å bringe leseren til et hemmelig sted, og Bech-Karlsen spør seg om det finnes noe mer hemmelig og eksotisk sted enn soverommet i Kabul. Slik vi oppfatter genren her, utelates en distinksjon som jeg tror er av betydning: Å skildre alminnelige menneskers liv i vårt eget samfunn er noe helt annet enn å skildre slike liv blant «de andre».

I tidligere tider var det færre som reiste og derfor færre som avleverte kritiske rapporter

fra en virkelighet som ikke angikk en direkte. Det velkjente trekk ved samfunnsutviklingen er at Vi reiser ut til et land som ikke har personlig betydning for oss. Et enda nytere trekk er at mennesker kan ha et personlig, følelsesmessig, kulturelt eierforhold på et eller annet nivå til det landet de oppsøker, men som de likevel er fremmede i forhold til. Når dette landet skal

dilemmaer. Tans skjønnlitterære penn tegner en sår virkelighet i et Kina som er i ferd med å forsvinne. Hennes hovedperson finner sitt selv gjennom en aksept av en hel kultur og av menneskene i den. Her finnes mannlige antihelter; deres status eller mangel på det samme knyttes til deres individuelle personlighet og til at kulturelle forhold eksponerer mennesket for

Bak kultursløret finnes det ganske enkelt en erkjennelse av at verdier ikke er en gitt størrelse som eksisterer uavhengig av sine omgivelser.

Adelheid E. Seyfarth Gulbrandsen

beskrives oppstår helt nye dilemmaer. Vår samtidige selvbiografiske litteratur vil for eksempel ofte være motivert av en forteller som søker å etablere en identitet i spennet mellom flere kulturer.

Ettersom vår og verdens befolkning i hvert fall på enkelte nivåer blir mer heterogen, vil problemstillingene med Den nye fremmede være relevante for flere typer formidling, og ikke bare for enkeltindivider på enkeltoppdrag i jakten på identitet. Hvordan vil en ny generasjon journalister skrive hjem om konflikter fra en verden som ikke er et objekt som undersøkes og omtales, men del av egen virkelighet?

Forskjellene mellom Norge og et hvilket som helst «eksotisk» land er svært tilgjengelige. Å gripe likhetene gir et utgangspunkt for å spørre seg: *Hvorfor* leveres dette livet annerledes enn mitt? Jakten på hva som gjør oss like vil kanskje bringe mer innsiktfulle beskrivelser enn jakten på det åpenbart ulike.

Foran meg har jeg liggende to bøker. Den ene er en skjønnlitterær tekst; den kinesiskættede Amy Tans *Beindoktorens datter*. Den andre er en dokumentaristisk tekst, *Begrav meg stående*, av Isabel Fonseca, som skriver om sitt mangeårige liv hos sigøyner i Øst-Europa.

Begge disse forfatterne makter, mellom mange andre kvaliteter, nettopp å fange slike

eksempel for rusmis bruk. Her presenteres også drømmen om Vesten i en sammenheng som ofte virker utdypende: Den utdypet kulturen man ønsker å forlate, kulturen man ønsker å oppsøke og kulturenes gjensidige avhengighet av hverandre.

Fonseca tar parti og det på vegne av et folk og på vegne av en kultur som ikke får utvikle seg på egne premisser. Fonseca har ikke kommet til sigøynerne for å dømme levende og døde. Hun observerer skikker som er fremmede i forhold til hennes egne og hun gleder seg over prioriteringer som virker absurde i hennes praktiske og «rasjonelle» verden. Samtidig registrerer hun en rekke sosioøkonomiske forhold som vil akselerere sigøynerkulturenes dramatiske endring.

Men for slike forfattere er prisen høy. Amy Tan kunne i perioder knapt bla om til neste side i sitt eget manus. Isabel Fonseca går i sitt forord nærmest på kne i redsel over å ha røpet noen som ville ønsket å forblå anonyme.

Billetter og bananer

For en del år siden reiste jeg til Afrika. Det var ikke første gang. Fra jeg var småjente har jeg reist til ganske utilgjengelige steder. Overalt er jeg blitt tatt inn i familier og små lokale enhe-

ter, og jeg har møtt andre med sammenlignbar erfaring, ofte mennesker som i motsetning til meg har ofret privatliv, personlig økonomi og prestisje i tjeneste for et fremmed folk.

På min siste reise til Afrika visste jeg at jeg kom til å forsøke å beskrive det jeg fant. Jeg skulle finne noe jeg aldri før hadde sett etter på noen reise noe sted i verden: min far.

I en periode i livet ble jeg tilbuddt beløp, billetter og båndopptakere for å legge ut på denne reisen, finne mannen, min far, og skrive om det. Selv skulle jeg bare stille med bananene, bananer som antok å selge: Alle vet at gråtende afrikanere, både blå- og brunøyde, selger. Jeg, en tilslørt bondepike (om ikke fullt så tilslørt som de tilslørte aghanske kvinnene, men altså litt mer enn om jeg «bare» hadde vært kvinne ...), skulle få kaste hammen, for ikke å si det lemske kulturslør ... Sim sala bim, fri! (rent bortsett fra at Norge ileygger nordmenn uten «typisk norsk» utseende legitimasjonsplikt, så jeg kunne få litt trøbbel på tilbakevegen). Men først «godt voksen» som lokalavisen Glåmdalen omtaler det (16.5.03.), kunne jeg reise. Reisen ble nærmest maksimalt dramatisk. Svært salgbar.

Men det var blitt for sent: Jeg kunne ikke lenger selge De Andre, hvor var mitt fatamorgana? De andre var ikke lenger De Andre: Min identitet var blitt for (u)tydelig. På veien mellom rollen som svært spiselig ung negresse og uspiselig modnet individ, hadde jeg opplevd for mye av det undertrykkende Norge til at jeg kunne finne frelse i å bli tildelt stemplet «Norsk rødt fe» ... En erkjennelse som kunne føre en utilslørt sjel inn i depresjon, hvilket det for så vidt gjorde. Men den samme erkjennelsen kunne også føre et annet sted: mot et mål om å bli Menneske, fritatt for billetter, hufarge og bananer. Jeg måtte igjenom en total omkoding kulturelt, intellektuelt og personlig. Denne omkodingen kan kanskje en gang være tema for en tekst.

Det var åpenbart at slik tekstproduksjon ville presentere genremessig krevende dilemma. Men problemene var flere. Prosessen med

å fremstille omkodingen ble hemmet av et betydelig problem: Omkodingen kunne ikke bestå av å erkjenne forskjeller. Den består i å gjenkjenne likheter. Dette innebærer en liten ulempe: Et forlag vil ha *forskjellene* på den som dro og den som kom tilbake etter møtet med de Andre. Det vil gjerne ha mitt brune blikk, men pakket inn i et blått. I hvert fall på hjemveien.

Det saliggjørende ved forskjellene er så integrert i våre forventninger at konsulenten i et større forlag som mottar til vurdering et manusutkast som jeg likevel skriver, stiller spørsmål ved hvordan hovedpersonen, som jeg lar reise til Afrika, har råd til å betale flybilletten. Dette er en hovedperson som fra før er bereist, språkmektig og dertil lever i en kultur hvor halvparten av alle som har tatt et halvt grunnfag reiser jorden rundt før de studerer videre. Men som den reelle bokhandleren fra Kabul er denne hovedpersonen ikke av hvit hud, og da sier det seg selv at man ikke bare reiser av gårde, i hvert fall ikke uten norsk utviklingshjelp. Noen må ha stoppet meg fra å ta imot de forskuddene som forlagene en gang tilbød. De Andre i meg selv?

Den lille forskjellen

Forskjellen på mitt prosjekt da jeg reiste til Afrika siste gang og de fleste andre sammenlignbare reiser, inkludert mine egne, hvor man oppsøker det eksotiske med tanke på å beskrive dette i en eller annen sammenheng, er at jeg denne gangen reiste til min egen familie. Denne familien er annerledes og eksotisk sett med et «norsk» blikk. Observasjonene vil fort kunne bli gjentakelser av forslitte, generalisende påstander om at afrikanere tar vare på sine eldre, er (mer) gjestmilde og spontane. Dessverre undertrykkes etter vår oppfatning kvinnene, og de bestikker hverandre for et godt ord. Etter min erfaring medfører slik kunnskap at man klør hverandre på ryggen med det man har sett. En annen ting er det at slike observasjoner selvfølgelig selger.

Slike afrikanske «fakta» er like store nyheter som at kvinnene i Afghanistan ikke har vår type frihet, eller alle andre trekk vi mener å observere ved dette samfunnet og som er så deilig å la seg opphisse av. Bak kultursløret finnes det ganske enkelt en erkjennelse av at verdier ikke er en gitt størrelse som eksisterer uavhengig av sine omgivelser. Verdier er som tenner i tannhjul, der de griper inn i de premissene de konfronteres med. Disse premissene er et sett av økonomiske betingelser, faktiske begivenheter som i seg selv produserer mening, tradisjoner og selvforståelse. Verdier er fleksible både i tid og rom og endrer seg også i Norge: Min etnisk norske mor ble tilbudt å abortere meg på tvers av et «totalt abortforbud», 15 år før «fri abort», fordi min hufarge ikke ble ansett å kunne tillate meg et verdig liv i Norge.

Ideen om det frie individ kan forvaltes som kollektiv ensomhet. En verdi blir ikke universal av å være produsert innen vestlig tanketradisjon og verken kan eller skal overføres i sin teoretiske eller erfarte form. Vårt samfunns frihet er uansett en rettighet for noen. Selv har jeg den som norsk statsborger, men ikke som svart kvinne. For alt jeg vet (Seierstads produkt røper det ikke), finner Bokhandleren det like opprørende at et (rikt) samfunn knytter sine privilegier til nasjonalitet som til kjønn.

Rettigheter er ikke mer eller mindre legitime eller universelle om de knyttes til kjønn, hufarge eller alder. Det finnes ingen måte å nærmere seg, for ikke å si få slutt på, overtramp mot den ene eller andre rettighet, som det ene eller andre samfunn til enhver tid har fokus på, som ikke baseres på en grunnleggende respekt for medmennesket, enten det er produsert i den ene eller andre kultur.

Greide jeg bare å formulere likhetene mellom min afrikanske, med vestlig blikk språkløse, stemor, som bærer vann mens min far sitter under treet sitt, som fikk min halvbror på gulvet ved grua og som nå samtidig bærer denne broren og noen til på ryggen – frem og tilbake foran min femti år eldre far,

mens hun flirer, lykkelig, siden han fortsatt ikke har klart å betale alle kuene hun kostet ham! Hun er for øvrig del av et seriemonologi, for min smarte far må ha funnet ut at det er mer «i tiden», som det heter i reklamen. Nabo'n derimot, som han forakter som gammeldags, ikke-vestlig, for å nevne noen av hans verre skavanker, holder seg med et snes kjerring som «he-he» flytter igjen fordi nabo'n ikke en gang klarer å gi alle det de skal ha. Min stemor begynner imidlertid å bli lei av at hennes mann maser om alle de forlatte hyttene hos nabo'n. De måtte gå, sier stemor, litt flau. Kvinnene har noen rettigheter som ikke skal forties.

Derimot tror jeg aldri min stemor får nok av å tenke på min gamle vannskrekrammede far som veiver med armene mens han dukkes opp og ned i den dåpen som han synes hører med det moderne liv – som han nå har påtatt seg både i og utenfor sovekammeret.²¹

Hvis jeg greier å beskrive likhetene mellom denne kvinnen og min biologiske mor, arisk av utseende, lat, lange, fint filte negler, store solbriller, økologisk dyrkende, latterlig belest, og dypt ulykkelig gammalfeminist, da! Da kan jeg stille meg i en kø bak en Tan eller en Fonseca. Mens den type tekst og arbeidsmåte som Seierstad forsvarer så ivrig i dag, forhåpentligvis ikke blir forbilledlig for framtidas skrivende aktører.

Min far undertrykker etter mitt syn ganske visst sin femte kone, og han hadde sikkert gjort det selv om hun ikke var femti år yngre enn ham. Min fars nabo fanger fugler som han utsetter for systematisert dyreplageri til de er spiseklare. Selv er jeg høyt utdannet, bereist, rik, slik vi er det i Vesten. Burde jeg bli rasende, slik en Seierstad roser seg selv for å ha blitt det? Rasende måtte jeg i så fall bli fordi jeg gjenkjente hver eneste handling i mine egne handlinger og i mitt eget samfunn. Jeg så at deres fugler flakset i takt med tusenvis av burhøns, hos oss del av et subsidiert dyreplageri på vei til allerede mette munner. At jeg med mine forutsetninger blir lei meg for det

jeg ser i Afrika, er omtrent like interessant som at Seierstad blir sint og sur på reisene sine. Får jeg ikke mer ut av mitt private stemningsleie, har jeg også lite mer å bidra med.

Min mor ler ikke så ofte, selv med sin frihet og rikdom her rett ved siden av meg. Min stemmors latter runger i ørene mine, selv om hun er der. Deres forskjellighet utgjør et stoff. Deres likhet er et tema.

Den vare nordmann

Seierstads forlegger oppsummerer debatten som fulgte bokutgivelsen ved å vise til at en forleggers arbeid bør eksistere i et 20-årsperspektiv.²² Seierstads *Bokhandler* er forhåpentligvis mer representativ for de tjue årene som er gått enn for de som skal komme.

Vurderingene som foretas representerer i hvert fall ikke noe nytt for meg, verken som kvinne, som svart, som identitetssøkende eller som (potensielt) undertrykt. Og metoden ...? Ja, elegant håndtert er den, hvis den i det hele tatt finnes, vel neppe i *Bokhandleren i Kabul*?

Jostein Gaarder fornemmet en varhet i Seierstads tekst, samt en respekt når hun utleverer folk.²³ Ja, visste vi det ikke, det er og blir minst en forskjell på den gørrkjedelige afghener og den vare nordmann.

Under tittelen *Birth Certificate* presenterer i disse dager en amerikansk svart, kvinnelig kunstner av turbulent opphav sin opplevelse av å få ny kunnskap om sine mest personlige familiære forhold.²⁴ Denne kunsten skåner oss for «en slags varhet», men innebærer, lik hos Tan og Fonseca, alvorlige oppgjør med eget Selv og de premissene som dette selvet springer ut av. Stilt overfor slik Sannhet røper ropene etter «en konkret feil» mye om mangelen på sannhet i *Bokhandleren i Kabul*. Og mangelen på varhet: «Mens sultanen grunnet (...), gikk hans første kone lykkelig uvitende om at en jentunge, født samme året hun og Sultan giftet seg, var den som nå opptokmannens tanker. Sharifa begynte å bli gammel, som Sultan selv (...). Hun hadde født ham tre sønner og en dat-

ter. Det var på tide for en mann i Sultans stilling å finne en ny.»²⁵

Var det spesielt ille for den første konen at den andre var født det året hun selv giftet seg? Er det ille for Seierstad, eller forventes det at den vestlige leseren skal finne det ille? For hvem er hun en jentunge? Er hun en jentunge på alle måter, på hvilke måter? I vår kultur, i sin kultur ... Hvor ille synes den første konen i et modent ekteskap det er at mannen tenker på en ung kvinne, her eller der? I hvilken grad er negative reaksjoner på dette ventet, del av en kultur, projisert av forfatteren, fortelleren?

«Å føde noen barn» er en typisk norsk formulering, ikke særlig «moderne», men pussig nok fortsatt i bruk også i det norske språk. Hvis det var på tide å finne seg en ny hustru, hvorfor da alt bråket? Hvorfor overraskes stadig de litterært-reelle figurene over trekk ved sin egen kultur?

Hva søker Seierstad å oppnå med sine stereotyp fremstillinger av bokens hovedpersoner, for eksempel i det første kapittelets finale om en ung, livredd brud, som dramatisk talende nå skal dele tak med «alle», til hymnene av den vestlige standardfrasen «til døden skiller dere ad». Dette kan man lese om man så distanserer seg fra kioskromanen, ja, kanskje særlig da. Men møter leseren her noen andre krav?

Jeg har møtt førstekoner så stolte over de yngre konene at de knapt kan vente med å presentere henne. Og andrekonter som er sure fordi mannen går for ofte til den første. Det hadde vært interessant å sammenligne erfaringer man har gjort seg med en metodisk eller litterær fremstilling fra andre og sammenlignbare kulturer. Da kan jeg ikke lete i *Bokhandleren*.

I norsk offentlighet er det opplest problematisk å beskrive personlige forhold knyttet til Hamsun, som døde for over 50 år siden. Mens en bok av Rønnaug Kleiva kan trekkes for retten fordi noen mener seg fremstilt gjenkjennelig.²⁶ En bokhandler fra Kabul, i en høyst sammenlignbar situasjon, blir mistenklig gjort, latterliggjort og hetset. Han blir angrepet

før han har åpnet munnen, mens tekstens opphavskvinne blir forsvar med et engasjement som umulig kan skyldes metodiske problemstillinger. Imens ruller kronene inn, som vanlig til en konto i Vesten, som vanlig med et avlat til de Andre.

kjemper side om side med de som vi så gjerne vil befinne oss blant, de som kjempet og kjemper for ytringsfriheten.

En ny generasjons forskere registrerer at minoritetspersoner som kritiserer andre minoritetspersoner blir medieyndlinger og tatt til

Måtte våre mest intime hemmeligheter bli spart for den type varhet som vestlig ideologisk imperialisme erstatter sin egen kulturelle tomhet med.

Min virkelige far viste seg også å befinne seg på den litterære næringskjeden. Som gammel trykker, riktignok et annet sted enn Bokhandleren. Måtte våre mest intime hemmeligheter bli spart for den type varhet som vestlig ideologisk imperialisme erstatter sin egen kulturelle tomhet med.

Fikenbladet Janteloven

Jeg skal ikke fradømme verken en Gaarder, en Lindell, en Ragde, en Lem eller andre potensielt for å føle at konsekvensene for den som virkelig har en intimitet å utlevere, være seg sin egen eller andres, er annerledes enn de Seierstad ser ut til å slite med i dag. Selv om de verken er svarte, undertrykte eller av blandet opphav. Men hadde en av Dem kommet meg i forkjøpet og tjent penger på å utlevere min eksotiske families mest personlige forhold, hadde jeg hånet gått til sak, forhåpentligvis like lite ydmyk som Bokhandleren fra Kabul.

Selv forvalter jeg *min* sannhet, en sannhet jeg en gang kanskje kan dele med min far og min «yppig» stemor, for å låne en av Seierstads litterære karakteristikker av unge kvinner fra en annen del av verden. Tiden, internasjonaliseringen, ja, til og med den bevisste tanken, jobber kanskje likevel for at vi automatisk skal kjenne igjen det betydningsfulle skille mellom respekt for andres verdier og respekten for det frie ord, slik at vi ikke forvirres til å tro at vi

inntekt for Norge som verdens beste demokrati.²⁷ De minoritetspersonene som ikke blir medieyndlinger har gjerne forsøkt å nyansere, uttype, og gjerne gi underholdende fremstillinger av en kultur som ikke er norsk.

I Dagbladet oppsummeres debatten etter *Bokhandleren* med at avisens kom på sporet av og presenterer over noen sider at Seierstad skal gi bort en million av det langt større beløp *Bokhandleren/Bokhandleren* har innbrakt.²⁸ Dagbladets kritiske spørsmål i sakens anledning er: «Hva syns du om idrettsstjerner som skatteflykter til utlandet?»

Aftenposten «oppsummerer» debatten med en merkelig og usignert hyllest til «Åsne»; «At hun våger å oppstre offentlig etter all den julingen hun har fått (...) er helt ubegripelig (...). Ung, pen, blond og journalist liksom? (...) da er det ikke rart at folk reagerer om de enten er advokater som tydeligvis ikke trives i rampeyset eller liberale bokhandlere.»²⁹

Ved å vise til Sandemoses litterære arbeid som omfatter «Janteloven», skal de som har kritisert Seierstads prosjekt en gang for alle settes på plass. Denne loven som lite fantasifullt dras frem hver gang noen med «suksess» utsettes for kritikk. Det samme skjedde i tilfellet Rehman, da enkelte røster forsøkte å utfylle den virkeligheten som hun så vellykket delte ut.

Hyllestens av Seierstad er så intenst knefalende, men samtidig innforstått at man ikke riktig vet om tilbedelsen er alvorlig eller

romantisk ment. Aftenposten-artikkelen fortsetter: «Vi er helt sikre på at om bare Åsne Seierstad hadde lest dette (...) satt seg inn disse fornuftige lovene, og levd etter dem, hadde samfunnet vært et mye roligere, for ikke å snakke om bedre sted å leve.»

Hermann, som kom over Forbrukern's eneste eksemplar av Aftenposten, tar hyllestens alvorlig. Det slenger og går til lov nummer ni, i Aftenpostens usignerte finale av en fullstendig og talende oppramsing av Janteloven. Da! Ved «du skal ikke tro at noen bryr seg om deg!», blir det likevel for mye. Hermann er nå

så rørt at Forbruker'n må rote fram storrutete herrelommetørklær.

- Gråter du, Hermann?

- Ja, dætta minne ein nesten om krigen, eller minst om 17. mai! En skulle itte ha verken TVen eller dæssa store avisom så slapp en alt detta, oppsummerer Hermanns ellers så blidene vått mellom de store trygge rutene fra Forbruker'n. ●

Inderlig takk til nylig avdøde spesialist i klinisk psykologi, Tommy Jonsson, Torsby, Sverige.

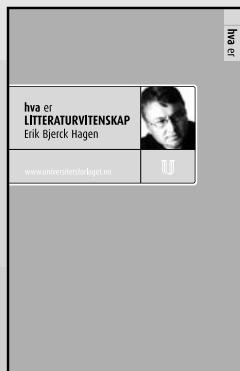
Noter

1. *Bokhandleren* i kursivert form viser til teksten som her omtales. Når Bokhandleren står ukursivert, vises det til den faktiske mannen. *Bokhandleren* vs Bokhandleren klermannens manglende identitet i vårt offentlige rom som noe annet enn «Bokhandleren».
2. Dagbladet, 30.9.03.
3. Dagbladet, 30.9.03.
4. VG, 29.8.03.
5. VG, 29.8.03.
6. VG, 29.8.03
7. VG, 29.8.03.
8. Aftenposten, 27.9.03.
9. Aftenposten, 22.9.03.
10. Dagbladet, 27.9.03.
11. VG, 17.9.03.
12. Aftenposten, 25.9.03.
13. Inne på Skogen har jeg ofte forsvar Lems standpunkter i ulvedebatten, i seg selv ganske ubekvemt. Med Lems argumentasjonsnivå her føler jeg at jeg må ta meg en ny titt bak kultursløret. For selv om man skiller mellom ulv og person, kan man interessant nok kjenne igjen noe av den samme distansen til andres verdier, kulturelle uttrykk mv. i Lems holdning til en «ulvehater» som Hermann og en «menneskehater» som Bokhandleren i Kabul.
14. VG, 29.8.03.
15. Aftenposten, 23.9.03.
16. Frøystad/Howell, Aftenposten, 5.9.03.
17. Arab Women's Solidarity Association, hvor den egyptiske legen og feministforfatteren Nawal El Saadawi er president, Aftenposten, 1.10.03.
18. Aftenposten, bl.a. 1.10.03.
19. Klassekampen, 6.10.03.
20. 19.9.03.
21. Man skal merke seg at jeg selv, hvis det jeg skriver skal forstås som «sant» beveger meg på en grense; for oss er oppgjør i form av kuer eksotisk. For oss er min knisende stemor, yppig eller ikke, allerede en heltingne ... Jeg omtaler min egen familie. Men også den skal omtales ihht etiske, eventuelt metodiske kjøregråder: For eksempel har min mor lest og godkjent artikkelen. Men jeg har ikke vært i min fars landsby i det indre Afrika og klarert denne artikkelen. I motsetning til Seierstad ber jeg derfor om at mine beskrivelser av personlige orienterte forhold i Afrika ikke automatisk forstås som «sanne». De er derimot representative, og hvis leseren med dette finner mindre glede ved dem, er det denne artikkelen som i sin helhet ikke er interessant nok.
22. Dagbladet, 4.10.03.
23. VG, 29.8.03.
24. Moffart Tracey (1960-), Riksutstillingene, Postfeministisk kunst fra 1990-tallet, *Birth Certificate* (1992): «During the fight, her mother threw her birth certificate at her. This is how she found out her real father's name.»
25. Seierstad, Åsne: *Bokhandleren i Kabul – et familiedrama*, Cappelen forlag 2002, s. 20.
26. Et aktuelt eksempel er Rønnaug Kleivas *Ingens reell fare*, Det Norske Samlaget, Oslo 2003.
27. Hedvig Skonhoff Johannessen: «Ansiktene som mangler på TV», *Samtiden* 3/2003.
28. Dagbladet, 30.9.03.
29. Aftenposten, 11.11.03.

hva er

Universitetsforlaget har utfordret noen av Norges fremste fagformidlere til å gi svar på krevende spørsmål.

Bøkene er velskrevne introduksjoner som gir begynneren stimulerende møter med ukjente tema, og den viderekomne nye perspektiver.

Erik Bjerck Hagen
hva er LITTERATURVITENSKAP

Lars Fr. H. Svendsen
hva er FILOSOFI

Trond Berg Eriksen
hva er IDÉHISTORIE

Thomas Hylland Eriksen
hva er SOSIALANTROPOLOGI

Noen kommende titler:

Helene Uri
hva er SPRÅK (2004)

Kari Vogt
hva er ISLAM (2004)

Finn Skårderud
hva er PSYKISK LIDELSE (2004)

www.universitetsforlaget.no

Weapons of mass salvation

Jeffrey Sachs i samtale med Knut Olav Åmås

samtaler i samtiden

– USAs bidrag til verden er nesten fraværende når det gjelder de store økonomiske utfordringene og kampen mot den ekstreme fattigdommen. USA hjelper heller ikke løfterike demokratier i å lykkes, selv om det ville koste veldig mye mindre enn krigen mot Irak. «Som du vet sliter vi selv», sa George W. Bush til Boliviens president da han besøkte Washington D.C. i fjor, mens Bolivia fortsatt var et lovende, men skjørt demokrati. Han ba om beskjeden økonomisk støtte for å stabilisere landet. Han fikk nei. Like etter ble han styrtet.

New York.

Det er Jeffrey Sachs (49) som forteller. Han er makroøkonom med utviklingsøkonomi som spesialitet. Det betyr at han er opptatt av de overordnede trekk ved den økonomiske utviklingen i land og regioner, særlig i utviklingsland. I over 20 år har han vært en av verdens mest innflytelsesrike økonomer. Bakgrunnen er hans innsats som rådgiver for en rekke regjeringer i det østlige Europa, blant annet Polen og Russland, Latin-Amerika, Afrika og Asia. Han har hatt innflytelse på politisk og økonomisk utvikling i flere nye demokrater, og er fortsatt økonomisk rådgiver for flere regjeringer, statsministre og presidenter. En hektisk uke i fjor høst samlet han 17 statsoverhoder fra fire kontinenter til politisk-økonomiske samtaler på The Earth Institute ved

Columbia University i New York. Der har han vært direktør og professor i økonomi fra 2002, etter å ha blitt headhuntet fra Harvard University, der han var i 20 år.

Det var nesten et 20-årsperspektiv ved oppdraget han fikk fra FNs generalsekretær ved millenniumskiftet også: Sachs er spesialrådgiver for et program som har som mål å redusere den mest ekstreme fattigdommen i den tredje verden med 50 prosent innen 2015. Det innebærer å redde åtte millioner liv hvert år. Det oppdraget fikk han etter å ha ledet Verdens helseorganisasjons kommisjon for makroøkonomi og helse, der han kalkulerte seg frem til *hva* det vil kreve å redde så mange liv fra død av malaria, tuberkolose og aids hvert år. En konkret prislapp på familieplanlegging og helse. Jeffrey Sachs ønsker å knekke mytene om at det er dårlig evne til å styre seg selv som er den viktigste årsak til problerene for land i den tredje verden. Geopolitikk, geografi, økonomisk struktur, klima og sykdommer spiller inn, i tillegg til rike lands økonomiske politikk.

Noen ser Jeffrey Sachs bare som en ledende profet for evangeliene «frihandel» og «åpne markeder». Det er ingen tvil om at han ser frihandel som et virkemiddel for økt velstand, bedre helse, økt politisk stabilitet og demokratisering. Men han snakker mer som en klinisk lege, som setter en diagnose og skriver ut en resept. Han er en kritiker av Verdensbanken, Det internasjonale pengefondet og vestlige regjeringers proteksjonistiske tollbarrierer og subsidier for å beskytte egne markeder og produsenter. Han insisterer på «trade and aid» i stedet for «trade, not aid». Sachs ser behovet

for offentlige intervensjoner og politiske suppleringer av markedsøkonomiens og nyliberalismens virkninger på områder som utdanning, helse og infrastruktur. Han insisterer på at finansiering utenfra er nødvendig i bekjempelsen av fattigdom og sykdommer, og en fornuftig investering for politisk stabilitet.

Jeg hører Sachs forelese om «Weapons of Mass Salvation» – vaksiner og medisiner mot malaria, tuberkolose og aids – på det jødiske kultursenteret «92nd Street Y» i New York. Jeg hører ham også på The Earth Institute om hvordan vår generasjon er den første som har midlene og mulighetene til å utrydde den ekstreme fattigdommen.

Finnes det store fortellinger som ikke er døde, og vitenskapelig baserte, iskalde, pragmatiske opplysningsoptimister som forteller dem? I så fall er vi i nærheten av en av dem når vi hører på Jeffrey Sachs: Verdens alvorligste, mest dødbringende helseproblemer er løselige. Vi er i ferd med å skaffe kunnskapen som trengs, sier han. Kostnadene er under én prosent av den rike verdens årlige inntekter. En naiv tanke? Det finnes lønner som er så store at fakta som kan velte dem, ikke trenger gjennom. Verdens ekstreme fattigdom kan være en slik. Mye av den er forårsaket av faktorer det går an å gjøre noe konkret med, for eksempel malaria, tuberkolose og aids. Tre millioner mennesker døde av den første sykdommen i fjor, fem millioner av de to siste. Nesten 3000 mennesker døde i terrorangrepene på New York og Washington D.C. den 11. september 2001. Men hver dag dør det 20 000 mennesker av sykdom bare i utviklingslandene. I skyggen av 11.9. bruker USA imidlertid bare 100 millioner dollar per år på kampen mot malaria, men 1000 ganger så mye, 100 milliarder, på kampen mot terrorisme.

Fakta, ikke verdier, er problemet

Knut Olav Åmås: Jeg vil snakke med deg om overgangen fra akademisk kunnskap til politisk handling, forholdet mellom teori og praksis. Hvordan sette vitenskapelig erkjennelse i

arbeid, så å si. Du snakket i en av forelesningene om at det finnes fakta som i seg selv er så overbevisende at de tvinger oss til å gå til handling. Hva slags fakta tenker du på?

Jeffrey Sachs: På mitt forskningsområde, fattigdom og økonomisk utvikling, er skillelinjen mellom teori og praksis svært problematisk fordi teori uten praksis etter min mening er tilbøyelig til å være svak teori. Som økonom har jeg funnet ut at jeg sjeldent har forstått noe virkelig godt hvis jeg ikke har vært involvert i empirisk, systematisk, programorientert arbeid på et område. Når teori er løsrevet fra praksis, blir den steril. Ikke bare ved at den ikke blir brukt, men ved at den ikke fanger inn virkeligheten. Den er for kompleks og også for interessant til å kunne utforskes fra innsiden av et kontor eller et klasserom. Nesten alt jeg har lært, har jeg tilegnet meg ved å bruke teoretisk kunnskap i praksis.

Mange av mine økonom-kollegjer i akademiet mener at mitt engasjement i programarbeid og politisk relatert arbeid er noe som ligger på siden av min akademiske innsats. Det er absolutt ikke tilfelle. Jeg kan ikke gjøre mitt akademiske arbeid uten å ha det andre. På den andre siden: Jeg tror ikke man kan være en god praktiker uten å forstå fenomenenes praksis.

Selvsagt er det en forskjell på «er» og «bør». Men det virker på meg som om en stor andel av debattene vi fører i den økonomiske politikken, som vi tror er om grunnleggende normer og verdier og etiske standpunkter, egentlig er mer overfladiske divergenser som dreier seg om fakta, om hvordan verden er beskaffet og fungerer. Når jeg så sier at noen fakta er så tvingende at de fører til handling, er det fordi vi virkelig deler et sett av verdier.

Et eksempel: Jeg bruker en stor del av tiden min til å prøve å få det politiske systemet i USA til å yte mer penger til noen av verdens fattigste land. Hundre ganger hvert år møter jeg oppfatninger om at fattige land utelukkende selv er skyld i situasjonen de har kommet i. Så hvorfor da hjelpe dem? Dette er en

debatt om rene fakta – om *hvorfor* vi har fattigdom. Jeg hevder at vi har ekstrem fattigdom i en del land i Afrika ikke minst på grunn av malaria. Og det er ingen regjerings «feil». Hvis vi kunne bli enige om denne innsikten i hva fakta er, ville vi åpne for enighet om hva vi skal gjøre, som da ikke egentlig er en verdi-debatt i det hele tatt.

Åmås: Så når det gjelder bekjempelse av fattigdom i dag, deler vi enda flere verdier enn vi tror?

Sachs: Jeg mener at de fleste «bør» som er aktuelle for fattigdoms- og utviklingsspørsmål i realiteten *deles* på tvers av en rekke kulturer og religioner, og at en god del av det vi setter merkelappen «bør» på, i sin kjerne er ukontroversielle, pragmatiske handlemåter. Mye mer av våre debatter enn det som ved første blikk synes å være tilfelle, dreier seg derfor om modeller av verden. Kan eksperter nå felles forståelse av fakta på kryss og tvers av geografiske og kulturelle grenser, forståelse av hva som egentlig *skjer* her og der, vil vi spare oss for destruktive krangler om verdier. Ekte verdimotsetninger er mye, mye mindre utbredt enn det virker for de fleste.

Hvordan verden er

Åmås: Handler det også i Washington D.C. om manglende kunnskap om at dét og dét er innsatsen som må til for å nå det og det målet?

Sachs: Ja, klimaet er ekstremt ubehagelig, og den amerikanske regjeringens handlinger er like farlige som de er feilaktige. Det er en blanding av grådighet og snevre egeninteresser på den ene siden, en overraskende forenklet idealisme på den andre. Ikke desto mindre finnes det akkurat i denne situasjonen en nes-ten usannsynlig, rar mulighet til å nå konsensus, fordi vi etter Irak har sett at pengene finnes hvis viljen finnes. Det de konservative sier for å få midler til Irak, er ikke så forskjellig fra det jeg selv sier for å rettferdigjøre hjelp til afrikanske land. Jeg undrer meg over hvorfor de er så åpne for det første og så blinde for det andre. I retorikken vi begge bruker, er det fak-

tisk en bro. Når det er mulig å reise så betydelige økonomiske midler, gir det meg håp om at det er mulig overfor andre land i en annen situasjon.

USA's styrke er begrenset

Åmås: Men er det et spørsmål om retorikk?

Sachs: Grunnleggende. Det dreier seg om å få gjennomslag for argumentene som overbeviser mennesker om *at problemer som har sett uløselige ut, ikke er uløselige*. Jeg holder ganske mange foredrag i USA hvert år. Folk jeg møter over hele landet er nervøse for landets nye aggressivitet i utenrikspolitikken. De mener at noe er strategisk galt med USA's tilnærminger akkurat nå – Washington D.C. «leser» verden feil. Vi er mektige, men har aldri vært noe imperium og vil aldri bli det, til tross for at ordet er blitt så populært.

Vi er bare ett av mange mektige land. Riktig nok er USA's militærmaut enorm, men en selvoppfatning bygget på den er farlig fordi den gir feil inntrykk av hva vi kan oppnå som land. Stormakter som India og Kina har en rask økonomisk veksttakt som gjør at de nærmere seg vestlige lands velstand. Med over en milliard innbyggere hver vil de utvikle en eventyrlig kjøpekraft. I dag er gjennomsnittsinntekten per amerikaner 36 000 dollar, per kineser 3700 dollar. I 2050 er det estimert at den vil være 70 000 dollar per amerikaner, 35 000 dollar for hver kineser. USA vil ha 400 millioner innbyggere, Kina 1,4 milliarder. Kinias økonomi vil altså være mye større enn USA's. India opplever en lignende utvikling. Dette århundret blir Asias århundre økonomisk og teknologisk. Asia har to tredeler av verdens befolkning, USA fem prosent.

At dette landet skulle prøve å styre det internasjonale samfunn på noen som helst måte, er absurd fra et hvilket som helst ståsted utenfor USA. For selvbestemmelse og demokrati er de politiske ideer som har vind i seilene i Afrika og Asia i dag, mer enn noensinne – tenk på Brasil, India og Sør-Afrika, tre land som har potensial til å være selve kjernen av

demokratiske utviklingsland. Derfor er enhver aksjon som ligner på okkupasjon utenfra uønsket i deres øyne, slik vi ser eksempel på i motstanden i Irak.

Jeg kan legge frem eksempel etter eksempel fra disse to verdensdelene på stigende utdanningsnivå, økende økonomisk velstand og flerparti-demokratier som begynner å fungere. La oss støtte de folkevalgte lederne som noen av disse landene nå har, i Tanzania, India, Brasil, Ghana og Etiopia. Det er til dels

dag, FNs prognosør antyder 340 millioner i år 2050. Potensialet for politiske eksplosjoner er mer enn til stede flere steder, sier Jeffrey Sachs.

Nøkkelen: demografisk overgang

Sachs fortsetter: – En av de demokratiske utfordringene knyttet til ustabilitet er å få til det vi kaller en demografisk overgang ved å redusere dødeligheten og barnefødslene på den ene siden, og så øke levestandarden på

Feilen er å tro at militær styrke er et politisk virkemiddel som kan produsere fred, stabilitet og økonomisk fremgang.

Foto: Knut Olov Ånäs

snakk om land som er så fattige at de ikke en gang har noen «livrem» å stramme. Slike krav fra Det internasjonale pengefondet er en for nærmelse. Dette er land som det må investeres i. La oss satse på dem som er på riktig vei politisk og sosialt heller enn land som sprenger i luften sine egne vannledninger og strøm kabler, og som vi bare har interesse av fordi vi ønsker militærbasir der, i nærheten av oljekildene. La oss forholde oss til land vi kan behandle som subjekter for dialog, ikke som objekter for våre politiske eller økonomiske mål.

Mange av de aggressive statene i den tredje verden har en befolkning med en høy, voksende andel av unge, lavt utdannede menn. Det skaper ytterst farlige samfunn, særlig hvis arbeidsløsheten er høy, for tendensen til extrem voldsbruk er statistisk mye større. Ta Indonesia; halvparten av befolkningen er yngre enn 21 år. I Europa og USA er gjennomsnittsalderen i dag 37 år. På Gaza-stripen og Vestbredden er folketallet 3,2 millioner. Fruktbarheten er så høy at folketallet i de okkuperte områdene vil være 11,1 millioner i 2050. Pakistan har 140 millioner innbyggere i

den andre. Helse og velstand fører til dempet vekst i folketallet. Denne demografiske overgangen er fullført i Vesten, den er nesten fullført i Kina, og i ferd med å lykkes også i India.

Tallene sier litt om maktforhold i fremtiden. Dette sier jeg ikke fordi jeg er imot militær maktbruk i enhver situasjon. Feilen er å tro at militær styrke er et *politisk* virkemiddel som kan produsere fred, stabilitet og økonomisk fremgang. Det er et kategorimistak. Politiske mål kan ikke nås slik. USA har støttet Irak og Saudi-Arabia økonomisk og militært i mange år; plutselig snus våpnene mot dem som har gitt dem. Man har ikke skapt stabilitet.

Verden er et farlig sted, men jeg har en annen resept enn konvensjonelle våpen for å endre på det. Jeg tror kampen mot aids, tuberkolose og malaria kan føre til større global stabilitet og sikkerhet. De er «weapons of mass salvation», i motsetning til de «weapons of mass destruction» som har fått all fokus. Mitt budskap er at vi må kjempe mot fattigdom og sykdom hvis vi virkelig vil bekjempe terrorisme. Det er et budskap som veldig brede deler av USA støtter hvis de får

sammenhengene forklart. Igjen: Det «bør» som er involvert her, finnes det faktisk mer grunnleggende enighet om enn mange tror. Gåten er *hvorfor* vi ikke setter ut i livet de ideer vi er enige om. Mitt fremste mål er å fylle den kløften som gjør dét mulig, gjennom vitenskapelig kunnskap.

Åmås: Det er vanskelig å få en regjering som USA-s til å handle i strid med sin egeninteresse. Hvordan kan du overbevise om at det finnes en sterk nok egeninteresse knyttet til det å bekjempe ekstrem fattigdom og epidemiiske sykdommer?

Sachs: All etikk er til en viss grad basert på egeninteresse. Å vise at noe er i vår egen interesse står ikke i motsetning til å argumentere etisk. Å la land dø eller la regjeringer falle, er galt fordi det skaper farlige stater. Slik har det gått i Somalia, som er kvintessensen av et mislykket land og nå er blitt et transittsted for al-Qaidas våpentransport. Det er et levende eksempel på hva jeg mener. Hvem skulle tro at det er noen vits i å bry seg om Somalia ut fra egeninteresse? Vi så det først noen år senere, da landet ble et tilfluktssted for terrorister. Afghanistan er et annet kvintessensielt eksempel. Så egeninteresse er ikke det samme som egoisme, men kan bety klokskap med hensyn til hva som beskytter våre egne preferanser i det lange løpet. USA og de andre rikeste land i verden har egeninteresse av å finansiere utviklingen i de fattigste landene.

Fakta og fatalisme

– En annen del av kløften, sier Jeffrey Sachs, – er at amerikanere tror at USA som nasjon gjør veldig mye mer for verden enn vi påviselig gjør. For det første: Mange amerikanere ønsker slett ikke at dette landet skal være egoistisk, og de har ingen idé om at USA ikke en gang yter de fastsatte 0,7 prosent av bruttonasjonalproduktet som uhjelp. De kjenner ikke fakta.

For det andre: Mange amerikanere vil gjerne hjelpe, men tror ikke at det er mulig å gjøre noe som helst, at problemene er hinsides kon-

troll. De har et fatalistisk syn, og dette som et resultat av manglende kunnskap, ikke»feil» verdier.

Jeg tror enigheten om verdiene er så dyp at det er mulig å skape en koalisjon på verdensbasis. Min erfaring er at det er mulig å få med seg de mest uventede partnere. Noen av de sterkeste støttespillerne for det religiøse høyre i USA – konservative, republikanske kongressmenn som Jesse Helms, som man ikke skulle tro hadde noen interesse av aids i Afrika – var aktivt med på å løyve 500 millioner dollar til aids-bekjempelsen, og det av religiøse grunner. Musikeren Bonos og min kampanje og deres bibelske overbevisning møttes.

Kritisk til globaliseringskritikere

Åmås: Du har mindre tro på den politiske effektiviteten til de globaliseringskritiske bevegelsene, som har fått kraftig tilslutning og oppmerksomhet de siste årene?

Sachs: Jeg har stor tro på dem når det gjelder evnen til å påpeke alvorlige problemer som dagens politikk og økonomi ikke har løst. Det finnes utrolige mengder energi i disse bevegelsene, og nå tenker jeg på de mer enn 90 prosent av dem som er fredelige og ikke-voldelige. De er uhyre dyktige til å mobilisere. Vi har sammenfallende synspunkter på flere områder, for eksempel i motstanden mot Irak-krigen. Den globaliseringskritiske bevegelsen har også vært svært effektive i å vise at Det internasjonale pengefondet, Verdensbanken og andre globale institusjoner har mislykkes i sin innsats de siste tjue årene. For det er absolutt riktig.

Jeg er derimot uenig med dem når det gjelder kreftene de har brukt på sine kampanjer mot de multinasjonale konsernene. Deres oppfatning om at det som er fundamentalt galt med verden er utnyttelsen av fattige folk i regi av de store multinasjonale konsernene, er en helt gal diagnose. Konsernene utnytter riktig nok situasjonen, men de har ikke skapt den i første instans. Det største problemet fattige folk konfronteres med, er sykdommer som

ikke behandles, mangel på vann og kloakk, jordbruk som slår feil og markeder som svikter. Attac burde bruke mer krefter på dette. Her ser vi igjen at det ikke er «bør»-spørsmål vi er uenige om, det er selve den faktiske beskrivelse av situasjonen og årsakene til den.

Problemets for deler av verdens fattigste befolkning, er at de blir totalt neglisjert av de multinasjonale konsernene. Det er ikke globaliseringen som skaper problemer, men at land som ønsker å være med, ennå ikke er det. Økt urbanisering er en vei til å løse en del av globaliseringens problemer. Og vi trenger en frihandel som virkelig er fri, slik at de fattigste landene slipper til på store, nye markeder. I dag subsidierer USA sin egen bomullsindustri med fire milliarder dollar. For afrikanske land er resultatet 300 millioner dollar i året i tapte inntekter fordi billig amerikansk bomull oversvømmer hjemmemarkedet.

Så mitt forslag til den globaliseringskritiske bevegelsen er å samle energien som misnøyen med vår situasjon i dag har utløst, og rette den dit problemene virkelig finnes. La oss fokusere på det faktum at Bush-regjeringen og andre vestlige regjeringer knapt hjelper fattige land i det hele tatt, og la oss rette oppmerksomheten mot den store delen av det amerikanske folk som ikke yter det de kunne og burde ha bidratt med. Jeg skulle ønske at noen hundre tusen mennesker ville gå i demonstrasjonstog og kreve en kraftig økning i USAs uhjelpsbudsjetter. Og en protest mot USA for ikke å støtte det globale fondet mot tuberkolose, aids og malaria, som jeg var med på å starte for FN for et par år siden. Dét ville være et politisk bidrag.

Årsakene til FNs problemer

Åmås: Du har tro på FN-systemet. Men hva ser du som svakheterne og styrkene ved FN i dag? USA har gjort mer enn de fleste for å gjøre FN impotent og ineffektivt.

Sachs: Det er helt riktig. Det jeg liker ved FN-systemet er at det bringer verden sammen

til dialog. Jo mer jeg lærer, desto større pris setter jeg dessuten på kompetansen og dedikasjonen som finnes i de enkelte, spesialiserte FN-organene. Jeg arbeidet sammen med Gro Harlem Brundtland og Jonas Gahr Støre i Verdens helseorganisasjon i Genève, og beundrer dem sterkt for hva de har gjort med WHO. Jeg har også arbeidet sammen med FAO, mat- og jordbruksorganisasjonen, barneorganet UNICEF og andre. De er fylt av veldig erfarte spesialister som vet hva de gjør.

Det finnes to store problemer ved FN. Det ene er at den har et alvorlig handikap som politisk institusjon ved at hvert land har én stemme i generalforsamlingen, og at bare et lite utvalg av de største landene har stemme i Sikkerhetsrådet. Begge deler svekker FN som organisasjon. Generalforsamlingen er alt annet enn demokratisk fordi representasjonen der er uavhengig av folketallet til det enkelte land. Tuvalu med 10 000 innbyggere har den samme ene stemmen som India med 1 000 000 000 innbyggere. Mange av statene som er representert i FNs generalforsamling er dessuten avskyelige, og slik avspeiler FN den verden vi lever i. Det fører til at de frykteligste regimer kan ha en plass i menneskerettighetskommisjoner under FN. Disse problemene som løselige på sikt ved å styrke, ikke svekke FN. Angrepene på FN som idé på grunn av disse forholdene er meget farlige.

Det andre problemet med FN er at man nesten ikke har kapasitet til å sikre at vedtak blir gjennomført. USA har signert avtale etter avtale om å være med på å redusere verdens mest ekstreme fattigdom, ved å overføre teknologi, bekjempe sykdommer, øke støttebeløpene, bedre giverkanalene, men følger ikke opp sine forpliktelser. President Bush' anklager om FNs ineffektivitet må snus mot hans egen regjering. USA er FNs største problem i dag, og mindre mektige land tar etter: Tyskland, Italia, Storbritannia. Det gjelder FNs millenniumsmål i 2000, Doha i 2001, Montevrey-konsensusen i 2002, Johannesburg-møtet

samme år. De to siste stedene har USA skrevet under på at man vil ta konkrete skritt for å oppfylle målet om 0,7 % av bruttonasjonalproduktene til uhjelp. Som spesialrådgiver for FNs generalsekretær leser jeg alle disse vidunderlige dokumentene. Problemet er at det ikke finnes midler for å iverksette dem. Men det er ikke FNs feil, det skyldes at vi ikke har internasjonale rammeverk for å iverksette slik at

nasjonalinntekten per innbygger er 200 dollar per år, som i Malawi, som er et velstyrt land. Å holde én amerikansk soldat i Irak i ett år, koster for øvrig 360 000 dollar.

Åmås: Det er påfallende hvor små summer som må til for å redde så mange liv.

Sachs: Det er det mest overraskende jeg selv har oppdaget. Jeg må være den makroøkonom i verden som opererer med de minste

Problemet for store deler av verdens fattigste befolkning, er at de blir totalt neglisjert av de multinasjonale konsernene.

de rike landene etterlever sine forpliktelser.

President Bush har vedtatt et aids-program på 15 milliarder dollar. Pengene kommer ikke. De siste tre årene, siden programmet ble formelt innført, er 7,5 millioner afrikanere døde av aids. Vet du hvor mange som har fått medisiner fra USA-finansierede programmer frem til i dag? 100.

Åmås: Altså 100 000?

Sachs: Nei, ett hundre. I USA er forsvarsbudsjettet i dag 45 ganger større enn bistandsbudsjettet. Aldri har spraket vært så stort. Beregninger vi gjorde i Verdens helseorganisasjon viser at åtte millioner mennesker kan reddes hvert år fra å dø av aids, malaria og tuberkolose for en kostnad på 25 milliarder dollar hvert år. USAs del av dette ville være en tredel, det vil si to måneders militærutgifter i Irak-okkupasjonen. De rike landene må slutte å mase om hvor dårlig styrt enkelte utviklingsland er, og være så ærlige at de ser at kløften mellom rike og fattige land er så dyp at de fattigste landene ikke er i stand til å reise midler til å løse selv sine alvorligste helseproblemer på egen hånd. En minimal helseutgift for å holde malaria under kontroll er 40 dollar per innbygger per år. Det er lite sammenlignet med de 2000 dollar en vestlig borgers helse koster i snitt. Men det er for mye når

tallene. Mine amerikanske kollegerer regner i billioner dollar, mens jeg selv må nøye meg med milliarder. Litt pinlig for en makroøkonom, må jeg si ...

Poenget er: Det vil ikke koste mye å endre verden betraktelig til det bedre. Hvis de rike landene bare ville gjøre noe så enkelt som å innfri det de har underskrevet av egne forpliktelser – ikke minst til å øke uhjelpen til 0,7 % av bruttonasjonalproduktet – ville det alene øke den internasjonale bistanden fra 50 milliarder dollar per år til 175 milliarder dollar. Vi snakker om mindre enn en prosent av våre inntekter, og bare det ville utgjøre 125 milliarder dollar. Fra hele den rike verden. Til sammenligning er USAs forsvarsbudsjett i dag på 450 milliarder dollar per år. En relativt ubetydelig sum kan gi oss veldig store fordele i form av økt sikkerhet, færre dødsfall, større politisk stabilitet. Det er sjokkerende hvor vanskelig det er å reise selv så små summer. Grunnen til at jeg grunnleggende er håpefull, fører oss tilbake til spørsmålet du begynte med, om «er» og «bør»: Hvis de rike landene virkelig kan bringes til å *innse* at så små summer kan føre til et slikt historisk gjennombrudd, er det en investering som ikke kan avvises.

Jeg tror hindringene er frykt og manglende

forståelse – særlig i den rike verden, og ganske særlig i USA – for at det ikke vil være noen ende for kravene som da ville komme, og at man selv vil bli dratt ned i fattigdom hvis man først tar hensyn til ønskene fra de fattige landene. Denne frykten hindrer at vi får de rigorøse, empiriske analysene og stopper tenkningen.

Analyse, så handling

Åmås: Så disse analysene er den viktigste metoden din i FNs Millennium Development Programme, for å overbevise regjeringene og opinionen i de enkelte land?

Sachs: Min strategi det første året har vært å lage – ved hjelp av hundrevis av spesialister over hele verden – en analyse som kan danne grunnlag for kritiske intervensjoner i form av offentlige investeringer og endringer i politikken som kan sette i gang prosesser bort fra den ekstreme fattigdommen. Nå må vi gå fra teori til handling, så planen for 2004 er å arbeide sammen med noen av verdens fattigste regjeringer – for eksempel Etiopia, Ghana, Bangladesh, Bolivia og Nicaragua – for å anvende de klare analysene direkte på det enkelte land: Nøyaktig hva trengs for å oppnå hvilke resultater? Så vil jeg gå tilbake til de enkelte regjeringene med tallene og konfrontere dem med deres forpliktelser og vise dem at de nå har den konkrete oppskriften.

Overalt hvor jeg reiser har jeg med meg den behovsanalysen for Irak som Verdensbanken og FN har laget, for det er et av de få tilfellene der USA ikke har bestrikt hvilke summer som trengs for å få et land på beina. Med

Irak har det vært annerledes: USA har insistert på å få vite hva det egentlig koster å gjennoppbygge landet. Det har man fått. Summen er 36 milliarder dollar per år i fire år, for dette ene landet, og den amerikanske regjeringen la interessant nok på 19 miliarder til. Det er 55 milliarder dollar. Da sier jeg til USA: Vel og bra, vi gjør den samme behovsanalysen for Etiopia og Ghana! Og det er nettopp det vi har tenkt, for å vise på en etterrettelig måte at også de landene kan få et løft og et gjennombrudd hvis det blir investert en kontrollert mengde midler. Hvis USA anerkjenner at det finnes mennesker i disse landene også, håper jeg på like stor entusiasme for en giverlandskonferanse for de andre landene. Jeg tror kunnskapen vi kan legge på bordet, kan få ting til å skje; ved å vise at det kan gjøres, og hva som kreves for å gjøre det.

Åmås: Det er et optimistisk syn?

Sachs: Akkurat nå er jeg ikke veldig optimistisk, og jeg er bekymret for at ting kan komme ut av kontroll. Bush-regjeringens strategi kan føre til farligere kriger og dypere ustabilitet i Midt-Østen, Asia og Afrika. Du brukte ordet «optimistisk». Jeg liker ikke å basere mine handlinger på optimismus og pessimisme, men på hva som trengs. Fremtiden er ikke noe vi griper, men noe vi skaper.

Kan noe godt komme ut av den nåværende katastrofen? Ja. Vil det skje? Hvis vi arbeider for det, og gjør det overbevisende for mange nok. Det handler om kunnskap, og å tro på at idealistiske og humanistiske argumenter har bærekraft. ●

Litteratur

Åmås, Knut Olav: «Fakta og fatalisme», *Morgenbladet*, 21.II.03.

Åmås, Knut Olav: «Det andre Amerika», *Samtiden* 4/2003.

Jens Stoltenberg

Vaksiner til alle barn – fra visjon til virkelighet

Vaksiner er et medisinsk mirakel. Noen dråper redder millioner av mennesker fra sykdommer som har tatt livet av og lemlestet millioner av mennesker i generasjoner. I Norge og andre velstående land holder vi mange sykdommer i sjakk ved hjelp av vaksiner. Den ekstra milliarden som må til for å vaksinere alle verdens barn, bør vi føle en sterk moralsk forpliktelse til å skaffe. Det er på tide med politisk handling.

Norge må ta ansvaret for at det beløpet som mangler for å sikre vaksiner til alle verdens barn kommer på plass. Vi skal mobilisere mer penger fra andre givere og øke de norske bevilgningene, slik at det gjenstående beløpet blir dekket. Dette må skje ved at Norge påvirker andre land og private givere til å gi mer, og det beløpet som til slutt mangler, må Norge bevilge.

Denne artikkelen handler om hvordan jeg mener verdenssamfunnet kan gjøre et stort sprang i kampen mot nød og fattigdom. Siden 2000 har jeg arbeidet med det globale initiativet for å sikre vaksiner til alle verdens barn, først som statsminister og senere som medlem av styret i det globale vaksinefondet. Fondet, som ledes av Nelson Mandela, forvalter penger som går til vaksineprogrammer i verdens fattigste land, de med et bruttonasjonalprodukt på under 1000 dollar per innbygger.

Et svik å la være

Det dør flere barn av meslinger, kikhøste og de

andre vanligste barnesykdommene enn det dør barn av aids. Aids rammer i første rekke foreldre, og verdenssamfunnet må mobilisere mot hiv/aids fordi det vil kreve mye av oss å bekjempe denne epidemien. Å slåss mot meslinger, kikhøste, difteri og andre sykdommer det finnes velprøvde vaksiner mot, er derimot en enkel sak. Vi vet hva som skal til. Vi vet at vaksinene virker, og det finnes ingen unnskyldning for at et stort antall barn hvert år dør av disse sykdommene. Det er simpelthen en politisk og moralsk skandale at verdenssamfunnet lar det skje. Så hvorfor skjer det? Det er det vanskelig å gi et sikkert svar på. Men det henger sammen med mangel på penger i fattige land og mangel på koordinering mellom alle de FN-organer og andre som i dag driver med vaksiner på en eller annen måte.

Nordahl Grieg skrev: «Edelt er mennesket. Jorden er rik. Finnes her sult og nød, skyldes det svik.» Det er et svik når millioner av barn dør av sykdommer de enkelt kunne vært vaksinert mot. Vår oppgave er raskt å få slutt på denne meningsløse tilstanden. Det er en moralsk forpliktelse. Men det er også en lønnsom investering. Friske barn er et viktig bidrag til økonomisk vekst, og det er et konkret tiltak vi vet gir resultater.

Det er grundig dokumentert at målrettede helsetiltak har stor betydning for å redusere den katastrofale sykdomsbyrden som rammer de fattigste landene. Lenge har det vært enighet om betydningen av utvikling for god helse. Men det har vært mindre kjent hvilken betydning det kan ha for den økonomiske utviklingen at det satses på helse og bekjempelse av sykdom.

Økonomisk lønnsomt

Lenge er økonomer blitt kritisert for å ha anlagt et for snevert perspektiv på helsens betydning for både samfunnsøkonomi og fattigdomsbekjempelse. Det er hevdet at økonomer mer ser på helse og sykdom som et resultat av økonomisk og sosial utvikling. Her ser vi nok et uttrykk for den ofte manglende dialogen mellom faggrupper i vårt sammensatte samfunn. I de siste årene har jeg likevel merket at det innen mitt eget fag – sosialøkonomien – er blitt viet langt større interesse til bredere sammenhenger. Det gjelder på miljøområdet og de krav vi nå ser at vi må stille til økonomiske virksomheter for å sikre en bærekraftig utvikling. Og i de senere årene har vi sett det når det gjelder den bredere økonomiske tilnærmingen til fattigdomsbekjempelse. Ja, i internasjonal debatt har økonomer ofte framstått som pådriverer for nye tilnærninger.

Professorene David Bloom og David Canning² understreker gjennom sine studier hvordan helse påvirker menneskers inntekt og utviklingsmuligheter.³ For det første gjelder det alminnelig produktivitet. God helse fører til høyere produktivitet, mindre fravær og bedre trivsel. For det andre vil mennesker med god helse leve lenger og ha større interesse av å utvikle sine kunnskaper og satse på utdanning for seg selv og sine barn. For det tredje vil utsikter til å leve lenger føre til at man sparer og investerer med henblikk på alderdommen. Økt sparing åpner for økte investeringer som igjen styrker økonomien. For det fjerde vil den samlede effekten av bedre helse først gi seg utslag i redusert dødelighet – og deretter færre barnefødsler og bedre kontroll med befolkningsutviklingen – begge deler er avgjørende for å redusere fattigdom.

Kommisjonen for makroøkonomi og helse, ledet av professor Jeffrey Sachs, la i 2001 fram en rapport som dokumenterte hvilken økonomisk katastrofe sykdom og dårlig helse påfører mennesker, samfunn og økonomier.⁴ Rapportens budskap var at ved å sikre alle adgang

til et knippe grunnleggende helsetjenester kan man redde millioner av menneskeliv, redusere fattigdom, bidra til økonomisk utvikling og som et resultat av alt dette; bidra til en verden med mindre sosiale forskjeller og dermed mindre konflikter.

En av de grunnleggende helsetjenestene Sachs-kommisjonen trekker fram, er vaksiner til alle barn. Verden har visst det lenge: Vaksinering av barn er et av de mest effektive helsetiltakene som finnes. Verden er blitt tryggere for alle etter at man lykkes med å utrydde koppen gjennom store vaksineprogrammer på 1960- og 1970-tallet. Og nå er man nær ved å kunne erklære polio for utevist. Kraftig reduksjon av poliosmitte har spart mennesker for store lidelser. Jeg har ennå friskt i minne mitt møte med poliorammede barn på en helsestasjon i New Delhi i april 2001. Utenfor inngangen sto barn med skinner og krykker lengt mot inngangsporten. De var rammet av polioviruset for livet. Inne på stasjonen fikk spedbarn sine to dråper poliovaksine. De var heldige. Dråpene vil beskytte dem for resten av livet.

Småbarnsfamilier i Norge tar ungene til helsestasjonene for rutinevaksinering. Vi snakker da om vaksiner mot difteri, stivkrampe, kikhoste, polio, røde hunder, kusma, mæsslinger hjernehinnebetennelse og tuberkulose. Nærmere 100 prosent av alle norske barn blir vaksinert. Det gir barna beskyttelse for livet. På 1980-tallet greide mange fattige land å øke vaksinedekningen. Så fulgte år med stagnasjon. Et globalt gjennomsnitt ligger på 75 prosent. Men dette tallet dekker over at det i de fattigste landene ofte er langt under halvparten av ungene som blir vaksinert.

Dette har dramatiske konsekvenser. Ved årtusenskiftet var det 30 millioner barn årlig som ikke ble vaksinert mot de vanligste barneyskommene. Det fører til at så mange som tre millioner barn og voksne i sin beste alder årlig dør av sykdommer det finnes tilgjengelig beskyttelse mot.

Konsekvensene er mer omfattende enn de

store dødstallene. Mange barn unnslipper døden, men blir påført varige sykdommer og lidelser. Dette rammer hele familier, binder foreldrene til barnas sykeleier og er med på å svekke familiens inntekt. Og fra utviklingshistorien vet vi dette: Det første som må skje for at fødselstallene skal gå ned, er at barndødeligheten må gå ned. Slik var det også i Norge. Mor og far får mange barn når de av erfaring vet at mange av barna dør i oppveksten. Der barndødeligheten går ned fødes

med både GAVI og Vaksinefondet er å få til en storstilt satsing ved å tilby grunnleggende vaksiner til de fattigste landene, til å støtte utviklingen av landenes helsestilskudd slik at de kan få kapasitet til å nå ut med vaksinene og til å lette innføringen av nye vaksiner ettersom de gjøres tilgjengelige. Gates-stiftelsen har gitt 750 millioner dollar (ca. fem milliarder kroner) til Vaksinefondet over en femårsperiode. Dermed var det lagt et grunnlag å arbeide videre på.

Vi må påvirke andre til å gi mer, og det beløpet som til slutt mangler, må Norge bevilge.

Foto: Marianne Aagårdstein

det også færre barn, familiene blir mer stabile og fokus kan flyttes fra overlevelse til arbeid, utdanning og utvikling. Dessuten minsker sjansen for at kvinnnen dør i barsel. Fortsatt er dette en vanlig dødsårsak i mange land. Og konsekvensene for familien er selv-følgelig store. Ofte sitter far igjen med en stor barneflokk, hvor den minste kanskje er nyfødt. Jo færre fødsler, desto færre dødsfall i barsel.

En ny allianse med store mål

For fire år siden ble det dannet en uvanlig allianse som ville snu den negative utviklingen og satse tungt på bedre helse, som et virkemiddel i kampen mot fattigdommen. Vaksinealliansen, *The Global Alliance for Vaccines and Immunization (GAVI)*, ble etablert av og består av FN-organisasjoner som WHO og UNICEF, Verdensbanken, legemiddelindustrien, representanter for rike og fattige land. I tillegg ble Vaksinefondet opprettet. Hensikten med fondet er å skaffe penger til arbeidet som GAVI gjør. Mange nasjoner bidrar til fondet, og ikke minst ga den humanitære stiftelsen til Bill og Melinda Gates et betydelig beløp. Formålet

Jeg merket meg dette initiativet da det ble lansert i internasjonale medier i januar 2000. Jeg har lenge visst at vaksinering ble rangert som et av de mest kostnadseffektive tiltakene i helsesektoren. I faglitteraturen ble betydningen av å satse på helse og utdanning i kampen mot fattigdom vektlagt stadig sterke. Som politiker har jeg vært opptatt av hvordan vi kan komme lengre i å tydeliggjøre dette perspektivet i utviklingspolitikken. Det er en fare for at den folkelige oppslutningen om utviklingshjelp avtar dersom man ikke kan vise hva pengene faktisk går til og hvilke resultater som oppnås.

GAVI hadde fra starten i seg mange viktige kvaliteter. Det sto seriøse aktører bak. Man satte seg ambisiøse, men realistiske mål, som igjen bidrar til å redusere fattigdom og fremme utvikling. Derfor ønsket jeg at den regjeringen jeg ledet fra mars 2000, skulle gå tidlig ut med en synlig støtte til dette initiativet. Vi erklærte at vi ville bidra med en milliard kroner over fem år. Dette møtte bred enighet i Stortinget, og i budsjettforliket med sentrumspartiene høsten 2000 kom bevilgninga på plass.

Oppskriften er like enkel som krevende: Det handler om å nå fram til helsestasjonene og landsbyene med livreddende vaksiner. Det koster mellom 150 og 200 kroner å vaksinere et barn for livet. Men å skaffe vaksiner og penger er ikke nok. Det må også finnes tilstrekkelig kapasitet i mottakerlandet. Tju prosent av GAVIs midler går til å støtte nødvendig infrastruktur. Det er mange eksempler på at programmer som bare fokuserer på å øke tilgangen på utstyr og materiell mislykkes. Satsingen i hvert enkelt land må bygge på planer som er utarbeidet av landet selv. Det er landene selv som best kan lage opplegg som virkelig når fram til barna. De må satse av egne budsjettmidler, og deretter kan de få hjelp til å ta et ekstra løft med penger fra GAVI. Støtten utenfra må koordineres effektivt og være forutsigbar over et lengre tidsrom. På alle disse områdene har GAVI vært nyskapende og har på kort tid blitt en vel ansett allianse blant partnerne. Nærmere 70 land arbeider nå nært med GAVI og vaksinedekningen øker skritt for skritt.

Støtten fra GAVI er basert på de resultatene som oppnås. Først får landene en investeringsstøtte til innkjøp av vaksiner de første tre årene. Deretter får de støtte basert på de resultatene som er oppnådd. Revisjonsselskaper, blant andre Price Waterhouse Coopers, foretar en grundig undersøkelse i de landene som får støtte og kontrollerer at vaksinasjonen faktisk skjer omkring på helsestasjonene. Kenya har for eksempel opplevd en utflating i motatt støtte fordi de ligger etter målene de har satt seg, mens Uganda har fått økt støtte fordi de har lykkes i å nå de oppsatte målene; de har vaksinert flere barn enn planen tilsa.

Resultatene melder seg. Takket være den nye satsingen har vaksiner nådd ut til nærmere åtte millioner barn i over 55 land. Nye vaksiner, mot blant annet hepatitt og hjernehinnebetennelse, er blitt gjort raskere tilgjengelige. Over 30 millioner barn har fått nye vaksiner siden GAVI startet. Antall barn som vaksineres, øker. Da kan vi også måle hvordan

barnedødstellene faller. Vi kan nå anslå at nærmere en halv million liv er reddet som følge av den nye satsingen siden 2000.

GAVI har lykkes i å bidra til at de fattigste landene kan vaksinere flere barn. Færre dør, færre blir syke. Rollen til helsestasjonene, der vaksinene settes, får økt betydning. Dette åpner igjen for nye muligheter og illustrerer hvordan fornuftig satsing på ett område kan anspore til framskritt på andre områder. I Norge vet vi at foreldre gjennom besøk på helsestasjonene får med seg mer enn vaksinering. De får informasjon om ernæring, forebyggende helsearbeid, prevensjon, barnehelse og annen nyttig kunnskap.

Det samme blir mulig i de fattigste landene der sterkere helsestasjoner kan bedre kapasiteten til å møte helseutfordringer fra hiv/aidsepidemien og andre alvorlige sykdommer. Jeg så dette da jeg var til stede ved vaksinering av barn på en helsestasjon i Dakar i Senegal like før jul. Vaksineringen gir helsepersonell kontakt med mødrerne og mulighet til å gi dem både informasjon og nødvendige medikamenter. I et land som Ghana har Røde Kors gjennomført et prosjekt der mødre som kommer med sine barn til vaksinering, får med seg impregnert myggnetting til beskyttelse mot malaria. Det finnes ingen vaksine mot malaria, en sykdom som tar rundt én million liv årlig. Sachs-kommisjonen mener at i tillegg til å drepe mennesker, har malaria tappet Afrika for 100 milliarder dollar de siste 20 åra som følge av sykdom. Samtidig vet vi at dersom alle barn i malariautsatte områder fikk sovne under myggnetting, ville dødstallene bli halvert. Vaksinering gir altså en anledning til å håndtere andre helseutfordringer.

Et nyt løft er mulig

Visjonen er: *vaksiner til alle verdens barn.*

Ser vi mot 2015, er det ingen umulig visjon å få til en dekning av de vanligste vaksinene til ni av ti barn i de 75 fattigste landene. Da kan vi redusere antall mennesker som dør av

sykdommer det finnes vaksiner for, med opp mot tre millioner.

I GAVI og Vaksinefondet diskuterer vi nå om det ikke bør utvikles en *ny fase* i vaksinearbeidet, der man ytterligere utvider vaksinedekningen, samtidig som man styrker kapasiteten til å gjennomføre målrettede vaksinekampanjer når land rammes av akutte utbrudd. Særlig meslingeepidemier dreper mange barn. Det arbeides også med å trappe opp arbeidet mot stivkrampe som dreper 100 mødre i barselseng og omtrent 700 barn hver dag. Iran hadde nettopp gjennomført en omfattende vaksinasjon mot meslinger før jordskjelvet i Bam. Katastrofen ville vært mer omfattende om en meslingeepidemi hadde oppstått i tillegg. Dessuten forskes det på nye vaksiner, blant annet vaksiner mot ulike former for diaré og malaria. Det er også en viktig del av GAVIs virksomhet.

Jeg representerte Norge da Tusenårsberklæringen ble undertegnet i FN i september 2000. Her ble de såkalte tusenårmålene formulert. De fleste av dem handler om helse. På noen områder vet vi at det skal veldig godt gjøres å komme i mål. Mye av framgangen kommer som resultat av vekst i store land som Kina og India. Men de fattigste strever, og noen henger etter. Derfor trengs det krafttak der det er mulig.

Vi har råd til dette

Hva skal til for å komme dit? For det første må det sikres kapasitet og gode planer i landene. Her har GAVI utviklet gode rutiner. Infrastrukturen må være på plass. Men hovedfordringen er og blir: nok penger, og forpliktelse til å stå løpet ut. Og det er her tiden er inne for Norge til å ta et løft, til å gå foran, slik at vi kan trekke flere med på giversiden.

Vi gjorde det i 2000. Norge ble blant de ledende giverne. Det var bred politisk støtte til denne beslutningen. I høstens budsjettforlik hadde jeg gleden av å finne støtte fra statsminister Kjell Magne Bondevik til Arbeiderpartiets forslag om å øke det norske bidraget til

vaksinasjonsprosjektet til 300 millioner kroner i året. Vi forlenger den norske forpliktselsen med en ny femårsperiode til 2010. Samlet betyr dette at Norge vil ha gitt 2,7 milliarder norske kroner i perioden 2001 til 2010. Denne enigheten skal vi ta vare på. Dette er et område der vi bør ha alt å vinne på at partiene går sammen.

Målet er veldig konkret, vaksiner til de aller minste. Det er et mål vi vet gir håndfaste bidrag til utvikling og reduksjon av fattigdom. Det er et uttrykk for en ny type utviklingspolitikk der flere parter går sammen om et felles mål, der resultatene kan etterprøves og der støtte utenfra samordnes uten tillegg av ekstra administrasjon og byråkrati.

Både nasjonale regjeringer og internasjonale organisasjoner bruker i dag betydelige beløp og gjør et omfattende arbeid for å vaksinere barn. Organisasjoner som Unicef og WHO har i mange år jobbet med vaksinering. I tillegg kommer innsatsen til frivillige organisasjoner verden over. Det er avgjørende at både de enkelte lands innsats og de internasjonale organisasjonene arbeid videreføres. Dersom det arbeidet som allerede gjøres for å vaksinere barn trappes ned, hjelper det lite at GAVI og Vaksinefondet skaffer penger til nye vaksiner. I Vaksinefondet arbeides det nå med å anslå hvor mye ekstra penger som trengs for å sikre at nær alle verdens barn blir vaksinert. Konkret regnes det på hva det vil koste å øke vaksinedekningen fra ca. 70 prosent til 90 prosent innen 2015. Foreløpige anslag vil kreve en økning med om lag tre milliarder årlig. Med de løftene og forpliktelsene som allerede er gitt, fra regjeringer og private givere, kan vi regne med bidrag på omtrent to milliarder kroner i året. Forutsatt at ikke andre reduserer sin innsats, mangler det altså rundt en milliard årlig til for å sikre vaksiner til nær alle verdens barn.

Norge kan gå foran

Det er bred politisk enighet i Norge om at bistandsbudsjettet bør opp på én prosent av

bruttonasjonalproduktet. Fordi norsk økonomi vokser, øker bistandsbudsjettet med flere hundre millioner årlig, selv når prosentandelen av BNI (brutto nasjonalinntekt) ligger fast. Fra 2003 til 2004 økte i tillegg andelen fra 0,93 til 0,94 prosent av BNI. Det første til at bistandsbudsjettet økte med 603 millioner kroner fra 2003 til 2004. I dag er bistandsbudsjettet på 15,3 milliarder kroner, og det vil fortsette å øke hvert år. Det er derfor handlingsrom til å gjøre det jeg nå foreslår innenfor et voksende bistandsbudsjett.

Jeg vil oppfordre til et tverrpolitisk løft for at Norge skal sikre ressurser til å ta regningen for et nytt ambisiøst mål for GAVI, et klart bidrag til redusert barnedødelighet og oppnåelse av et hovedmål i kampen mot fattigdom. Vi gir i dag 300 millioner kroner årlig. Dette er veldig bra, men jeg mener vi bør være rede til å flerdoble dette beløpet. Norge bør ta ansvaret for at det beløpet som mangler, kommer på plass. Vi må videreføre dagens bevilninger. Vi må påvirke andre til å gi mer, og det beløpet som til slutt mangler, må Norge bevilge. På den måten tar vi ansvaret for å vaksinere verdens barn.

Vi kan da vise at det i kampen mot fattigdom finnes mål som ikke befinner seg langt framme i en utydelig horisont, men som er

innen rekkevidde. Innen rekkevidde for mennesker som på denne måten kan komme ett skritt nærmere en framtid med håp – og innen rekkevidde for oss som har et ansvar for å bidra til nettopp det. Løsningene er banale, enkle, konkrete. Vi vet nøyaktig hva de er og hva de koster. Det er bare å gjøre det.

Det er mye som må gjøres for å bekjempe fattigdom. Rettferdig handel, kamp mot korruption, utdanning og investering i infrastruktur; alt dette vil bidra til utvikling i den fattige del av verden.

Men det at det finnes mange andre virkemidler, ofte mer krevende og kompliserte, er ikke et argument mot å gjennomføre de mest opplagte og enkelt gjennomførbare tiltakene mot fattigdom. Snarere tvert imot.

Fordi kampen mot fattigdom er så vanskelig, må vi i det minste gjøre det vi vet virker: vaksinere barn.

Dette tenkte jeg på da jeg satt i en trang korridor på en helsestasjon med mange nybakte mødre i Senegals hovedstad Dakar rett før jul. De var håpefulle og heldige. Om kort tid skulle barna deres få livreddende vaksiner. To dråper i munnen. Ett stikk i armen. Barnet er vaksinert for livet. Det er et medisinsk mirakel. Et mirakel alle barn fortjener å oppleve. ●

Noter

1. I styret for vaksinefondet sitter Nelson Mandela, leder, Graca Machel, nestleder, Patty Stonesifer, Jacques-Francois Martin, Jacques Delors, H.M. Drønning Rania Al-Abdullah av Jordan, Dwight L Bush, Tore Godal, Charles J. Lyons, Mary Robinson, Mstislav Rostropovitsj, Amartya Sen, Jens Stoltenberg, Lawrence H. Summers og George W. Welde.
2. De arbeider begge ved Harvard University.
3. Bloom, David E. og David Canning: «The Health and Wealth of Nations», *Science*, VOL 287, 1207-1208, Feb 2000.
4. *Macroeconomics and Health. Investing in health for Economic Development*, Report of the Commission on Macroeconomics and Health, 2001.
5. Verdens Helseorganisasjon/V&B/03.20

Magnus Engen Marsdal

Ein heilt ny samfunnsorden eller halvordna kaos?

**Det er visst 75 000 av oss her. Vi har reist
frå alle kantar av verda, til eit nedlagt
industriområde i utkanten av Mumbai i
India. Ingen av oss veit kva vi er med på.
Mumbai.**

Eg går av toget på Victoria Terminus. Blir ståande litt forvirra på perrongen. Alt eg har med meg i møtet med det ukjende ligg i ein sekk og ei veske. Det er eit jævla leven på stasjonen, som berre heiter *VT. Station* for taxisjåførane i Mumbai.

Enorme, møkkete, bråkete Mumbai. Inn dit skal eg no, berre eg kjem meg unna karane som absolutt vil bera veske og sekk. Eg skal gjennom Mumbai, til fots eller med taxi, eg skal opp til dei ytre bydelane, forbi slum og elvar av kloakk, forbi menneske, høner og griser som bur langs toglina, opp til det enorme, nedlagte industriområdet *Nesco Grounds*, der eg på forhånd, frå Noreg, som eg har lagt bak meg, har avtalt eit møte med litt av eit fenomen. Eg skal til World Social Forum 2004, frå den 16. til den 20. januar. Eg og 75 000 andre.

World Social Forum (WSF) har funne stad tre gonger før, i Brasil. Men eg har ikkje vore der. Eg har sett for meg korleis det må vera, med så mange folk og så mange hufargar, så mange språk, så mange meiningar. No er eg her, i Mumbai. Det enorme konferanseområdet ligg framfor meg. Og eg ser alle hufargane, dei svarte frå Afrika, dei nesten svarte frå Sri Lanka, dei gule frå Kina, Japan og Korea, dei mange, mange brune frå India, som er i ulike nyansar, men alle er mørkare enn indarane vi ser på TV. Og så er det vi

kvite, som ser litt rare ut i dette selskapet. Vi manglar noko. Farge, for eksempel. Men alle tek godt imot oss likevel. Det er smil og lange køar. Og varmt.

Oppdraget er å finna ut av alt dette. Kven fann på å ha årlege gigantmøte som er logistisk ujennomførbare? Og kvifor kjem det opp mot 100 000 menneske for å stå i dokø og sitja på seminar når det er alt for varmt og alle innlegg skal omsetjast til portugisisk, hindi, fransk og eit eller to språk til? Ein av dei fyrste eg får auge på inne ved WSF-kontoret er ein mann som veit eit og anna.

Å gå for langt

Chico Whitaker (Francisco Whitaker Ferreira), ein brasiliansar med europeisk hud, kvitt hår og kvitt skjegg. Han er ein av *the founding fathers*. Whitaker er veteran i politisk aktivisme, både gjennom den katolske kyrkja og Partido dos Trabalhadores (PT), og han meiner det var då nyliberalistane for alvor gjekk for langt at den globale motstanden klarte å få fart på sakene.

– Tidleg i 1998 fekk verda kjennskap til MAI-avtalen om investeringar som OECD-landa ville tvinga på resten av verda. Dette var ein slags verdskonstitusjon for Kapitalen, der investorane skulle ha alle rettar og knapt plikter i det heile tatt, minner han om.

Publiseringa av dette dokumentet i *Le Monde diplomatique* skapte ein internasjonal proteststorm som til slutt fekk Frankrike til å trekka seg, og MAI havarerte. Striden om MAI utvikla nye nettverk av globalt samarbeid. Det mest synlege utslaget av denne raske formeringa skulle bli opprøret i Seatt-

le. Tåregassen låg tjukk over toppmøtet i WTO, som havarerte ein månad før tusenårs-skiftet.

- Så var vi nokre brasiliansarar som bestemte oss for at det var mogleg å lansera ein ny fase i kampen mot denne tankerettinga som har makta verda over. Det verka mogleg å gå utover demonstrasjonar og masseprotest, til løysingsforslag og konkrete svar på utfordringa om å byggja «ei anna verd».

Anti-Davos

Brasiliansarane hadde merka seg det årlege elitemøtet *World Economic Forum* i Davos. - Tanken var å utnytta nettverka av organisasjonar som stod bak dei store demonstrasjonane til å skapa eit nytt slags møte på globalt nivå. For å styrkja den symbolske dimensjonen ved oppstarten for denne nye fasen, ville vi leggja møtet samtidig med *World Economic Forum*, og kalla det *World Social Forum*.

Whitaker og medsamansvorne Oded Grajew oppsøkte direktøren for *Le Monde diplomatique*, Bernard Cassen, i Paris. Cassen, som også var president i franske Attac, lova å leggja kretene til avisar inn bak prosjektet. I februar 2000 etablerte åtte brasilianske organisasjonar – mellom dei var MST (dei jordlause) og CUT (fagrørsla) – komiteen som sidan har vore kjernen i prosessen. Eit enormt nettverk av organisasjonar verda over vart involvert. Og i januar 2001 kunne 5000 offisielle delegatar frå 117 land, pluss fleire titusen brasilianske aktivistar samlast til det fyrste *World Social Forum* i Porto Alegre. Arrangementet var støtta og sponsa av både byen og delstaten Rio Grande do Sul, der Lulas parti PT hadde den politiske makta.

Veksten har vore spektakulær. Forum nummer to hadde 12 000 delegatar og fleire titals tusen aktivistar, i 2003 gjekk deltakartalet over 80 000. Den årlege storsamlinga er navet i ein prosess som breier seg over heile kloten. Det er skipa to *European Social Forum*. Det fyrste, i Firenze i 2002, samla over 50 000 delegatar og ein million menneske til

demonstrasjonstog. Det andre, i Paris i 2003, hadde like mange deltagarar. Det er halde regionale og lokale Social Forum i alle verdsdelar. I Noreg har Globaliseringsskonferansen, arrangert av *Norway Social Forum*, i fleire år samla 1000-1500 deltagarar kvar haust.

Ya Basta!

The Battle of Seattle var ikkje eit startskot. Bodskapa som fylte gatene og gjekk verda rundt via satellitt var snarare eit ekko av krigserklæringa til zapatistane i Chiapas, den 1. januar 1994: *Ya Basta!* (Nok er nok!) Hettekledde Subcomandante Marcos sette ord på opprøret som var på veg:

En ny løgn blir solgt til oss som historie. De lyver om håpets nederlag, de lyver om verdighetens nederlag, de lyver om menneskelighetens nederlag. Maktens speil tilbyr oss likevekt: løgnen om kynismens seier, løgnen om treldommens seier, løgnen om seier for nyliberalismen. I stedet for menneskelighet, tilbyr den oss børsindeksar, i stedet for verdighet, tilbyr den oss globalisering av elendighet, i stedet for håp tilbyr den oss en tomhet, i stedet for liv tilbyr den oss terrorens Internasjonale.¹

Politikken som har produsert dette opprøret hører til den fløya innan den politisk-økonomiske eliten som aldri aksepterte klassekompromiss og velferdsstat. For høgresida var det klart at årsaka til den økonomiske depresjonen på 1930-talet var at dei sterke fagforeningane hindra «marknaden» i å driva lønnskostnadene langt nok ned.

Problemet med dei regulerande løysingane til John Maynard Keynes, som vann fram i Bretton Woods i 1944, var såleis at dei flykta frå dei økonomiske problema ved å finne løysingar som var *politisk* akseptable, men som i realiteten ikkje løyste løste problemet: makta til fagrørsla. «Vi skyr den brå renselse (...) vi foretrekker den varige sykdom», klaga Lionel Robbins ved London School of Economics.²

Nyliberalistisk restaurasjon

Sjukdomen var til å leva med, og vel så det. Fram til 1970 opplevde den kapitalistiske verdsøkonomien under Bretton Woods-regimet *gullalderen*. Men Friedrich Hayek, Milton Friedman og dei andre *hardcore* høgreliberalistane visste det ikkje kunne vara evig. Og med den nyliberalistiske medisinen eliten valde som svar på akkumulasjonskrisa som sette inn rundt 1970, fekk tilhengjarane av «brå rennelse» ein revansj dei knapt kunne drøyma om.

Det er denne nyliberalistiske restaurasjonen – av politikken som i si tid var så kraftig diskreditert etter global økononomisk depresjon og to verdskrigar – som har produsert Ya Basta!, frustrasjonen, aggressjonen og det halv-kvalte håpet som fylte gatene i Seattle.

Etterpå låg verda og venta. Var Seattle ein eingangsjippo, eit blaff? Eller var vinden i ferd med å snu?

Vinden hadde snudd, og den blåste titusenar ut i Prahas gater, hundretusenar til protest mot EU-toppmøtet i Nice, 30 000 inn i demonstrasjonane i Göteborg, over 200 000 ut mot G8 i Genova, og i januar 2001 opna det første World Social Forum i Porto Alegre. Chico Whitaker erklærte: «World Social Forum 2001 er berre det første steget, men det er eit heilt nytt steg, og dette finn gjenklang verda over».

Dette var ei overdriving. World Social Forum er på forsida av avisene i Mumbai dagen etter opninga, men stort sett er fenomenet usynleg folk flest. Det er usynleg i masse-mediene. I alle fall i Noreg. Klassekampen er visst einaste norske nyhendemedium som har ein journalist på World Social Forum. Sveriges Radio har sendt tre.

Mange store ord

Under WSF manglar det ikkje på store ord og gode intensjonar. Fredsprisvinnar Shirin Ebadi frå Iran klinkar til på fyrste pressekonferansen: «We are here to announce that human rights are universal». *Oh my God, tenker eg. Fem dagar til ende med dette?*

– *We must consider ourselves at war!* He he, det var betre, ja. Arundhati Roy, den vesle kvinnen bak den store *Guden for små ting*, taler for 75 000 menneske på opningsmøtet. Ho etterlyser ein global siger for dei nye rørslene.

– Vi kan ikkje berre støtta motstanden i Irak, vi må bli motstanden i Irak.

Roy foreslår at World Social Forum ved avslutninga skal peika ut to amerikanske selskap som profitterer på krigen i Irak. At nettverka skal distribuera lister over alle kontor dei har over heile kloten, over alle prosjekt desse to selskapa er involverte i.

– And we will shut them down!

Eg trur det når eg ser det. Men folket jublar.

Dagen etter er vi i gang for alvor. 50 minutt med lokaltog opp til Goreagon stasjon kvar morgen. Kloakkstank og støv, motorisert ricks-haw ned til konferanseområdet, og vi blir nes-ten kjørt ned kvar gong vi skal gå over vegen. Inne på området er det folkemengder og etter folkemengder, små og store demonstrasjonar over alt, trommer, trommer og etter trommer. Og vanvittig mange indarar. Dei er minoritarar, religionar, småbønder og ikkje minst *dalits* – dei kastelause, the *untouchables*. Og alle har sin eigen dans, ser det ut til, og den går dagen lang. Til lyden av trommer.

Inne i møteromma, som spenner frå industrihallar med 20.000 stolar til provisoriske små hytter, blir det framført andre dansar og ritual. Svært ofte er det den halvakademiske disiplinen *seminar* som står på programmet, der dansarane har ulike plassar og ulike roller, nokre få framme på scena, mange på stolar i salen. Det er mykje verbalt, sjølv om kropps-språk og forflytningar i rommet gjerne også fylgjer rituelle mønster.

Kva er vitsen?

Så blir straumen vekke. Igjen. Ingen mikrofon. Ingen høgtalar. Utanfor går dalit-dansen for full tromme, her inne ropar den kvinnelege innleiaren som best ho kan. Nesten ingen hører kva ho seier. Og ingen gjer noko for å få tilbake straumen.

Det blir altfor varmt, for viftene går jo på straum, dei òg. Men seminardansen er ikkje slutt enno, innleiarane har improvisert seg ned frå podiet og står heilt inne i publikum og ropar, og det går på eit vis, men så er straumen tilbake. Og så borte igjen. Og eg tenkjer på om det er nokon vits i alt dette. I å samlast på denne måten, titusenar oppå kvarandre, for å snakka om at vi alle er mot nyliberalisme og krig.

WSF vedtek jo aldri noko. Det finst ikkje slutterklæringar eller politiske program, berre eit charter som slår fast at forumet er ope for alle som «er mot nyliberalismen og mot kapitalens verdsdominans og eikvar form for imperialisme», samt at WSF vil ha «respekt for Menneskerettane», «verkeleg demokrati», «likskap og solidaritet mellom menneske, etnisistar, kjønn og folkeslag» etc., etc.³

Ingen kan tala på vegner av forumet, som ikkje er ein organisasjon og derfor heller ikkje har noko leiarskap, berre eit sekretariat og eit internasjonalt råd, som på ugjennomsiktige måtar får losa prosessen framover. Men kva kjem det ut av alt dette? Kva er det politiske resultatet, utover at nokre titusen aktivistar feirar seg sjølv i stor stil og lange matkørar?

- Vi blir kritisert for å berre vera ein festival eller ein gigantisk prateklubb, vedgår Chico Whitaker. Men han ser det ikkje slik. WSF skal vera ein arena, eit rom, ein open plass, ikkje ein aktør. WSF handlar ikkje, det er det organisasjonane og rørslene som møtest på denne opne plassen som skal gjera.

- No var eg nett på eit møte der amerikanske sosialistparti og sosiale rørsler la konkrete planar for kampen mot Bush ved presidentvallet. Kva er dette? Det er handling! Men ikkje handling på den måten at eg rekk handa i våret og røystar for ein resolusjon, og så går eg heim. WSF er ein open plass der rørslene kan utvikla handling som berre eksisterer om vi faktisk gjer det, ikkje ein aktør der vi slåst om makt, dagsorden og posisjonar.

Dette står det kamp om. Det finst venstre-krefter som vil at WSF skal bli meir av ein

aktør, at WSF skal vedta aksjonsdagar og kampsaker. Men brasiliansarane og det franske miljøet rundt *Le Monde diplomatique* står knallhard fast på *open space*-filosofien. Bernard Cassen åtvarar i den siste boka si sterkt mot eit-kvart forsøk på å gjera WSF til ein ny Internasjonale eller «the movement of movements», som nokre snakkar om.⁴

Middelklassas opprør?

- Spør du meg, er World Social Forum *the only action in town* når det gjeld å ha eit potensial i den geopolitiske striden om framtida. Professor Immanuel Wallerstein snakkar som ein amerikanar skal. Den 73 år gamle sosiologen, som innførte *world systems theory*, ser WSF som ei vidareføring av arven frå 1968.

- 1968 var eit globalt opprør mot ideologien og metodane til den gamle venstresida, som i 150 år ikkje hadde klart det den hadde sett seg føre, å skapa eit rettvist samfunn. Så fekk vi «The new Left». 30-40 år seinare er vi ikkje komne så veldig mykje lenger. Så no kjem eit nytt forsøk, og denne gongen ser det verkeleg nytt ut også.

Russiske Boris Kagarlitskij, sosiolog og marxistisk dissident under alle presidentar frå Bresjnev til Jeltsin til Putin, meiner dei nye rørslene løftar fram middelklassas opprør.

- Nyliberalismen går så langt i å setja finanskapitalen sine interesser framfor alt og alle, at mellomlaga i samfunnet som før var ein garanti for sosial stabilitet blir sett under eit knallhardt press. Nyliberalismen risikerer å skapa nye klassealliansar som kan utfordra heile det kapitalistiske systemet, meiner Kagarlitskij. Men her i Mumbai er det jo fattigfolk og kas-telause overalt. Ikkje middelklasse, akkurat.

Professor David Harvey, mannen som marxifiserte faget samfunnsgeografi, foreslår ein annan analyse av dei nye rørslene WSF er uttrykk for. I boka *The New Imperialism* argumenterer Harvey for at den gamle og den nye venstresida uttrykker responsen på to ganske ulike strategiar for kapitalakkumulasjon. Omlegginga frå kapitalistane si side kom midt

på 1970-talet. Den tradisjonelle venstresida har enno ikkje klart å omstilla seg.

Akkumulasjon ved rov

Påstanden i *The New Imperialism* er at den amerikanske eliten responderte på samanbrotet for den keynesianske gullalderen ved ein overgang til «accumulation by dispossession» – akkumulasjon ved rov. Dette er «den opprinnelige akkumulasjon», som vi møter i fyrste bok av *Kapitalen*, den som kjem før etablert kapitalistisk produksjon, den som skjedde då overklassen dreiv hordar av bondefamiliar frå jorda i England (*Enclosure of the Commons*), eller då europearane rana afrikanske og amerikanske land for både menneske og andre naturressursar.

Våre dagars Enclosure of the Commons er privatiseringa av vatn, utdanning, telenett, sjukehus og jernbanar, det er den private patenteringa av frøsortar som lokalsamfunna har utvikla, det er privatiseringa av pensjonssystem, og ut over dette er *akkumulasjon ved rov* også handelsliberalisering som slår ut lokalt landbruk og lokal industri, det er finansliberalisering som kører heile økonomiar i grøfta (som då millionar mista jobben på få månader under Asia-krisa) slik at utanlandske selskap kan kjøpa opp til konkursprisar, og det er, sjølv sagt, den direkte, militære okkupasjonen av andre folk sine land og ressursar.

Problemet for den klassiske arbeidarrørsla og venstresida ved overgangen til *akkumulasjon ved rov* som hovudstrategi for kapitalen, var at dei heilt einsidig var fiksert på det som skjer innanfor etablert kapitalistisk produksjon: kampen om løn og arbeidsvilkår. Andre spørsmål – ressurspolitikk, miljøspørsmål, patent på liv – vart oppfatta som sekundære eller uinteressante. Dei framstår som «einskildsaker». Og det er rundt eit utal slike einskildsaker dei nye rørlene har vokse fram dei siste tiåra. Gradvis har dei endra heile agendaen for venstresida, slik at «dei nye rørlene» i dag framstår som ein spydspiss i ei ny tid, medan den tradisjonelle venstresida i sine ulike utgåver på ingen måte gjer det.

Det tredje venstre

Den nye internasjonale venstresida har gradvis gjort seg gjeldande etter at verdsøkonomien fall ut av det Samir Amin, ivrig med under WSF, kallar «fasar med reproduksjon basert på stabile akkumulasjonssystem», i dette tilfellet Bretton Woods-regimet. Desse fasane blir alltid «fylgd av periodar med kaos». I den førstnemnde fasen, skriv Amin, «er aktive, definerte og nøyaktige sosiohistoriske subjekt klårt synlige (aktive samfunnsklassar, statar, politiske parti og dominerande samfunnsorganisasjonar)». Men så:

ein dag kollapsar den «stabile» strukturen. Da går historia inn i ein fase som seinare kan skildrast som ein overgang, men som blir levd som ein overgang i retning det ukjende, ein overgang der nye historiske subjekt sakte blir krystalliserte. Desse subjekta innfører nye praksisar gjennom prøving og feiling, og legitimerer dei gjennom nye ideologiske diskursar, ofte forvirra i byrjinga.⁵

Er dette WSF? Eit nytt historisk subjekt? Er det *Det tredje venstre* som tråkkar sine barnesko over den støvete sletta i utkanten av den avindustrialiserte millionbyen Mumbai?

Det fyrste venstre, det borgarlege venstre, den franske revolusjonens venstre, hadde alt møtt mange av grensene sine då *Det kommunistiske manifest* for 156 år sidan – etter først å ha hylla borgarskapet for at det «har spilt en høyst revolusjonær rolle i historien» – leverte sitt uhøflege angrep på det same borgarskapet: «Kort sagt har det i stedet for en utbytting hyllet i religiøse og politiske illusjoner satt en åpen, skamløs, direkte og naken utbytting».⁶ Manifestet gjekk til åtak på klassen som kravde røysterett for seg sjølv (for sine menn), men helst ser at ein kvar tanke om demokrati blir parkert pent og pyntelegr utanfor fabrikkperten, ved inngangen til Børsen, utanfor tilgangen til kontroll over alle slag fundamentale ressursar denne klassen har proklamert som *eigedom*.

Det andre venstre, dei tidlege arbeidarrørslene sitt venstre, dreiv fram ålmenn røysterett, tariffavtalar og velferdsstat. Det andre venstre dominerte 1900-talet. Men mot slutten av hundreåret hadde både den kommunistiske broren i aust og den sosialdemokratiske i vest gått tom for krefter. Begge kapitulerde. Og nyliberalismen kunne ta over.

Samling i botn?

Er dei Internett-koordinerte massedemonstrasjonane, den partilause pluralismen og World Social Forum den førebelse forma til ei ny, internasjonal venstreside, Det tredje venstre? Spør du meg, så spør eg deg. Midtvegs i møtet mitt med World Social Forum 2004 i Mumbai er inntrykket av halvordna kaos og endelaus tromming sterkare enn kjensla av at ein ny samfunnsorden tek form.

Her oppe i det stovete, men herleg avkjølte pressesenteret i eit nedlagt industriområde utanfor Mumbai rår det ingen tvil om at dei nye rørlene og World Social Forum har funne ein marknad. Men kor stor er den?

Kanskje er det ikkje noko «tredje venstre» vi ser rundt oss, snarare ei økumenisk samling av alt og alle som er overrent av den nyliberale

restaurasjonen, av veldedige katolikkar, ortodokse marxistar og pragmatiske humanistar som blir drivne i armane på kvarandre av ein økonomisk, ideologisk og militært overlegen fiende, og som kjem til å rasera all økumenisk einskap seg imellom i den augneblinken dei kjem litt meir på offensiven og skal formulera alternativ til den rådande ordenen.

Eg har reist langt, over hav og land, forbi høne og gris og kloakk, for å finna ut kva World Social Forum er. Men eg veit ikkje. Eg trur ingen av oss som er her heilt veit kva vi er med på. Vi er med på noko som aldri har eksistert før. Det kan vera gløymt om ti år. Men då eg kom opp her fyrste dagen, og såg menneska, andleta, i så mange fargar og frå så mange land, kjendest det som å traska rett inn i Historia.

Kanskje det er derfor vi er her, for å finna att ei kjensle av ein plass og ei menneskeleg meinинг i historia? Eg veit ikkje om World Social Forum kan lukkast med noko slikt. Men eg kjenner glede ved å traska rundt her og møta så mange politisk engasjerte folk, utan å koma over eitt einaste menneske som hevdar å ha ferdig manus til denne historia klart på førehand.⁷

Såpass ser vi i alle fall ut til å ha lært. •

Noter

1. Subcomandante Insurgente Marcos: «Contra el Neoliberalismo y por la Humanidad». I La Jornada, 30.1.96.
2. Cockett, s. 38.
3. WSF Charter of Principles.
4. Cassen.
5. Amin.
6. Marx og Engels.
7. Dei folka har sine eigne, alternative fora i Mumbai, visstnok fleire konkurrerande samtidig, og alle er dei i opposisjon til World Social Forum. Indiske maoistar har avslørt WSF som «Trojansk hest for imperialismen», og slyngar ut anklagar om «ein skjult agenda for å avleia folks kampar frå ei anti-imperialistisk politisk orientering» (James, P.J.: «WSF's 'many alternatives' to Globalisation». I Sen, m.fl. (red.), s. 250).

Litteratur

- Amin, Samir: «The Political Economy of The Twentieth Century», I *Monthly Review* juni 2000.
- Cassen, Bernard: *Tout a commencé à Porto Alegre ... Mille forums sociaux!*, Mille et une nuits, Paris 2003.
- Cockett, Richard: *Thinking the Unthinkable. Think Tanks & the Counter Economic Revolution 1931-83*, Harper-Collins, London 1995.

- Harvey, David: *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford 2003.
- Marx, Karl og Friederich Engels: *Det kommunistiske manifest*. Bilag til Røde Fane 1/1998.
- Sen, Jai, m.fl. (red.): *World Social Forum. Challenging Empires*, The Viveka Foundation, New Dehli 2004.
- World Social Forum Charter of Principles*, godkjent av WSF International Council 10.6.01.

Åse Brandvold

Okkupasjonen av Oslo

I løpet av det siste halvåret har Oslo by fått 1000 nye reklameskilt. Bymiljøet selges stykkevis – og kommunen selv er pådriver. Reklame er visuell støy, som i likhet med auditiv støy bør underlegges en miljølovgivning. Vår mentale helse, vår tankefrihet og vårt demokrati tåler snart ikke mer.

Diskusjonen om reklame knytter seg i stor grad til hva man mener skal være tillatt å vise. Er reklamen rettet mot barn? Er den kjønnsdiskriminerende? Rasediskriminerende? Er den politisk? Markedsfører den alkohol? Er reklamen god eller dårlig, stygg eller pen, løgnaktig eller ærlig? Viljen er stor til å diskutere mål, vekt og farge på den neste Hennes & Mauritz-modellen, men det er få som stiller spørsmål ved den stadig økende *reklameintensiteten* vi utsettes for.

Som så mange andre debatter havner også reklamedebatten altfor ofte i det gode, gamle puritanist-liberalist-mønsteret. Dette er en debattform som eliten – politikere, reklamebransjen og tabloidmediene – er tjent med. Laila Dåvøy profilerer seg som «en som gjør noe» med den stygge reklamen; slik selger hun KrF-politikk i ny innpakning. Tabloidene følger opp med en gråtende dronning Sonja på seminar om pornografisering av reklamen, og med bilder av halvnakne jenter som skal illustrere hvor ille det er blitt, selger de flere aviser.

Har du penger, har du lov

Reklamebransjen får slippe til i mediene og si at de bryr seg om de unge jentene, egentlig er

bransjen ganske all right, den mest spekulativre reklamen lages tross alt i utlandet. Slik vinner bransjen sympati. Hva tjener en slik debatt til? Forbrukerombudet og reklamebransjens interesseorganisasjon Kreativt Forum har sagt at de vil utarbeide etiske retningslinjer for motereklamen i samarbeid med klesbransjen. Laila Dåvøy har et forslag om forbud mot kjønnsdiskriminerende reklame ute på høring.

Alt dette er vel og bra, men likevel er man like nærsynte som da man startet. Problemet med reklamen er både større og mer strukturert enn man kan få inntrykk av gjennom en slik debatt. Det interessante er ikke om undertøyssmodellen på reklameplakaten er 15 eller 25. Det interessante er hvor mange plakater det finnes av henne, hvor i byrommet hun er eksponert, hvem som har bestemt at hun skal henge der, om det strengt tatt er tillatt, hvilke interesser som tjener på eksponeringene, og hvilke interesser som taper på reklamens okkupasjon av byrommet.

Mange har vært opptatt av å regulere *innholdet* i reklamen. Det kan være vel og bra, men når reklamemengden er så stor som den er i dag, blir det som å diskutere hva slags farge man vil ha på gardinene i et rivnings- truet hus. Det er mer påtrengende å regulere *mengden* av reklame: Ikke minst i det offentlige rom, hvor reklamefinansierte gatemøbler, sponsoring og geriljamarkedsføring¹ får utfolde seg etter cowboymetoden – alt er lov for den som betaler for seg.

Mental forurensning

En voksen nord-amerikaner ble i 1991 utsatt

for 3000 kjøpsoppfordringer hver dag.² Ifølge Ingebrigt Steen Jensen er tallet 10 000 for en nordmann i 2003. At reklametrykket i Norge som i andre vestlige land jevnt over er høyt, er kanskje ikke så overraskende. Noe mer overraskende er det kanskje at offentlige myndigheter fungerer som pådriverer for å øke reklameintensiteten. Antall reklameeksponeringer i hovedstaden har de siste månedene økt med 1000 som følge av kontraktene JCDecaux og Clear Channel har gjort med kommunen. Og Oslo er på ingen måte alene: Til sammen har disse to multinasjonale selskapene inngått kontrakter med 31 norske kommuner om å lage og vedlikeholde såkalte bymøbler - leskur, toaletter, bisykler og lignende - gratis for kommunene. Inntektene får selskapene fra annonsører som betaler for å ha reklame på møblene. Dette er nemlig møbler som integrerer reklamen i designet. Et leskur har for eksempel alltid en lyskasse med plass til to reklameplakater som en del av konstruksjonen, enten som skurrets rygg- eller sidevegg. Bisyklene har reklame på hjulene og skjermene, og bisykkelstativene er akkompagnert av store, frittstående, opplyste reklameskilt. I løpet av sommeren og høsten 2003 ble Oslo møblert med 150 leskur og 100 bisykkelstativer som til sammen har økt antall reklameeksponeringer i byrommet med ca. 900, og da er de rullende reklameeksponeringene på bisyklene ikke regnet med. I tillegg er man i gang med å bygge om 88 av Viken Energinets nedstigningstårn til reklametårn. Noe som, hvis tårnene begrenser seg til én reklameeksponering per tårn, gjør at regnestykket over nye reklameeksponeringer i Oslo by beløper seg på til sammen 988. Fortsatt er ikke eksponeringen på hver enkelt bisykkel tatt med, så uten å ta munnen for full kan man trygt si at Oslo har fått 1000 nye reklameeksponeringer i tillegg til de 100 000 små og store reklameskilt som allerede finnes i byen.

«Selve indrefileten i byen»

«Vi er veldig fornøyde med å føre ytterligere en europeisk hovedstad til det globale JCDe-

caux-nettverket av reklamefinansierte gate-møbler»,³ sa administrerende direktør for selskapet i Norge, Øyvind Markussen, da startskuddet gikk for å montere ned Oslo Sporveiers blå leskur til fordel for de nye skurene av glass, stål og opplyst reklame.

«Den delen av sentrum vi nå får dekke, er selve indrefileten i byen. Uten tvil vår aller viktigste kontrakt»,⁴ uttalte administrerende direktør for Clear Channel, Toivo Møller Petersen, om kontrakten om å sette ut reklamefinansierte bisykler og frittstående reklameelementer.

Hjem er disse selskapene som dekker byrommet og følger deg «hele veien»?⁵ De er verdens største utendørsselskaper. Franske JCDecaux er størst i Europa og amerikanske Clear Channel er størst i USA, men begge har kontrakter over hele verden. JCDecaux møblerer 140 byer i 37 land. I Norge har giganten kontrakter i 11 norske byer og en omsetning på 61 millioner norske kroner.⁶ Clear Channel omsetter for hele 219 millioner i Norge, og har avtale med 20 norske kommuner om totalt 10 000 faste reklameinstallasjoner og nesten like mange flater på rullende installasjoner som busser og tog. I USA er Clear Channel mindre kjent som utendørsselskap, selv om de kontrollerer 776 000 reklameplasseringer. Selskapet kom for alvor i søkelyset da de tok over en stor del av radiomarkedet. Etter at president Bill Clinton i 1996 opphevet forbudet mot å eie mer enn 40 radiostasjoner, har Clear Channel kjøpt 1200 radiostasjoner, omtrent hver tiende amerikanske radiostasjon, som etter overtagelsen spiller de samme ferdigproduserte programmene. I tillegg kontrollerer selskapet en stor andel av underholdningsindustrien ved å eie 200 av de største musikkscenene i USA.⁷ Mye tyder på at selskapet velger samme strategi her i Norge. De eier halvparten av Radio 1 og hele «SFX Gunnar Eide» som driver med artistformidling. Direktøren for Clear Channel i Norge har tidligere uttalt at det er et mål for selskapet å bli Norges største mediekonsern

innen ti år. I 2001 prøvde han å kjøpe 33 prosent av aksjene i TV 2, men måtte gi seg i siste budrunde. Møller Pettersen uttalte sist sommer at målet fortsatt sto ved lag, men at oppkjøpsrommet har vært lite. «Problemet den siste tiden har vært børskursene i USA. Når denne er lav får vi ikke så stort oppkjøpsrom. Nå er kurset imidlertid på vei opp igjen ...»⁸

Ifølge Aftenposten er kontraktenes som direktørene Markussen og Pettersen har fått med Oslo kommune hemmelige, men folk i bransjen gjetter på at de er verdt rundt 60 millioner per år. Ifølge kilder som tidligere har jobbet for JCDecaux, inngår selskapet alltid 20-årskontrakter. Dermed snakker vi om en framtidig omsetning på over en milliard for det multinasjonale selskapet, og en lang periode med høy reklameintensitet for osloborgerne.⁹

In the urban jungle

Selvsagt er det ikke særlig åpent og demokratisk å inngå hemmelige kontrakter som får store følger for mannen i gata. Men at byrådet i Norges hovedstad går i bresjen for reklamefinansiering av det offentlige rom, åpner for enda flere problemstillinger enn de rent principielle. Ett moment angår konkurranseforhold: Når kommunen sparar utgifter gjennom å slippe til reklame på leskur, toaletter og sykler, kan den så fortelle private aktører at de ikke skal gjøre det samme? Viken Energinett vil nå la JCDecaux overta driften av nedstigningstårnene og på den måte bruke reklame for å slippe en brysom utgift. Hvor lang tid tar det før Telenor gjør det samme med telefonkioskene? De har allerede uttalt at de ønsker det.¹⁰ Når henger skolene opp reklameboards på ytterveggene? Clear Channel har allerede tilbuddt seg å pusse opp hovedstadsskolenes toaletter for å få en slik avtale. «Det er viktig for oss å komme inn på skolene ... Vi tenker langsiktig, har råd til å vente, og er like interessert om ett år eller to, selv om vi gjerne skulle underskrevet kontrakten i dag», har Toivo Møller Pettersen uttalt.¹¹ I Trondheim har

brannvesenet spedd på budsjettene ved å tillate reklame på brannbilene.

Det samme kan skje i Oslo. En barnehage på Ljan vurderer å plassere reklame på gjerdene. Har vi et regelverk som hindrer dette fra å skje? Dagens regelverk er plan- og bygningslovens §107 om skilt og reklame. Her heter det: «Lysrekklame, takrekklame, gavrekklame, uthengsskilt, automater, reklame på støttemur eller innhegning, samt frittstående reklameskilt eller lignende innretning skal godkjennes av kommunen før de settes opp. Ved avgjørelse om godkjenning skal gis, tas hensyn til blant annet om slik innretning vil virke skjemmende eller sjenerende i seg selv, i forhold til omgivelsene eller for trafikken.» Det er fristende å bruke et slagord fra en av reklamekampanjene som er synlige i Oslos offentlige rom: «In the urban jungle, everything is possible.» Alt kan skje når det gjelder reklame. JCDecaux og Clear Channel skriver millionkontrakter med kommunen, mens butikken på hjørnet må vente i lang tid hos kommunens Plan- og bygningssetat for å få lov til å henge opp et enkelt reklameskilt på veggen sin. Slik skaper kommunen ulike konkurranseforhold, og oppfordrer til omgåelse av loven.

Voksensamfunnets tagging

To forsøk på å begrense reklamen fortjener å bli nevnt. Da forslaget om å inngå kontrakt med JCDecaux var ute på høring, stilte Norsk Form som krav i sin høringsuttalelse at all annen reklame i byrommet må fjernes, slik at JCDecaux kunne samle reklamen til sine bymøbler. Det har ikke skjedd, og ser heller ikke ut til å skje. Oslo kommune har ikke gjort noe for å gjennomføre en opprydding eller lage en helhetlig plan for regulering av reklamen. Bortsett fra et beskjedent utspill, og det er det andre hederlige forsøket: Bystyrepresentant for SV, Ivar Johansen, fremmet et forslag om å vekke den sovende § 107 og kreve godkjenning av alle reklameskilt av Plan- og bygningssetaten før de henges opp.

Forslaget fra Johansen ble riktignok vedtatt i januar 2003, men Plan- og bygningsetaten har ikke gjort noe annet med ulovlig opphengt reklame enn å korte ned saksbehandlings-tiden på søknader om opphenging av reklameskilt. Etaten har fått inn noen flere søker og satt inn noen flere saksbehandlere,

på de 100 000 større og mindre skiltene i Oslo? Det er ikke elitens luksusforbruk det annonseres for, heller ikke de små og eksklusive butikkene. Det er de store billiggjedene som kjøper reklameplass. Kjente merkevarer til lav pris. Det er markedet for de «nødvendige varene» som stadig ekspanderes. Flere og

JCDecaux' og Clear Channels inntog skviser andre uttrykk i byrommet (...) innslag mange vil hevde er langt mer livlige enn «kvalitativ og god utendørsreklame».

men i forhold til skiltene som henger ulovlig er det ikke foretatt noe. Det er Plan- og bygningsetatens ulovlighetsutvalg som har ansvaret for fjerning av ulovlige skilt. Ifølge etaten har utvalget mer enn nok med å stenge bygninger som er farlige for folks liv og helse. Fjerning av ulovlige reklameskilt kommer lengst ned på lista.

Nissen på lasset

Reklame som dekker hele bygninger, reklame på lystavla på Oslo S, reklame som lyskjegler på himmelen, reklame under taket på t-banan, reklame utenfor vinduet på t-banen, reklame i bussvinduet, reklame på pumpen på bensinstasjonen og trillevognen på jernbanestasjonen. Reklamen sprer seg uten kontroll – ikke bare i Oslo. Reklamen folger med som nissen på lasset i alle store byer, og er bare blitt enda mer påtrengende etter at man la om produksjonen fra industriproduksjon til idéproduksjon i de store byene. Før utnyttet man arbeiderklassens arbeidskraft, nå er det arbeiderklassens kjøpekraft som utnyttes. Industriproduksjonens biprodukt var forurensningen, som hindret arbeiderne i å puste fritt. Biproduktet av dagens byøkonomi er den mentale forurensningen, reklamen, som hindrer folk i å tenke fritt. Hva reklameres det for

flere varer blir nødvendige for arbeiderklassen. Det er blitt nødvendig å bytte mobiltelefon to-tre ganger i året. Det er blitt nødvendig å bytte garderobe tre-fire ganger i året. Det er blitt nødvendig å reise til Syden to ganger i året. Det er blitt nødvendig å kjøpe ferdig mix for brownies, og det er blitt nødvendig å kjøpe *Se og Hør* to ganger i uken. Dette er hva reklamen forteller oss, og det er også det regjeringen vil. Før jul oppfordret sentralbanksjef Svein Gjedrem folk til å ta opp lån for å kjøpe julegaver. I statsbudsjettet for 2004 har det private forbruket fått en økning med 26 milliarder – nesten to bistandsbudsjetter.¹²

Marx snakket om «subsistensmidlene» – det som skulle til for å reproduksjon arbeidskraften. Dagens økonomiske system er avhengig av at «subsistensmidlene» omfatter så mye som mulig. Det er avhengig av at vår kjøpekraft er stor, og at vi bruker den. Det mest patriotiske dere kan gjøre er å gå og handle i kjøpesentrene, ble amerikanerne fortalt etter 11. september 2001.

Det kapitalistiske rommet

Den franske filosofen Henri Lefebvre ville lage en vitenskap for rommet der pengene rår. På samme måte som Marx hadde laget en vitenskap for produksjonen av varer, ville

Lefebvre studere hvordan *rommet* produseres. «Det kapitalistiske rommet», ifølge Lefebvre, var fragmentert, men likevel homogent. Alle fragmentene av en by, for eksempel, har det til felles at de er gjenstand for bytte i det kapitalistiske rommets produksjonsprosess. For arkitektene, som har produktivkraftene til å behandle rommet på en stor skala, oppleves produksjonsforholdene (den fragmenterte privateidommen) svært frustrerende. Arkitekten Morten I. Kerr og fagdirektøren i Norsk Form, Jacob Heiberg, tydeliggjør denne frus-trasjonen når de tar til orde for en helhetsplan for å regulere reklamen i Oslo.¹³ Er en slik plan mulig så lenge vi har et kapitalistisk rom som hele tiden skal skape profitt? Kravet om profitt skaper også stadig mer reklame, og ingen politikere vet helt hva de skal gjøre med den. Denne usikkerheten er det JCDecaux utnytter. Det er deres forretningsidé, som Jean Claude Decaux har formulert det:

Da jeg skapte det første reklamefinansierede busskur, gratis for lokale myndigheter, for snart 40 år siden var min idé å løse følgende problemstillinger: Å levere en tjeneste til det kollektivtreisende publikum; kjempe mot en overatablering av eksisterende utendørsreklame gjennom å fornye og omskape den til den livlige rollen som kvalitativ og god utendørsreklame kan ha.

Ifølge direktøren for JCDecaux i Norge, Øyvind Markussen, er dette den globale ideen selskapet bygger sin virksomhet på – en idé som viser seg å ha stor gjennomslagskraft hos politikere og fagfolk. Politikerne er glade for å slippe utgifter til vedlikehold av bymøbler, og de er glade for at noen tar grep for «å rydde opp» i reklamen. Arkitektene kan jo ikke si annet enn at skurene har en fin design. JCDecaux har til og med vært så kløktige at de har leid inn osloarkitekten Birger Heyerdahl til å tegne dem.

Arkitekten som leder det estetiske opprustningsarbeidet til 100-årsjubileet for unions-

oppløsningen i 2005, Thomas Thiis Evensen, har ved flere anledninger sagt at han anbefaler JCDecaux' bymøbler, fordi de så fint definerer byrommet. Selv bystyrerrepresentant Ivar Johansen synes det er en god ordning å samle reklamen på den måten JCDecaux har gjort. Ingen ser ut til å ha gjennomskuet Jean Claudes reklametriks: JCDecaux kjemper ikke mot en overatablering av eksisterende utendørsreklame. Selskapet bidrar tvert imot til å øke den. Vi har heller ingen garantier for at den reklamen JCDecaux viser er «livlig, kvalitativ og god». Selskapet viser den reklamen den blir betalt for å vise. Reklameplassen er dyr, men det er ikke sagt at reklamen holder høy kvalitet av den grunn. Tvert imot, annonsører er som regel redde for å skape spennende løsninger når reklameplassen koster.

Uansett, skal man se på *mengden* i reklamen og ikke *innholdet*, er det verdt å nevne at JCDecaux' og Clear Channels inntog skviser andre uttrykk i byrommet – for eksempel plakater for konserter, loppemarkeder eller politiske møter, innslag mange vil hevde er langt mer livlige enn «kvalitativ og god utendørsreklame».

Etter at Clear Channel inngikk avtale med Trondheim kommune, er det blitt innført 500 kroner i bot per plakat som ikke er hengt opp på anviste søyler driftet av Clear Channel. «Ikke bare er skjønnheten borte. Det kan virke som om menneskene også er det. Plakatoppheking er forbudt. Med mindre du har penger nok til å leie et lysskilt, selvsagt. Ingen konserter, ingen utstillinger, intet mangfold», skriver en oppgitt trondhjemmer i Adresseavisen.¹⁴

Hadde det vært folk og ikke annonsørerne som var viktigst for Clear Channel og JCDecaux, ville rutetidene på leskurene kommet opp med en gang – og ikke etter tre reklamekampanjer. Bysyklene ville blitt installert før reklameplakatene, og leskurene hadde hatt søppelbøtter, bykart og et tak som ikke lekket inn vann.

Psykologisk krigføring

Hvilke følger har dette kravet om profit som ligger i bunnen for det kapitalistiske rommet? Og hva innebærer egentlig et krav? Et krav går alltid på bekostning av noe. Når et krav stilles, betyr det at noen må oppgi en del av sin frihet. Et krav stiller oss ikke overfor et valg. Et krav tar av vår frihet. Det kapitalistiske rommet produserer også en del slike kravmaterialisert i for eksempel reklame, eller eksos, som på hver sin måte hindrer vår frihet. Et reklameskilt krever vår oppmerksomhet. Avisen vi leser på trikken krever også vår oppmerksomhet, men den kan vi lukke igjen. Reklameskiltet kan vi ikke stenge ute. Det krever å bli sett.

Dag Østerberg bruker i boka *Arkitektur og sosiologi i Oslo. En sosio-materiell fortolkning* Sartre til å si noe om materialisert krav eller *kravmaterialitet*. Sartre skiller i sin etikk mellom *benstilling* og *krav*. Den som retter en henstilling til andre, kaller på deres frihet, på vegne av sin egen. Den andre skal kunne si ja eller nei, uten at den førstes frihet skades av den grunn. Det er en moralsk situasjon, fordi den er dannet ved gjensidig anerkjennelse av friheten hos den andre. Habermas tenker på lignende vis om moralsk riktig kommunikasjon: Partene må stille seg åpne for innvendinger og være villig til å gi begrunnelser for sine svar. *Kravet* bryter med frihetens og fornuftens kommunikative situasjon, det er ufrihetens og ufornuftens form for kommunikasjon.¹⁵

Med sin kravmaterialitet og sin repetende form er den allestedsnærværende reklamen ikke bare ufrihetens og ufornuftens kommunikasjon. Den minner om psykologiske eksperimenter som militær etterretning har utviklet for å hjernevask motstanderen.¹⁶ Når fienden er på sitt trøtteste, bearbeides den med høytalere for å gi opp motstanden.¹⁷ Strategisk plassert reklame kan virke slik på oss når vi kommer trøtte hjem fra jobb. Fjordland kjøkken viser fram sine produkter når vi tar t-banen hjem og er på vårt mest slitne og

sultne. På Grønland t-banestasjon henger det et stort skilt med en saftig hamburger over den lange trappen opp fra stasjonen, med teksten «Sulten? McDonald's 100 m», og en pil som viser retningen.

Utendørsreklamen er mer påtrengende enn reklame i for eksempel radio, TV eller aviser. I møte med utendørsrekklame går det ikke an å slå av, lukke igjen eller skifte kanal. Det er kanskje også derfor den øker i omfang. Vi er blitt flinkere til å stenge ute reklamen i de tradisjonelle kanalene. Byrommet er siste skanse.

Den mentale miljøbevegelsen

Forurensningen fra fabrikkene var verst på østkanten, så også med den mentale forurensningen. De første leskurene JCDecaux satte opp i sommer var på Oslos østkant. Interessant nok står det i plan- og bygningslovens § 107 om skilt og reklame at «i området på sjøsiden av Drammensveien, Sjølystveien, Frognerstranda fra bygrensen til Hjortnes kai er oppsetting av lysrekklame forbudt». Forbudet er ikke begrunnet, og området er minst like sentrumsnært som Sagene og Torshov, hvor lysrekklamen tindrer fra nyoppsatte leskur. Hvorfor er det mer reklame på østkanten enn på vestkanten? Er det fordi folk på vestkanten likevel har så stor kjøpekraft at de ikke behøver å oppmuntres av reklame? Eller synes de, som de fleste av oss, at reklame er visuell forurensning de helst vil slippe å ha utenfor stuedøra?

Som konsekvens av sin analyse om det kapitalistiske rommets produksjonsprosess, mente Lefebvre at folk selv skulle bestemme over sine offentlige rom. Å gjenerobre byen var en viktig side av kampen for menneskelig frigjøring. Situasjonisten Guy Debord argumenterte på samme tid at «arbeidernes revolusjon er den kritikken av menneskenes geografi hvor individer og grupper må skape rom og hendelser som er i samsvar med ikke bare deres arbeid, men hele deres historie». Både Lefebvre og Debord var viktige premissleve-

randører for Paris-opprøret i 1968, da millioner av mennesker tok over gatene, okkuperte kontorer, fabrikker, havner, teatrene og universitetene. For noen få uker brøt folk ut fra sine daglige rutiner og våget å leve uten å bry seg om hverdagens krav og byens kravmateriellitet. Den enorme frihetsfølelsen og energien dette opprøret skapte, spredte seg til flere byer i Europa og USA på kort tid.

«Den mentale miljøbevegelsen begynte for meg i løpet av slagene i Seattle», sier Kalle Lasn, grunnleggeren av *Adbusters Magazine*. Han hadde spurt en ung mann om hvorfor han protesterte: «Fordi jeg må», svarte han. «Dersom jeg lot være, ville jeg ikke holde ut. Jeg er ingen spesielt lykkelig person. Før trodde jeg det hadde med min personlighet å gjøre, men nå har jeg forstått at det er et kulturelt problem. Jeg føler at jeg hele livet har blitt psykisk misbrukt – rett og slett, og nå skal det hevnes.»

Det går en rød tråd fra opptøyene i Paris til slaget om Seattle og Verdens handelorganisasjon (WTO). Menneskene på gatene representerete alt fra kirkesamfunn til bønder og fagforeningsfolk. Men det var mange som bare representerte seg selv. Mennesker som ikke uten videre kunne ramse opp ti miljø- og demokratiargumenter mot WTO, men som ytret et generelt sinne mot, slik de ser det, den konsumkulturen WTO fremmer gjennom å gi multinasjonale selskaper større makt enn nasjoner. For disse demonstrantene dreide det seg like mye om å ta tilbake litt av den friheten de føler at selskapene har tatt fra dem. Guy Debord og situasjonistene brukte begrepet «kidnappet»: Livene våre er blitt tatt fra oss og mediert. Vi må kjøpe identiteten vår tilbake med løsepenger. Den er nemlig blitt bundet opp til varer og tjenester. Det er som med mafiaen: Du betaler beskyttelsespenger til noen store selskaper for å få riktig design på klær, mobiltelefon, bil og kjøkkeninnredning, slik at du ikke skal støtes ut sosialt.

Å shoppe er blitt vår fordømte plikt. Vektere som patruljerer i sentrum trakasserer

svake grupper som ungdom og flaskesamlere. «Dere får gå et annet sted, hvis dere ikke skal kjøpe noe», er refrenget.

Oslo sentrum ligner mer og mer på et kjøpesenter hvor bevegelse, sirkulasjon og menneskelig samhandling er basert på prinsipper om varehandel og kapitalstrøm. Vi trenger et oppgjør med denne fremmedgjøringen. Retten til byen er et rop og et krav, sier Lefebvre. Med den økende privatiseringen av det offentlige rom, fortjener dette ropet og kravet mer enn noen gang å bli hørt.

Kontroll over rommet

Historien har mange eksempler på at konflikter om retten til å ytre seg også har vært konflikter om retten til det offentlige rom. Kritikken av amerikansk politikk og fremmedgjøringen i det moderne liv som blomstret på Berkeley-universitet på 1960-tallet, var relativt ufarlig så lenge den holdt seg på universitetsområdet et stykke utenfor byen. Da «The Berkeley Free Speech Movement» tok med seg kritikken inn til byen og ble «Peoples Park movement», skjedde det ikke uten kamp og opptøyer. Det samme var tilfelle i Paris i 1968.

Kontroll over det offentlige rom handler om retten til å ytre seg. Man snakker om «å bringe argumenter til torg». Torget symboliserer et sted hvor argumenter veies for og imot – hvor meninger dannes. Selve bærebjelken i demokratiet er retten til å motta mangfoldig og mangesidig informasjon og kunnskap slik at man kan gjøre seg opp egne meninger. Med ideologienes inntog er offentligheten gradvis blitt *representativ* eller *refydalisert*, hevder Habermas. I stedet for at offentligheten er et rom hvor mening dannes ved at borgerne diskuterer seg fram til enighet, har offentligheten blitt et rom der meninger – og makt – vises fram etter at de er blitt til i lukkede rom.

Habermas viser blant annet til tabloidiseringen av mediene, men analysen kan også overføres på det offentlige byrommet: De store selskapene manifesterer sin makt

gjennom reklameskilt på hvert gatehjørne ved hjelp av et hoff av PR-agenter, designere og tekstforfattere som har utformet reklamen i lukkede rom.

Man kan ta kontroll over det offentlige rommet på minst to forskjellige måter: En måte er å okkupere det slik de reklamefinansierede bymøblene gjør det. Reklamestøyen deres hindrer andre i å komme til orde.

En annen måte å ta kontroll over det offentlige rommet på, er å kontrollere forestillingene vi har om det. En attraktiv forestilling om et rom tiltrekker seg kapital. Det vet våre folkevalgte, som sammen med næringslivet klekker ut historier om rommet som skaper

Europeisk regelverk underveis

Vi må innse at reklamens intensitet er vel så viktig å debattere som dens innhold. På 1980-tallet forsto vi at vårt fysiske miljø var i fare; nå må vi også innse at vårt mentale miljø er truet.

Angst og depresjoner, spiseforstyrrelser, barn med konsentrasjonsvansker, voksne som er mentalt slitne og trette: Det er ikke sikkert at alle disse problemene har noe med reklame å gjøre, men reklamen gjør definitivt ikke problemene mindre. At vi flere tusen ganger hver dag får vite at vi ikke er bra nok, at det er noe vi mangler, kan ikke ha noen positiv helsegevinst. Det er på tide å innføre føre-var-

Avisen vi leser på trikken krever også vår oppmerksomhet, men den kan vi lukke igjen.

Foto: Caren Andri

profitt. Lefebvres analyse om at alt i det kapitalistiske rommet er til salgs, er dratt et skritt videre – nå er også forestillingene til salgs. I den senkapitalistiske byen som produserer ideer og ikke industrivarer, er det viktigere for politikerne å oppmuntre privat kapital enn å fordele goder. Millionprosjekter som Hovedstadsaksjonen, Fjordbyen og Oslo 2005 viser at de folkevalgte har tatt entreprenørenes rolle. De tar risiko, er innovative, uavhengige, profittmotiverte og bedriver markedsføring. Dette kommer tydelig fram i Bjørvika-prosjektet, hvor vi får arkitekttegningene og historiene om rommet presentert i Aftenposten. Lenge før det eksisterer, vet vi noe om hvordan vi skal bruke det. Rommet markedsføres for dem som har penger, og dermed er det allerede okkupert. Det er ikke til for alle. I rommene hvor ikke pengene er, finnes både luftforurensningen, støyen og den mentale reklameforurensningen.

prinsippet også for den mentale forurensningen. Kanskje reklamen kunne reguleres under Miljøverndepartementet; kanskje kunne et statlig, mentalt forurensningstilsyn holde oppsyn med markedsføringsavdelingene i de forskjellige bedriftene? Miljøverndepartementet anerkjenner i dag støy som et miljøproblem og har utarbeidet et nasjonalt miljømål for denne forurensingskilden på linje med blant annet avfall, kjemikalier, klima og ozon. Hvorfor er ikke reklame tatt med i en slik nasjonal miljøplan? En overtablering av reklame skaper både visuell støy og en stor mengde avfall. Vi har en støyplageindeks for auditiv støy. Når skal vi få en støyplageindeks for visuell støy? Skal grenseverdien gå ved 3000 reklamebeskjeder hver dag, eller skal den gå ved 10 000? EU utarbeider for tiden et felles europeisk regelverk for reklame. Norge kan foreslå at en grenseverdi for reklamemengde må inngå i dette regelverket.

Lefebvre påpekte i et foredrag i 1975 at Sovjetunionen hadde lagt vekt på store byer og tungindustri og dermed ikke klart å unnsinne kapitalismens forureningsproblemer. Han utfordret tilhørerne til å forestille seg rommet til et sosialistisk samfunn.¹⁸ Nå okku-

perer Høyre-byrådet deler av Oslo ved å lage forestillinger om hvordan rommet skal brukes ut ifra et profittkrav. Vi må mobilisere konkurrerende forestillinger om hvordan byen skal være – ut ifra kriterier som økologi, bærekraft og ytringsfrihet. ●

Noter:

1. Et eksempel på geriljamarkedsføring var da Nationaltheatret betalte ungdommer for å overnatte i billettkø.
2. Konrad Landler og Therrien Schiller: «What happened to Advertising?» *Business Week*, 23.9.91, s. 66.
3. *Kampanje*, 8.5.03.
4. *Aftenposten*, 14.9.03.
5. Egenreklame for JCDecaux på Flytoget.
6. Omsetningen forventes å dobles når kontraktene med Oslo kommune regnes med.
7. *Klassekampen*, 16.5.03.
8. Fra et e-postintervju artikkelforfatteren gjorde 26.6.03.
9. Kildene artikkelforfatteren har snakket med ønsker å være anonyme.
10. Ifølge Jacob Heiberg og Morten I. Kerr i en kronikk i *Dagbladet*, 13.10.03.
11. *Morgenbladet*, 25.10.02.
12. Ifølge generaldirektør i WWF Norge, Rasmus Hansson, i en kronikk i *Vårt Land* 25.10.03.
13. *Dagbladet*, 13.10.03.
14. Leserbrevet ble skrevet av Siri Pettersen, Adresseavisen, 14.2.03.
15. Dag Østerberg: *Arkitektur og sosiologi i Oslo*, Pax, Oslo 1998, s. 71.
16. Eksempelvis ble det i Montreal på 50-tallet gjennomført et CIA-sponset hjernevaskingsprogram under ledelse av dr. Cameron. Gjennom høretelefoner som forsøkspersonene måtte ha på seg hele tiden mottok de tusenvis av repetitive meldinger som bevisstheten eller underbevisstheten oppfattet. Personene fikk alvorlige psykiske skader. Historien er gjengitt av Bruce Grierson: «Soul Shock», *Adbusters*, vinteren 1998, s. 18.
17. I utlandet leverer JCDecaux også høytalerrekklame til bruk på undergrunnsbaner.
18. Foredraget «Det bymessige rommets produksjonsprosess» er oversatt til norsk av Knut Ove Eliassen.

Magne Lindholm

Det trivielles triумf

Hvorfor i all verden er mediene blitt slik de er i dag? Mange spør seg om dette. For noen er spørsmålet en del av et stivnet rituale, der man jamrer over tidens forfall. Men det er for viktig til å lide en slik skjebne. En gjennomsnittsnordmann bruker seks timer og tjueatte minutter på massemedier hver dag.¹ I Norge bruker vi nesten like mye tid på medier som på å jobbe.

Men økt mediebruk fører ikke nødvendigvis til økt innsikt i mediespørsmål. Hvis man følger med i mediedebatten, og særlig i mediebekymringen, trer det fram et mønster: De som har arbeidet mest for å forstå samfunnet har også størst problemer med å fatte de moderne mediernes dynamikk. Det ser ut til at jo mer belest, samfunnsorientert og politisk orientert en nordmann er, desto større er sjansen for at han eller hun sitter som et spørsmålstegn etter en halvtime foran Dagsrevyen eller VG. Hvorfor finner de velorienterte så lite hjelp i all sin forstand? Den som finner svaret på dette spørsmålet, er langt på vei til å besvare det vi åpnet med.

Mitt utgangspunkt for å si noe om dette er grenseerfaringen. I snart et kvart århundre

har jeg livnært meg i sonen mellom medier, forlag og den akademiske verden. Med utsikt fra en rekke ulike posisjoner i dette landskapet vil jeg hevde følgende: I mediedebatten finner man sterke innslag av både bekymring og forvirring, særlig i den intellektuelle mediekritikkens leir. Det er et nært slektskap mellom bekymring og forvirring, men de har hver sin årsak. Bekymringens hovedårsak finner vi i en voksende ideologisk og kulturell kløft. Avstanden mellom mellom pressens praksis og normal intellektuell virksomhet er økende.² Forvirringens hovedårsak er journalistenes profesjonsideologi, som har eksplandert både i omfang og innflytelse etter parti-pressens sammenbrudd.³ Denne ideologien er, som profesjonsideologier flest, et strategisk

instrument med to hovedformål: Den skal sikre yrkesgruppas privilegier, samtidig som man bygger opp medlemmenes selvforståelse. Begge deler skjer ved å gjenta budskapet om journalistenes spesielle samfunnsoppdrag. Problemene oppstår når profesjonen lykkes i dette, og journalistene får etablert sin egen selvforståelse som samfunnets forståelse av journalistene. Journalistene har hatt stor suksess med dette prosjektet siden de satte i gang sin ideologiske offensiv på 1970-tallet. Deres profesjonsideologi har invadert den offentlige debatten om pressen, selv om den er dårlig egnet som analytisk instrument. Den som vil vinne innsikt om pressen, må først bryte med pressens forståelse av seg selv.

Journalistenes selvbilde kan være irriterende, men er neppe farlig. Pressens anti-intellektuelle tendenser kan derimot få alvorlige følger. Et demokratisk samfunn bør selv sagt preges av så mye kunnskap og fornuft som overhodet mulig. Hele vår etablerte politiske kultur bygger på opplysningstidens fornuftsdyrking.⁴ Derfor er det ytterst problematisk når vi i dag ser en utvikling i de brede mediene som gjør det vanskelig å opprettholde en opplyst allmennhet. Den gjør det også vanskelig å opprettholde troen på en opplyst allmennhet. Begge deler kan være kritisk for demokratiet.

Jeg snakker ikke her om underholdningen, men om nyhetsmediene.

Nå vil selvfølgelig pressens forsvarere ile til med bunker av unntak under armen: Gode reportasjer og forstandige kommentarer blir publisert hver dag. De fleste redaksjoner rommer dyktige medarbeidere, som ikke nødvendigvis holder høy profil. Jeg skriver altså ikke dette for å række ned på hardt arbeidende, høyt kvalifiserte kolleger. Men individuelle unntak endrer ikke hovedbildet. De kan tvert imot brukes til å forsterke kritikken med et nytt spørsmål: Hvilke mekanismer er det som fører til at så mye strev fra så mange kvalifiserte mennesker gir så magre resultater som i norske medier? Ligger det en intern logikk i

mediesystemet, som fører til at unge, ambisiøse journalister tvinges inn i mediene konvensjoner?

Bruddet med opplysningsstida

Den klassiske aviskulturen, som er de moderne mediene mor, er resultatet av et blandingsekteskap. Avisen kan føre sine aner tilbake til både skillingsviseselgerne på gatehjørnene og fornuftsdyrkerne i borgerskapets salonger. Dette doble opphavet fører til svært varierende konsekvenser når pressen underlegges ulike former for kontroll. Pressen har nemlig aldri vært fri og uavhengig, og vil heller ikke bli det. Den er en institusjon som alltid er utsatt for skiftende kontrollregimer. I Norge har vi nylig opplevd overgangen fra organisasjonskontroll gjennom partipressen, til markedskontroll gjennom mediekonglomerater. Det er konsekvensen av dette vi ser nå.

Partipressens sammenbrudd blir som regel feiret som en frigjøring, og i forhold til parti sekretærerne er dette helt korrekt. Men samtidig som journalistene slapp unna partipisken, ble også andre bånd brutt. Partiene var representanter for det organisasjonssamfunnet som har bygd opp det moderne Norge. De store organisasjonene var ikke bare representanter for særinteresser. De var også kulturbærere, som målbart framskrittstro, fornuftsdyrking og andre av opplysningstidens tradisjoner. Den slår fortsatt imot oss i de gamle avisnavnene poesi: Dagningen. Varden. Nordlys. Organisasjonene var moderniseringsagenter som var i stand til å sette makt bak sine idealer. Da partipressen brøt sammen slapp ikke bare pressen fri fra politiske direktiver. De mistet også de organisatoriske båndene til opplysningstradisjonen. Dette kulturelle og filosofiske bruddet har fått store konsekvenser.

I dag forholder norsk offentlighet seg til organisasjonssamfunnet slik et kjøpesenter forholder seg til industrilokalene det har overtatt: Bygninger og navn minner om det gamle, men fortida er bare bevart i nostalgiske fas-

Foto: Ferdinando Scianna

dedetaljer. Livet i dette offentlige rommet er ikke den uformelle, ideologiske torghandelen som demokratiteoretikerne drømmer om. Her hersker logistikkenes baroner. Tilbudene er påfallende like overalt, selv om de ulike kjedeforretningene har forskjellig stil. Selgerne er velorganisert, og kundene desorganisert. De er likevel ikke uten innflytelse, for her er handlekraft lik kjøpekraft.

Nyheten som fortelling

Nyheter må ikke forveksles med kvalitetsikret eller systematisk informasjon. Nyheter er historiebrokker som er nokså tilfeldig innsamlet, og det blir dårlig redegjort for hvordan de er produsert. Det er ikke selve sakens viktighet, men konkurransen med andre saker det aktuelle nyhetsdøgnet som avgjør om informasjonen i det hele tatt når offentligheten. Dessuten er det et krav til de fleste nyheter at de rommer en historie. De mest suksessrike nyhetene i dag er miniversjoner av gamle dagers moralske eksempelhistorier. Men der skillingsvisene presenterte moralen i siste vers, ligger den gjemt i nyhetsmeldingens undertekst. Den må rekonstrueres av leseren etter at punktum er satt. Begrepet «objektiv» nyhetsjournalistikk er ikke annet enn et krav om skjult argumentasjon.⁵

Mange har hevdet at den journalistiske fortellingen er en ytre effekt som skal «populærise» et komplisert budskap. Men fortellingen er ingen nøytral, ytre form. I vår kulturkrets er fortellingen et fast forløp av hendelser, som brukes til å plassere begivenhetene i et moralsk univers av helter og skurker, seier og tap. Forløpet er så fast at det kan settes opp i tabellform, og den første utgaven av skjemaet ble publisert av eventyrforskeren Vladimir Propp i 1928. Han kalte eventyrets ulike stader for funksjoner.⁶ Nyhetskriterium nummer én viser seg å falle sammen med eventyrfunksjon nummer 9: *Ulykke eller mangel blir kjent. Helten tilkalles for å hjelpe.* I journalistens hverdag har de to elementene byttet plass:

Skal han bli helt må han først finne en mangel. Helst skal han drepe et troll.

Fortellingens stadier fører helten gjennom en serie verdiladde oppgaver. Dette forløpet gjør fortellingen til en erkjennelsesform. Det interessante i vår sammenheng er at fortellingen som erkjennelsesform står i motsetning til opplysningstradisjonens fornuftsbaserte forståelse av verden. Kort og enkelt kan man si at fortellingen er de tradisjonelle samfunns foretrukne forståelsesform, mens årsaksloven er den moderne vitenskapens dominerende forståelsesform.⁷

Nyhetsmedienes doble opphav plasserer dem med ett bein på hver side av en dyptgående konflikt om hvilken erkjennelsesform som er gyldig. Konflikten går mellom en tradisjonalistisk, fortellingsorientert tradisjon, og en rasjonalistisk, vitenskapelig orientert tradisjon. I det som kalles «seriøs» journalistikk dempes fortellingspreget i nyhetsmeldingene, og det fører som regel til høyere informasjonskvalitet. Slik nærmer «seriøs» journalistikk seg den datakvaliteten som kreves av samfunnets administrative lag.

I journalistikkens lavere sjikt er det viktigere å fortelle gode historier. Her finner man også de store opplagene og seertallene. Slik påvirker nyhetenes historiefortellere det ideologiske klimaet i samfunnet.

Nyhettssjangerens hegemoni

Nyhete er de journalistiske medienes sentrale sjanger. I dag er det umulig å få offentlig oppmerksomhet rundt et fenomen hvis det ikke beskrives i tråd med nyhettssjangerens formkrav, eller fungerer som en kommentar til det generelle nyhetsbildet. De mange «informasjonsmedarbeiderne» har som oppgave å tilrettelegge «utspill» slik at de tilfredsstiller nyhetsindustrien. Offentlig debatt skjer som «oppfølging» av «saker», ikke som drøfting av viktige spørsmål.

Konsekvensen er at de som behersker nyhettssjangeren også forvalter adgangen til

det offentlige rom. Dette gir den journalistiske profesjonen en politisk nøkkelrolle. Men journalistens makt er en ren rollemakt. Den eksisterer bare så lenge han er trofast mot nyhetssjangeren og nyhetsmarkedets lover.

Nyheter er en form for litteratur, så nyhetssjangerens hegemoni kan betraktes som et ledd i estetiseringen av samfunnet. Den betyr ikke at tradisjonell makt er avskaffet, men at maktforholdene uttrykkes og forstås gjennom estetiske kategorier. Den politisk interesserte gjør klokt i å studere estetikk, og kan begynne med å slå på fjernsynet.

rende fortolkere ikke får adgang på egne premisser. Forskere og talspersoner er nødvendige underleverandører, men de får bare komme til orde etter en «journalistisk vurdering». Det betyr at audiensen i det offentlige rom er godkjent av en journalist.

De brede mediernes trivialisering

Forfallsteorier er populære i mediekritikken. De forklarer lite, fordi de henter all sin kraft fra myten om en tapt gullalder. Åpner man avisene eller slår på TV, er det ikke forfall, men

I dag er det umulig å få offentlig oppmerksomhet rundt et fenomen hvis det ikke beskrives i tråd med nyhetssjangerens formkrav.

Den som åpner hjem og sinn for dette apparatet, vil snart oppdage at den mektige nyhetsjournalistikken bare fyller en brøkdel av tiden. Selv i de sendingene som kaller seg nyheter, fyller meldinger om nye forhold bare en brøkdel av plassen. Den store stoffmengden er såkalt «aktuelt» stoff. I normale døgn er primærnyhetene er noe som presenteres om morgenens, og da som regel i avisene. Resten av døgnet fylles med oppfølgingsstoff, som er en slags sekundærnyheter.

Heller ikke i sekundærnyhetenes flom er det fritt fram. Budskapet må knyttes til en primærnyhet. Dette kalles «nyhetsknagg». Den beste måten å drepe uønsket informasjon på, er å si at det «ikke inneholder noe nytt». Tobakksindustrien har brukt dette knepet flittig, og journalistene biter villig på agnet.⁸

I et mediebilde som fylles opp av fiksjon og idrettens ritualer, er det nyhetene som syr mediene fast til den virkelige verden. Det gir nyhetsjournalistene en spesiell autoritet. For å sikre sin autoritet, sørger de for at konkurre-

vekst man blir vitne til: Dagens norske medier er mer aktuelle, de favner bredere, og de er mer profesjonelle i produksjon og presentasjon enn noen gang tidligere. Reisebudsjetlene er større, og den presseetiske diskusjonen er bredere enn noen gang. Debatten om faglige metoder er levende, og SKUP-bevegelsen premierer avslørende reportasjer hvert år. Mange journalister har stor kunnskap om tunge fagområder, som de følger med iver og innsikt. Ikke noe av dette var en selv-følge i partipressens dager. Den som tviler, kan gå på biblioteket og bestille en gammel årgang av Arbeiderbladet.

Når norsk presse likevel kan drive en leser til fortvilelse, skyldes det ikke at alt var bedre før. Problemet ligger i en kombinasjon av ubrukte muligheter og absurde prioriteringer. I verdens rikeste land, med en bereist, velstående og stadig bedre utdannet befolkning, fyller de brede mediene det offentlige rom med enorme mengder triviell informasjon.

Befolkingens kvalifikasjoner stiger, men

mediene synker: Nyhetsprioriteringene er provinsielle. Vinkelene er nærsynte, skjeve, personorienterte, bagatellorienterte og overdramatiserte. Over denne miksen helles det en glasur av livsstilsjournalistikk. Samtidig driver medienes fortolkning av verden inn i en stadig tettere anti-intellektuell fåke. Resultatet er at de brede mediene får en informasjonskvalitet som bør vekke alvorlig bekymring.

Her må jeg presisere at jeg ikke snakker om presseetikk. Såkalte «pressetiske overtramp» er ikke noe stort problem her i landet. Når «overtrampene» har fått stor oppmerksomhet skyldes det bare delvis at løssalgspresen har tråkket familien Høiby for nært. De viser hvordan journalistene har brukt pressetikken som et strategisk virkemiddel for å forsvare sin egen posisjon.⁹ Både etikken og strategien virker bra. I dag fungerer etikken som en avsporingspens, som sørger for at pressekritikken unngår å ta opp det som virkelig er verd en debatt: de redaksjonelle prioriteringene.

Informasjon kan ikke løsrives fra de forståelsesrammene den presenteres i. Opplysningsene i den brede pressen er ikke bare trivielle. De tolkes inn i en spesiell journalistosologi, som ligger svært langt fra det som doseres på universitetene. Den er et snekret sammen hjemme på desken, under dekke av profesjonsideologiens lære om en «fri» og «kritisk» journalistikk. Den har klare tradisjonalistiske trekk, som den har sugd til seg gjennom mytologiens røtter. Den er i ferd med å fylle vårt offentlige rom, og preger norsk politisk debatt i urovekkende grad.

Denne merkelige samfunnslæra bygger på en enkel konfliktmodell. Øverst troner «maktmenneskene». Disse mørkets fyrster driver ustanselig med dueller seg imellom. Formålet er ukjart, utover å beseire motstanderen. Dette kalles «politikk». Når maktutøvelse belyses, utøves makten som regel innenfor offentlig forvaltning. Siden offentlige makthavere er en slags tillitsmenn, kan uønsket adferd stempes som svik. På denne måten

rammes maktutøvelsen ikke av systemkritikk, men av moraliserende kritikk. Dette fører i sin tur til at journalistikken veksler mellom to hovedmoduser: hyllest og fordømmelse.¹⁰

Under maktmenneskene kravler «ofrene» rundt i et ugjennomtengelig, administrativt mørke, der de lever i stadig fare for å bli feiloperert eller få avslått søknader. De eneste som kan redde dem i dette manikeiske univers er lysets ridder, journalisten. Han står *på din side*.

Ledere og kommentarer forteller ofte en annen historie. Selv i tabloidavisene er de overraskende forstandige. Men de redaktørene som skriver slike tekster, vokter seg vel for å la analysene sine sive inn på desken i nyhetsredaksjonen. Det ville rasere nyhetsproduksjonen. Nyhetsmedienes sentrale ideologiske budskap finner man ikke i lederne. Det står på nyhetsplass.¹¹

Medieutviklingen på nyhetsområdet dreier seg altså om en sammensatt prosess, som omfatter både enkeltinformasjoner og forståelsesrammer. Den beste samlebetegnelsen jeg har funnet er *trivialisering*.

Det trivielle. Et signalement

Kunnskapsforlagets fremmed- og synonymordbok innleider sin utlegning om oppslagsordet *triviell* med diplomatiske synonymer som *hverdaglig, gjengs og vanlig*. Etter semikolon stikkes kniven dypere: *kjedelig, forslitt*. Blar vi oss fram til synonymene er avlingen definitiv: *banal, ensformig, platt, trist og åndlös*.¹²

Å bli stemplet som triviell er en av språkets mest knusende dommer. Det trivielle har ingen ære og kan ikke anke. Det pådrar seg verken dementier eller diskusjoner. Det trenger ikke engang å være usant. Det er bare uinteressant.

Hvis kommunikasjon mellom mennesker skal fungere, må noe skiller ut. For mye kjent informasjon fungerer som støy. Det trivielle må ut av fokus. Men når vi skiller ut det altfor velkjente beveger vi oss samtidig inn på en

typisk moderne verdiskala, hvor man hele tida streber etter det ukjente, nye og grensesprengende. Slike skalaer er besatt av modernitetens endringsraseri. Så snart noe nytt fanges av erkjennelsen, starter ferden mot glemsebens avgrunn. Når det gamle nye til slutt ender under oppmerksomhetsteskelen, faller det til ro i *det gitte*. Ingen setter spørsmålstegn ved det gitte. Det bare *er*.

Innleiret i det gittes sedimenter har det trivielle selskap med kulturens grunnleggende kategorier. Ethvert samfunn hviler på et fjell av selvfølgeligheter. Uten dem ville selv de mest himmelstrebende grensesprengere miste sin kraft.

Dypt nede i det gittes mørke smelter det trivielle og det konvensjonelle sammen. De opptrer gjerne som sider ved samme fenomen, men er ikke identiske. Det trivielle er en egenskap ved informasjonen. Det konvensjonelle er en sosial og ideologisk størrelse. Til sammen danner de tradisjonens fundament.

Informasjonsapartheid

All informasjon i alle massemeldier er ikke trivell. Når den trivielle informasjonen likevel dominerer i det offentlige rom, skjer det på grunn av *marginalisering gjennom målgruppenterkning*. Det er marginalisering av kvalitetsinformasjonen som gir trivialiseringen effekt.

Dagens medieindustri forvalter ikke kvalitetsinformasjon som et samfunnsgode, men som et livsstilssymbol. Den som har legning for å pusle med vesentlige samfunnspørsmål har en særinteresse, og henvises til de marginale isolat.

NRKs kanalsystem er selve skoleeksemplet på dette. Den som vil vite noe om utenrikspolitikk, må også like opera. Fiolinenes jamring er en effektiv advarsel til de brede lag: Hold dere unna, ellers blir hjernen forurensset av plagsom kunnskap. I avisene har det ikke vært like viktig å sortere publikum. De er velsignet med rygg, slik at den uinteresserte kan bla forbi. Men avisene sliter økonomisk, og

for å redde opplaget skyves kunst, politikk og statistikk over til nisjeorganer som Klassekampen og Morgenbladet. Det er en interessant utstøtingsprosess. Det intellektuelle apartheidssystemet strammes til rett foran øynene våre, samtidig som det kommer klart fram hvilke budskap som er uønsket. En tragikomisk bivirkning er at tidligere politiske motstandere ender i hverandres favn i offentlighetens periferi. Kommunisten sitter ved biskopens føtter. Det kan se ut som om de konvensjonelle står mot de ikke-konvensjonelle. Men også de marginale dyrker sine konvensjoner, så motsetningen går heller mellom de anti-intellektuelle og de intellektuelle.

Det kan reises én viktig innvending mot denne situasjonsbeskrivelsen: Den umulige geografien har velsignet Norge med et utall lokalavisser. De har en helt annen dagsorden enn riksmediene NRK, TV 2, P4 og VG.¹³ Lokalpressen er nok provinsiell. Men den tar ofte sitt politiske oppdrag på alvor, innenfor sine begrenste rammer.¹⁴ Hva hjelper det, når kommunene mister makt? Dessuten kan ikke lokalavisene endre landets riksdekkende offentlighet. Det er den som står i fokus her.

Når blandingsavisen synker

Når de brede mediene trivialiseres, koloniserer det uvesentlige det offentlige rom. Over tid blir resultatet en offentlig kultur der det vesentlige er upassende, og uvitenhet blir regnet som normaltilstanden. Den som etterlyser god informasjon på offentlig sted bryter regler for takt og tone, og blir utstøtt som snobb. Akkurat det er til å leve med, for åndsnobber samles gjerne over god mat til heftige diskusjoner. Men særlig demokratisk er det ikke. I et demokrati er det ikke spissartikkelen i *Le Monde Diplomatique* som veier tyngst, men hvilken debatt som føres på Rimi.

Norge er spesielt sårbart for trivialiseringens effekter fordi vi har en egalitær kultur. Organisasjonssamfunnet kuet en gang landets magre elite, og ga oss en presse av blandings-

aviser. Selv VG er en blandingsavis, som ligger skyhøyt over de skandaleavisene det er naturlig å sammenlikne med. Blandingsavisen er en sympatisk, demokratisk institusjon. Men hva skjer når den fristilles fra opplysningsidealalet?

Rent administrativt kan land som Storbritannia og Tyskland tåle at informasjonskvaliteten i The Sun og Bild-Zeitung er elendig. Eliten holder seg flytende på kvalitetsmedier som Financial Times og Frankfurter Allgemeine Zeitung. Heller ikke dette er særlig demokratisk. I Norge lever vi fortsatt i likhetens

høgskoleutdannede nordmenn følge med til bunns, med Dagbladet under armen? Vil den oppgående delen av eliten emigrere intellektuelt, og overlate det offentlige rom til de kunnskapsløse?

Oppmerksomhet som vare

De fleste tror moderne massemeldier selger nyheter, informasjon, kultur og underholdning. Dessverre stemmer det bare delvis, for noen medier. For de toneangivende mediene,

[Den som etterlyser god informasjon på offentlig sted bryter regler for takt og tone, og blir utstøtt som snobb.]

tegn, men vi har sanert de organisasjonene som en gang voktet over likhetens kopling til politikken. I kaoset etterpå har trivialiseringens forkjempe tilranet seg kontrollen over forestillingen om hva som er «folklig» og «demokratisk». Tabloidjournalistikk blir normaljournalistikk. VG er vårt ledende journalistiske miljø, som setter standarden både for avisene og fjernsynsnyhetene. På denne måten synker informasjonskvaliteten i hele den norske pressen. Den som tviler, kan ta en titt i den «seriøse» Aftenpostens *I dag*, et innlegg som er konstruert for å stoppe avisens økonomiske inkontinens.

Hva skjer når informasjonskvaliteten i de norske blandingsmediene synker, med løssalgspresen og fjernsynsnyhetene som søker? Vokser det fram et sjikt av elitemedier på toppen, med utgangspunkt i NRK P2, Dagens Næringsliv, Klassekampen og *Morgenbladet*? Skjer dette, blir Norge et vanlig europeisk land, klassedelt også på informasjonens område.¹⁵ Men hva skjer med landet om torommet på toppen ikke fylles? Vil hordene av

med de kommersielle etermediene i spissen, er svaret helt galt. Deres viktigste produkt heter *oppmerksomhet*.¹⁶

TV 2 er et godt eksempel. Seerne er ikke kanalens kunder. Ingen betaler for å se TV 2. Kundene er annonsører og sponsorer, som kjøper den oppmerksomheten TV 2 klarer å produsere. Oppmerksomhet kan defineres som den delen av publikums frie tid kanalen klarer å fange, måle og selge. Programinnholdet er ikke en salgsvar, men en innsatsfaktor som kjøpes så billig som mulig, og deles ut gratis for å lokke seerne. Hvem er så kanalens viktigste råvareleverandør? Det er publikum, som gir sin frie tid til TV 2. Dette økonomiske kretsløpet er likt i alle gratismedier, selv om måleenheten skifter fra opplag til tid til treff.

De tradisjonelle avisene selger både avis og annonser, og lever i en blandingsøkonomi. En vanlig abonnementsavis har mellom 50 og 70 prosent av inntektene fra annonsene.¹⁷ 50 til 70 prosent av virksomheten er oppmerksomhetsproduksjon, som følger samme logikk som i gratismediene.

Når publikum blir råvare, kan det oppleves som nokså ubebagelig. Derfor er det utviklet sterke tradisjoner som skal holde denne mekanismen i sjakk. Den mest spektakulære konflikten i norsk pressehistorie, redaktør Ola Thommessens avskjed i Verdens Gang i 1910, dreide seg om dette.¹⁷ I samvirke mellom en rekke ulike aktører oppsto den publisistiske tradisjonen. Den er et ideologisk kontrollregime som tøyler den rene oppmerksomhetsproduksjonen. Slik knyttes den redaksjonelle praksisen til litt høyere mål enn bare å vekke oppsikt.

Dagens presseutvikling innebærer en systematisk svekking av den publisistiske tradisjonen, mens oppmerksomhetsmarkedets logikk får stadig større vekt. Det er ikke det minste rart. Eierne prioriterer inntjening, og Internett har gjort nyheter til en permanent gratistjeneste. Selvfølgelig hører vi protester, for eksempel fra journalistenes tillitsvalgte. Men det er ikke nok å mene. Man må eie.

Ideologisk resonans

Trivialiseringen av de brede mediene er ikke bare alarmerende for de som mener Norge bør være et opplyst, demokratisk samfunn. Den bør også kalles på vår undring. Hvorfor bruker den moderne medieindustrien så mange krefter på å framstille og spre trivielle budskap? Hvorfor har trivielle budskap slik appell?

For å forstå dette må man undersøke oppmerksomhetsproduksjonens mekanismer. Oppmerksomhet er ikke noe som kan skapes av medieprodusenten alene. Den krever aktiv medvirkning fra publikum. Over tid nytter det ikke å skrike seg til oppmerksomhet. Man kan heller ikke manipulere den fram. Medieprodusentene må skape resonans, hver dag. Det gjør de ved å sende ut ting de vet blir likt. I tillegg bør det likne det som ble sendt ut i går.

I nyhetsmediene er saksinformasjon forbruksvarer. Den forbrukes i voldsom fart, kaseres når nyhetsdøgnet er slutt, og kan van-

skelig gjenvinnes uten å miste publikumsappen. Det som derimot kan presenteres om og om igjen, er forståelsesrammene informasjonen presenteres innenfor. Det er i første rekke de som skaper resonans i nyhetene. Den som klarer å gjenta populære forståelsesrammer ofte nok, er oppmerksomhetsmarkeds vinner. Resonansen skjer gjennom ideologiske størrelser, ikke gjennom enkeltsaker. Dette gjør de moderne, oppmerksomhetssøkende nyhetsmediene til svake informasjonskilder, men til et desto mer effektivt ideologisk maskineri.

I Origos tegn

De viktigste strategiene for å gjenskape oppmerksomhet er ritualisering og intimisering. Gjennom ritualiseringen erobrer man en plass i publikums døgnrytme: Radionyheter om morgenens. Musikk i bilen. TV-nyheter som innledning til kveldsdøsen. Og ikke en dag uten VG.

Intimiseringen preger hele mediebildet. Mediene søker verken torg eller plasser, for de ønsker ikke å heftes på fortidas offentlige arenaer. De går rett hjem. Men det er vanskelig å være husvarm i så ulike hjem samtidig, og dyrke et intimt forhold til mange partnere. I tillegg skal mediene framstille seg som uskyldsrøne og tiltrekende hver morgen, samtidig som alle vet at de involverte seg i de mest utrolige aktiviteter dagen før. Hvordan klarer mediene dette?

Svaret finner vi ved å studere Norsk Monitors verdikart. Det er en plansje som viser fordelingen av norske holdninger, og tegnes på grunnlag av en av de største sosiologiske undersøkelsene som gjennomføres i Norge. Monitor koster drøyt 300 000 kroner, og selges ferdig installert på PC, med eget analyseprogram. Det sier seg selv at mannen i gata ikke kjøper dette. Blant kjøperne er partier, organisasjoner og større medier. Det gjør Norsk Monitor til et av de viktigste politiske dokumentene i Norge.¹⁸

Kartet gir et forfriskende klart bilde av norsk politikk. To partier har ligget i årevis og dyttet på hverandre for å erobre posisjonen i det ideologiske sentrum. De to er ikke «sentrumspartier», men Høyre og Arbeiderpartiet. Ute i periferien roter «sentrumspartiene» rundt med avvikene sine, i såkalte tradisjonelle eller idealistiske kvadranter. Radikalerne svever høyt over det hele, i den modernistiske periferi.

Politikkens tradisjonelle hovedmotstandere står ikke på fløyene. De konkurrerer om å besette verdienes nullpunkt. Dette bør ikke overraske noen. Alle utveier står åpne for den som står i det ideologiske sentrum. Uansett hvor kappen vendes, er publikum like stort. Derfor søker ikke bare de store politiske partiene, men også de store mediene sammen, under guden Origos tegn.

Samtidig må de gjøre seg interessante ved å gå inn i begivenhetenes sentrum. Men hendelser kleber. Gårsdagens suksess er morgendagens problem.

Medieaktørene har utviklet en rekke kløktige strategier for å motvirke dette. De virker alle best når man posisjonerer seg i Origo. Helt sentralt står myten om den verdinøytrale journalist. Den pleies i journalistenes mange yrkespåbud: Engasjer deg ikke i politikk, spør deg fri ved alltid å ringe til to kilder, bruk intervjuet som standardformat, skill mellom nyhet og kommentar. Profesjonaliseringen har ført til at norske journalister har utviklet en akutt metodefetisisme. Hvis arbeidet gjøres etter bestemte prosedyrer vurderes det som bra, uansett hvordan resultatet er. Målet er nemlig ikke å finne en sannhet, men å bygge opp mediets troverdighet. Troverdighet er en form for tillit som gjør det lettere å presentere dårlig begrunnete påstander. Troverdighet er enklere å skape og lettere å selge enn sannhet.

Ved å neste alle disse tekniske påbudene sammen, forsøker journalistene å sy seg en moderne usynlighetskappe. Men uansett hvordan de tråkler, blir ikke kappen annet enn grå. Som andre kamuflasjedrakter funge-

rer den bare der omgivelsene har samme farge, slik at bæreren kan skjuler seg *foran* det han vil gjemme seg bak. Den gråkledte må oppsøke fargeløsheten i det konvensjonelle sentrum. Den som mener det alle andre mener, mener tilsynelatende ingen ting.

Det trivielles triumf

Framtidstroens sammenbrudd er gammelt nytt. Likevel er det viktig å minne om det, fordi det er en nødvendig forutsetning for medievirklingen. Medievirklingen dreier seg i hovedsak om en ideologisk bevegelse, bort fra opplysningstidens idealer. Det er en smertefull innsikt. Kanskje det er derfor de som har brukt livet på å søke opplysningens kilder har problemer med å ta den inn over seg.

I organisasjonssamfunnets epoke hadde fornuftsdyrkere og folkeopplysere et utopisk hegemoni. Bak moderniseringsprosjektet sto det en mektig allianse, som kunne telle de fleste journalister i sine rekker. Denne alliansen holdt nede store skarer av tradisjonalister, som alltid har møtt fornuftsdyrkingen med motstand. Disse tradisjonalistenes våpen har verken vært Foucault eller andre filosofer. Deres våpen har vært trivialitteratur, lite lesing og mye snakk. Kampformen har vært sabotasje.

Motstanden har lykkes langt på vei. Vi lever slett ikke i en moderne tid. Vi lever i en delvis modernisert tid, der de fleste kulturelle størrelser er en blanding av modernitet og tradisjon.

Etter at moderniseringsagentenes utopiske hegemoni ble brutt, er mediene fristilt fra alle framtidsvisioner. I kampen for å omgjøre det meste av befolkningens fritid til salgbar oppmerksomhet saneres modernitetens tabusystemer. Ideen om at et massemedium skal tjene et eller annet høyere formål er borte for lengst, og de store blandingsmediene beveger seg inn på konvensjonenes marked. Resultatet er at den trivuelle informasjonen får fritt spillerom.

Responsen har vært enorm. Få ting skaper så stor og varig resonans som fri flyt av konvensjoner. Særlig ser det ut til at etterspørse- len etter reparasjon, justering og konsolide ring av tradisjonelle innsikter er umettelig. Verden er i stadig endring, og tradisjonalis tenes grunnleggende kategorier, som kjønns roller og ære, oss og dem, høyt og lavt, må oppdateres og repareres kontinuerlig for å oppleves som relevant.

På et slikt marked er det ikke behov for pålitelig, systematisk eller vesentlig informa sjon. Den er mest til bry. Det viktigste er å levere en strøm av historiebrokker, som demonstrerer at selv det mest pirrende uvanlige kan innordnes i det gittes kategorisystem. En populær bivirkning av journalistenes evige ferd i avvikenes grenseland, er at den også er en indirekte drøfting av det normale. Når man har gått runden om alle avvik, har man samtidig sirklet inn hva som er normalt. Uten å nevne det.

Innsirklingen av det normale, sammen med vedlikehold av tradisjonelle kategorier, er tabloidjournalistikkens hovedprosjekt. Den er i ferd med å etableres som journalistisk norm,

og et felles premiss for all offentlig opptraden i Norge. Informasjonen den bringer har liten verdi i seg selv. Det er heller ikke meningen. Den trivielle informasjonen skal først og fremst fungere som bærer av tradisjonelle holdninger.

Denne trivialiserte mediekulturen er et effektivt ideologisk apparat. Nettopp ved å dyrke den lavest mulige informasjonskvaliteten, og ved å konsentrere seg om uvesentligheter, har den sørget for en markert ideologisk glidning i offentligheten. Trivialitetene gir utsalige små gløtt ned til det gittes faste sedimenter, og tilbuddet blir mottatt med jubel. Tradisjonalistene øyner revansj etter århundrer av rasjonalitetspress og undertrykkelse. De innbyr til fest, og lar etermediene spille opp med sine kjenningsfanfarer for å skape en festlig ramme rundt mediernes moralske korstog. Samtidig står en gjeng loslitte individer og ser forvirret på fra sidelinja. Det er folkeopplyserne, fram skrittets gamle menn og kvinner, som forgives forsøker å gni sitt livs mareritt ut av øynene: Vårt samfunn bruker sin ferske velstand til å fylle det offentlige rom med uvitenhet, i en kollektiv feiring av det trivielles triumf. ●

Noter

1. *Norsk mediebarometer 2002*. Statistisk Sentralbyrå, Oslo. Mange medier brukes parallelt, så effektiv tid blir litt mindre.
 2. Med «pressen» mener jeg både trykte medier, radio, fjernsyn og journalistiske nettmedier.
 3. Det finnes ingen samlet framstilling av journalistenes yrkesideologi. Den må trekkes ut av ulike kilder, som fagbladet *Journalisten*, den presseetiske debatten osv. Se også Odd Raaum: *Pressen er løs!* Pax, Oslo 1999, og Olof Petersson: «Journalisterna som klass, Journalismen som ideologi», i Terje Steen Edvardsen (red.): *Media og samfunnsstyring*, Fagbokforlaget, Bergen 1994.
 4. Et eksempel er Ytringsfrihetskommisjonens sluttrapport, som er en lang hyllest til moderne fornuftsdyrkning, bygd på Habermas' offentlighetsteori. «Ytringsfrihetsbør finde sted», NOU 1999:27.
 5. I angloamerikansk tradisjon benyttes «objektiv» som stilbegrep. Det dreier seg ikke om forholdet mellom beskrivelse og objekt, men om journalistisk form:
- «...objectivity requires that reporting be dispassionate, cool, restrained and careful. By that measure, all forms of sensationalism, use of loaded words, emotionalism or «color» in presentation are departures from neutrality and objectivity.» Denis McQuail: *Media performance. Mass communication and the public interest*, Sage, London 1992, s. 233.
6. Asbjørn Aarseth: *Episke strukturer*, Universitetsforlaget, Oslo 1976. Moderne skjønnlitteratur avviker fra Propps skjema, og den absurde fortellingen bryter det fullstendig. Populærkulturen er lojal mot eventyrfunksjonene.
 7. Hele denne omfattende problematikken kan ikke tas opp her. Se Magne Lindholm: «Nyheten, fortellingen og årsaksloven», *Norsk Medietidsskrift* 2/2001. Man kan innvende at det finnes årsaker i fortellinger. Men de er alltid underordnet det episke forløpet. Det motsatte går ikke like bra: Hvem vil godta en årsak fordi den skaper en god historie?

8. Tone Bergli Joner: «Medienes maktmisbruk. En personlig rapport fra virkeligheten», *Prosa* 4/2003.
9. Se Odd Raaums bøker *Pressen er løs!*, Pax, Oslo 1999, og *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv*, Universitetsforlaget, Oslo 2003.
10. Et dramatisk eksempel er Åsne Seierstads forvandling fra helt til skurk i september 2003, da bokhandleren Shah Mohammad Rais kritiserte hennes framstilling av ham i *Bokhandleren i Kabul*. Kjell Inge Røkke veksler stadig mellom rollene.
11. Se Yngve Benestad Hågvar: *Hele folkets diskurs. En kritisk analyse av den gode VG-sak*, Norsk sakprosa i samarbeid med NFF, Oslo 2003, og Knut Wærstad: *Vergens Gang?*, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo 1993.
12. *Fremmedord og synonymer*, Kunnskapsforlaget, Oslo 1986.
13. VG er Norges eneste riksdekkende avis. De øvrige «riksavisene» er Osloaviser med begrenset riksspredning.
14. Sigurd Allern: *Nybettsverdier*, IJ-forlaget, Kristiansand 2001. Også i Sverige har lokalpressen en annen politisk agenda enn rikspressen. Se Mats Ekström og Stig Arne Nohrstedt: *Journalistikens etiska problem*, Rabén Prisma, Stockholm 1996.
15. Konsekvensene kom først på bunnen av skalaen. Den 16.9.03 definerte kjendisbladet *Se og Hør* seg som avis for å få momsfritak. *Se og Hør* hevder at det bare kreves en liten nivåheving før de når opp til sine momsfritatte aviskonkurrenter.
16. Se Magne Lindholm: «Oppmerksomhetsmarkedet» i Rune Ottosen og Thore Roksvold (red.): *Presseetisk front. Festskrift til Odd Raaum*, IJ-forlaget, Kristiansand 2003.
17. Se Martin Eide: *Blod, sverte og gledestårer*, Schibsted, Oslo 1995.
18. En populær framstilling av Norsk Monitor står i Ottar Hellevik: *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985–1995*, Universitetsforlaget, Oslo 1996. Her gjengis også (et noe gammelt) verdikart.

V E N S T R E S I D A S U K E A V I S 5 0 Å R – 1 9 5 3 - 2 0 0 3

litt mer av verden

NY TID
Internasjonal Politikk
Norge i front
Natos nye k
Tjener på plundring av Kon
Kommune-nei til flyktninger
Kristin,
Bestill abonnement på:
www.nytid.no

Helår kr 690,-
Halvår kr 390,-

INTE
RNAS
S
JON
AL
T
•
P
OL
I
T
IK
K
•
K
U
L
T
U
R

Magnus E. Marsdal
og Bendik Wold

Hva tenker en pengemaskin?

Journalistens oppgave er å gi folk det de vil ha. Dette er nyliberalismens medieideologi. Vi journalister har valget mellom enten å bøye oss for pengemakten, eller å forsøre vårt fag og egne tradisjoner.

To skolejenter var forsvunnet fra den engelske småbyen Soham. De ble straks meldt savnet. Drapshistorien rystet og fascinerte i august 2002 TV-seere og avislesere i hele Europa. Vi så bilder av de uskyldige jentene i deres røde fotballskjorter. Vi fryktet det verste. Litt etter litt ble det klart at en 28 år gammel mann hadde bortført og drept dem. Hans kone var involvert. Og norske medier involverte seg. Mange ganger om dagen fikk vi høre nytt fra etterforskningen, eventuelt at det ikke var noe nytt i etterforskningen. VG og Dagbladet lå i hard konkurranse om de mest dramatiske forsideoppslagene. TV 2 sendte flere ganger daglig fra åstedet. Vi fikk alle detaljer journalistene kunne spa eller spekulere fram. Kriminalhistorien fra Storbritannia var Den store saken også i Norge.

Enkelte mente det gikk for langt. Klassekampen skrev på lederplass 20. august: «Same

kor tynt og spekulativt innhaldet er, vi får full pupp i alle kanalar. Nettopp fordi dette er stoff som vekker kjensler hos alle, blir det maksimalt prioritert av redaksjonar som har i oppgåve å dytta produktet sitt på alle. (...) Den individualdramatiske underhaldningsjournalistikken er kanskje ikkje noko å bli provosert over. Men så lenge medium som VG, TV 2 og Dagbladet ikkje ope vedgår kva dei driv med – at dei eksisterer for aksjonærane og ikkje har meir høgverdige oppdrag enn å tena pengar – er det vanskeleg å la vera».

Reaksjonen lot ikke vente på seg. Allerede samme dag uttalte TV 2s nyhetssjef Knut Andreas Skogstad i en radiodebatt på NRK at det Klassekampen skrev var «utrolig respektløst overfor leserne og seerne». TV 2s representant omtalte avisens holdning som «arrogant, kynisk og følelsesløs». Skogstad karakteriserte kritikken som «en klassisk ovenfra og

ned-holdning som for så vidt ikke er ukjent når det gjelder Klassekampen, men det er helt utrolig nedvurderende overfor de som ser på og som leser».¹

Mønsteret er velkjent. Det repeteres gjerne når sterke medier som TV 2, VG eller Dagbladet blir kritisert for overdreven tabloidisering eller spekulativ journalistikk. Redaktørene svarer med å mobilisere forestillingen om Folket. De som daglig leverer informasjon til millioner av nordmenn vet jo best hva seerne og leserne – Folket – vil ha. Kritikk av TV 2 blir omdefinert til å være en kritikk av «de som ser på». Og da må ledere som Skogstad trekke i den retoriske ridderrustningen og forsøre folk flest mot denne arrogante og nedvurderende holdningen.

Hva skal man svare? Retorikken fra medieleaderne henter styrke fra det enkle faktum at det er mange som ser, hører og leser våre mest kommersielle massemedier. Dette setter den som kritiserer VG eller TV 2 i en klemme. Ingen ønsker å bli framstilt som fordummende og underlegne, og de færreste ønsker å anklage andre for å være det. Hvem vil vel være elitist? Så hva skal man svare? Her skal vi argumentere for at den anti-autoritære retorikken fra TV 2s nyhetssjef, uavhengig av om han er klar over det selv, skjuler et ideologisk angrep fra pengemakten rettet mot sentrale kulturelle forsvarsverker for en demokratisk offentlighet. Inne fra den hvite ridderens rustning er det nyliberalsmen som snakker.

Det folk vil ha

Lederartikkelen i forrige nummer av *Samtiden* hevdet at «vår samtids totalitære utfordring er markedsliberalismens hegemoni på alle områder». Her skal det handle om hvordan denne utfordringen arter seg i mediefeltet. Om hva som skjer når medier blir omformet til pengemaskiner og journalistikk til en innsatsfaktor på linje med trykksverte og papir. Vi skal undersøke sammenhengene mellom den hvite TV 2-ridderens retorikk og nylibera-

lismens fundamentale læresetninger. Men vi skriver ikke bare for å kritisere. Situasjonen er langt fra helsvart her i landet. I kampen mot den nyliberalistiske fundamentalismens frammarsj tror vi det finnes et potensial for faglig og etisk motstand hos våre egne – i journaliststanden.

Grunnlaget for at de store, kommersielle mediene kan møte sine kritikere med en symbolsk mobilisering av Folket, er selvsagt at de har store opplag og høy seeroppslutning. På dette grunnlaget skaper de en kvasi-demokratisk legitimering av virksomheten sin: «Vi gir folk det de vil ha». Og alle vet jo at det er noe udemokratisk og elitistisk ved den som er mot at folk får det som folk vil ha ...

Setningen «Vi gir folk det de vil ha» er imidlertid en omskriving av hva som egentlig foregår. Sannheten om VG eller TV 2 er at «vi gir folk det vi tror vi kan tjene mest penger på». For profitorienterte massemedier er sannheten videre at «vi lager det vi tror gir de største inntektene med de minste kostnadene». Dette kan redaktørene vanskelig nekte for. Ingen benekter at TV 2 og VG drives med aksjonærernes avkastning som mål. Derfor klinger det litt hult når folkets ridder fra TV 2 henviser til sin forpliktelse til å oppfylle seernes innerste ønsker, som han besitter en mystisk kjennskap til. Realiteten er at visse typer nyhetsstoff når svært mange av oss, ved at det er dramatisk, lettfattelig og henvender seg til et minste felles multiplum av nyhetsinteresse. Dette stoffet – som en lokal kriminalsak i Soham – blir prioritert av redaksjoner som har i oppdrag å nå flest mulig av oss. Dette er imidlertid et kommersielt oppdrag med kommersielle siktemål, ikke et journalistisk oppdrag med journalistiske eller demokratiske siktemål.

Profitable prioriteringer

De kommersielle mediene maksimale dekning av tragedien Soham passer ganske nøyaktig inn i et mønster Pierre Bourdieu påpekte i sitt foredrag «Om fjernsynet»:

Foto: Ferdinando Scianna

... jakten på sensasjoner, altså på kommersiell suksess, kan lede til å velge ut smånyheter som ved å bli overlatt til demagogiens ville konstruksjoner (de være seg spontane eller kalkulerte) kan vekke en enorm interesse fordi de nører opp under primitive drifter og begjær (med barnekidnappinger og skandaler egnet til å vekke folkets harme), eller bidrar til ulike former for mobilisering av sentimentale eller barmhjertige følelser, eller av andre typer like lidenskapelige, men aggressive følelser, nær symbolsk lynsing, som ved barnemord ...²

Kritikken i tilfellet Soham dreier seg i stor grad om stoffvalg. Tendensen til at forretningshensyn styrer stoffvalget er mest påfaldende i typiske løssalgsaviser og reklamefinansiert TV. VG og Dagbladet må hver dag utløse følelser og kjøpelyst gjennom forsideoppslaget, noe abonnement- og annonsebaseerte Adresseavisen ikke er like avhengig av. TV 2 må i hver nyhetssending streve etter størst mulig seertall, til øre for annonsørene som betaler moroa.

De journalistiske virkningene dokumenteres i Sigurd Allerns studie av ti norske riks- og lokalaviser. Krimstoffet har tre ganger så stor plass i VG som i de andre avisene.³ Kriminal-saker – som drapet i Soham – har nettopp den kvaliteten at de henvender seg til et minste felles multiplum av hva mennesker finner opprørende, og dermed er dette stoffet god butikk. Forkjærligheten for krimstoff i TV 2 er dokumentert i studien *Bak TV-nyhetene*.⁴ Og da Allern samlet det mest «tabloide» stoffkategoriene – sport, krimstoff, populærkultur og underholdningsstoff – fant han at disse utgjorde 46 prosent av VGs innhold. I de andre ni avisene var gjennomsnittlig andel for dette stoffet 20 prosent.⁵

Det burde være åpenbart for de fleste at det ligger strategier for profitmaksimering bak stoffvalget i mange redaksjoner, og at dette får spesielt sterke konsekvenser hos medier som VG og TV 2. Likevel kan medieleaderne ubeværet påberope seg demokratiske og moral-

ske argumenter for sin virksomhet. Hvorfor? Her kommer vi til de nyliberalistiske læresetningene. Medieledernes retorikk drar fordel av at de ideologiske styrkeforholdene er forskjøvet i kapitalens favør de siste to tiårene. I vår tid har det å selge noe blitt en moralsk aktverdig handling i seg selv.

Nyklassisk tilfredsstillelse

«Hvordan kan vi sette spørsmålstege ved VG, når VG faktisk har enorm suksess i avismarkedet?» Slik kan man spørre når distinsjonen mellom god forretning og god moral er visket vekk. Og nettopp dette er det sentrale poeng i nyliberalismens lære. Privat forretningsgriskhet blir til samfunnets felles beste, gjennom mekanismen Adam Smith kalte «markedets usynlige hånd». Tanken er at de mest kynisk selv gode handlinger den iherdige investor kan pønske ut, der han sitter bøyd over regnskapsbøkene i kontorets private halvmørke, straks de føyes sammen med andres egoistiske handlinger, forvandles til goder for samfunnet. Egoisme satt i system blir til kreativ samfunnspakt. «Det paradoksale ligger i at en handling som i seg selv ikke var god eller prisverdig, nemlig det å handle på grunnlag av profitinteresse, ville føre til et godt resultat for samfunnet som helhet», noterer Francis Sejersted.⁶ Fasit: god forretning = god moral. Milliardærene kan samle sine milliarder med den beste samvittighet.

Hvis vi skal snakke om et nyliberalistisk hegemoni, må vi også snakke om nyklassisk økonomisk teori. Nyklassisk økonomi er den «vitenskapelige» kjernen i nyliberalismens verdensbilde. Og denne vitenskapen tar som forutsetning at individer og bedrifter har preferanser, som de uttrykker gjennom markedsvalg. Faget forutsetter videre at det normative mål for samfunnets virksomhet er mest mulig tilfredsstillelse av slike preferanser. Økonomien vil imidlertid ikke ha noen mening om hvilke preferanser som skal tilfredsstilles. Det

ville vært upassende for en ren vitenskap. Derfor er det ganske enkelt enhver tilfredsstillelse av preferanser som er målet, uavhengig om preferansene gjelder hermetisk frukt, pornografi eller narkotika.

Nyklassisk økonomi vil være en ren vitenskap uten normative (moralske) forutsetninger og standpunkter, men klarer det ikke. Selv sagt ligger det moralske standpunkter innebygd i å gjøre tilfredsstillelse av preferanser til et universelt mål. Man trenger ikke være professor i filosofi for å ane det kontroversielle i å tilfredsstille 15-åringens preferanse for å suse ut i trafikken på en stor motorsykkel. Det er heller ikke vanskelig å se det moralsk problematiske i å ha enhver «tilfredsstillelse av preferanser» som mål, hvis dette like godt kan være den tiende sportsbilen milliardåren kjøper seg som den første matbiten den sultende smaker på to dager.

Kapitalmoral

Et vel så grunnleggende spørsmål er dette: Er det uten videre rimelig å anta, som nyklassisk økonomi gjør, at graden av velvære/velferd er lik graden av tilfredsstillelse av preferanser? Det kan se rimelig ut. Men hvis det var så enkelt, ville det vel være et viktig bidrag til velferdsøkning å gi folk en utdanning som ga mest mulig lett-tilfredsstilte preferanser? (Det er kanskje dette VG driver med?) Og det skjer vel faktisk at grupper og individer gjennom sosialiseringen utvikler mer smålåtne preferanser enn mange rundt dem? Hvis for eksempel kvinner systematisk nektes adgang til en rekke goder og offentlige roller i et samfunn, kan mange av dem lære seg ikke å ønske disse tingene. «Deres nivå av preferanse-tilfredsstillelse kan da være mye høyere enn deres nivå av velvære», konstaterer økonomen Hausman og filosofen McPherson.⁷

Faktum er at nyliberalismens «vitenskapelige» kjerne, vel så mye som å være et verdinøytralt økonomifag, er en morallærer. I denne læren er det et premiss at preferansene er gitt.

De kan ikke forklares og skal ikke kritiseres, og individets preferanser er uavhengige av alle andres preferanser (!). Hva folk gjennom markedsvalg viser at de foretrekker er «rock bottom» for denne vitenskapen. Kritikk av preferansenes opphav er ekskludert som moralisme, paternalisme eller uvitenskapelig ideologi. Dermed er dette en morallærer der individets frie markedsvalg er det eneste ubestridelig (moralsk) gode, fordi ingen moralske dommer over det som velges kan være univerelle. Du kan ikke kritisere at folk flest foretrekker VG. Og du kan ikke kritisere VG så lenge folk flest kjøper avisen.

Det er rett og slett denne nyliberalistiske morallæreren, blottet for moral, medielederne støtter seg på når de fraskriver seg alt moralsk ansvar med henvisning til at de gir publikum noe publikum velger å kjøpe. Slik blir god forretning synonymt med god moral. Men hva slags moral er dette? Det er kapitalakkumulasjonens moral. Den blir gjennom den nyliberalistiske fundamentalismen forsøkt gjort til eneste gyldige målestokk for menneskers virksomhet på alle samfunnsområder. Dette er hva vi mener med at nyliberalismen er vårtids totalitære trussel.

Et kulturelt Tsjernobyl

Få aktører i bransjen personifiserer alliansen mellom nyliberalismens ideologi og kommersialiserte massemidier klarere enn Rupert Murdoch. Den australsk-amerikanske mediemogulen har bygd opp sitt News Corporation til et av verdens fem største mediekonsern, med aktivitet over hele kloden. Murdochs aviser serverer «tabloid søppel» i en grad som her i landet forbides bare med ukeavisen *Søndag Søndag*.

Murdoch så allerede på 1960-tallet mulighetene til gigantiske profitter for den som var kynisk og hensynsløs nok. I Storbritannia gjennomførte han med tabloidavisen The Sun som flaggskip gjennom 1970- og -80-tallet et generalangrep på de fleste journalistis-

ke og presseetiske standarder. «Den gamle tanken om en presse i offentlighetens tjeneste ble erstattet av tanken om aviser som private profittmaskiner»,⁸ skriver Roy Greenslade, en tidligere Murdoch-ansatt. Murdochs aviser har gitt britene nakne damer, pikante

«det aller mest påtakelige i dag er at kommersiell TV først og fremst er en kanal for markedsføring, og dernest en kanal for underholdning».¹⁰

Under nyliberalismens regimer er stadig flere medier blitt nesten utelukkende forret-

Medieledernes retorikk drar fordel av at de ideologiske styrkeforholdene er forskjøvet i kapitalens favør de siste to tiårene. I vår tid har det å selge noe blitt en moralsk aktverdig handling i seg selv.

kjendisskandaler, kriminalstoff, sport og hva som helst som kunne appellere til mange og være god butikk. Andre massemedier tvinges i ulik grad gjennom markedskonkurransen til å følge etter. Murdochs britiske medier inkluderer også avisene *News of the World* og *The Times*, samt TV-stasjonen *Sky*.

Journalist Reiner Luyken i tyske *Die Zeit* har vært korrespondent i Storbritannia i over 20 år. Han har skrevet en artikkelserie om Murdoch-mediene virkninger på det britiske samfunnet. Slik omtaler Luyken milliardærens britiske hovedkvarter Wapping:

Wapping er en fabrikk som lager penger, men har like fullt blitt en slags modell for mediene. Uansett om man leser *Daily Mirror*, *Telegraph* eller slår på *BBC*, får man en følelse av at journalistikken er stilt på hodet og at den nye moralen går ut på at journalistikk er en vare hvis eneste oppgave er å generere fortjeneste. Det er Murdoch-effekten. Wapping er et kulturelt Tsjernobyl, som sprer sin gift i hele det journalistiske landskapet.⁹

Murdochs kulturelle Tsjernobyl har også rammet USA. Der har han med TV-kanalen *Fox* satt en ny standard for kommersiell TV. Den er nå profittmaksimerende i så ekstrem grad at tidligere NBC-sjef Sonny Fox registrerer at

ning (de har også propagandafunksjoner). Profitt er overordnet som mål og moral. TV-debatter om alvorlige emner blir gjort til verbale boksekamper, til underholdning som skal øke seertallet til ære for annonsørene. Det sensasjonelle og pikante kommer i fokus også for de som skal formidle nyheter. Det journalistiske feltet blir «kolonisert» av det økonomiske feltet. Markedsavdelingens vurderinger blir styrende for redaksjonelle prioriteter. Dette skjer verden over, og kritikere som John Pilger anklager Rupert Murdoch s pengemaskin for å ha banet vei for denne utviklingen.¹¹

Fra Murdoch til TV 2

Murdoch har selv sagt møtt kritikk. Mange mener at massemediene har større og viktigere oppdrag enn å høste avkastning for aksjonærer. Avisene hans anklages for å virke fordummende og for å svekke grunnlaget for en demokratisk offentlighet. Vi vil tro mange norske journalister og redaktører stiller seg kritiske til den kyniske kommersialismen Murdoch representerer. Hvis TV 2s ansatte er blant dem, bør de merke seg hvordan Rupert Murdoch for over 30 år hadde funnet passformen på den retoriske rustningen som TV 2s egne ledere i dag gjør bruk av:

Jeg skjemmes ikke i det hele tatt over noen av mine aviser, og jeg er ganske lei av alle snobber som sier de er dårlige. Det er snobber som bare leser aviser som ingen andre vil ha og som kal-ler seg liberalere eller radikalere og vil tvinge sin smak på samfunnet.¹²

Det er denne murdochske ideologien som ligger til grunn når nyhetssjef Skogstad refser den «arrogante» og «utrolig nedvurderende» kritikken fra *Klassekampen*. Retorikken kan se anti-autoritær ut. Den kan virke demokratisk. Men ideologien bygger på en nyliberalistisk verdensanskuelse som i sin kjerne er et angrep på enhver tanke om opplysning og demokratisk offentlighet. Nyliberalismen utgjør et slikt angrep fordi den kan avvise enhver moralisk og politisk fundert anklage mot kommersielle medier med henvisning til at de driver god forretning, noe som i nyliberalistens øyne gir disse mediene demokratisk legitimitet. Men å redusere opplysning, demokrati og moral til forretning, er å vinke farvel til alle tre. Demokratiets behov for opplysning er ikke nødvendigvis sammenfallende med TV 2s behov for høye seertall. En moralisk eller politisk kritikk av TV 2s prioriteringer får ikke ett gram mindre tyngde av at Skogstad kan vise til at han har gitt folk «det de er opptatt av», med mindre debattantene har akseptert nyliberalismens lære: god forretning = god moral.

Nyhetssjefens retorikk bygger på nyliberalismens perverterte utlegning av hva menneskelig frihet og velferd er. For hva er aviskundens handling, når han kjøper VG? Den er et fritt valg. Kunden har penger, kiosken har aviser, og kunden har frihet til å velge den avis han foretrekker. Kjernen i det ideologiske hegemoniet til nyliberalismen er at frie markedsvalg er et moralisk gode i seg selv, uavhengig av hva som velges og hvilke konsekvenser valget har. Og dermed er det moralisk godt å være leverandør av det som folk gjennom sine frie markedsvalg velger å kjøpe. Slik har det å selge noe blitt en aktverdig handling i seg selv.

Journalister flest i Norge tenker ikke som nyliberalister, i alle fall ikke om journalistikk. I *Se og Hør* er nok opplag og profit det eneste som gjelder, men journalister flest står for andre verdier. Like fullt foregår en kamp om disse verdiene nå. Med framveksten av stadig sterkere mediekonserner utvikler det seg en strid om journalistikkens sjel. Og vi tror det er fare for at den kommersialistiske medieideologien brer ytterligere om seg. Dette vil skje nesten automatisk hvis en stadig større del av mediebransjen blir definert som pur forretning. «Hvis hensikten med medieeierskap er at det som blir sagt, skal være underordnet det som blir solgt, vil det som blir sagt bli korrumptet», skriver den svenske journalisten og forfatteren Göran Rosenberg.¹³ Og de ansatte i mediene blir mer disponert for å målbære markedsliberalismens ideologi: Når redaktører, journalister og programledere skal rettferdigjøre sin egen kommersialiserte virksomhet, i et felt kolonisert av det bedriftsøkonomiske, blir de lett bærere av det syn at markedsmekanismen er et legitimt styrende prinsipp for alt produksjonsliv, inkludert journalistisk produksjon.

Da faller medieideologien sammen med nyliberalismens ideologi. En pengemaskin tenker som alle andre pengemaskiner, selv om direktøren heter «redaktør». Det blir redaksjonens oppgave å «gi folk det de vil ha», slik det er Coca-Colas oppgave å tappe den brusen folk vil ha. Man står igjen uten andre moralske mål på den journalistiske virksomheten enn hvor mye overskudd den skaper for aksjonærerne.

Eksemplet Berlusconi

Den internasjonale utviklingen viser skremmende eksempler på hvordan den nyliberale revolusjonen har grepet direkte inn i journalisters frihet og yrkesutøvelse. Det var den liberalistiske dereguleringen av italiensk kringkasting som åpnet veiene for Silvio Berlusconi. Han var eiendomsmagnaten som så et stort potensial i reklamemarkedet som opp-

stod med kommersiell TV. I 1993 var Berlusconi-medienes andel av Italias TV-publikum oppe i 44,5 prosent, mens statlige RAI hadde 46 prosent.¹⁴ Så gikk stormesteren av italienske medier inn i politikken. To ganger er han valgt til statsminister.

Forutsetningen for denne uhørte økonomiske og ideologiske maktkonsentrasjonen er nyliberal deregulering, som paradokksalt nok alltid gjennomføres under henvisning til ønsket om «mangfold». Berlusconi har ikke nølt mye med å konvertere eiermakt til politisk definisjonsmakt. I 1994, under Italias til da største demonstrasjon siden andre verdenskrig, deltok 1,5 millioner mennesker i gateprotester mot Berlusconi-regjeringens budsjett. Mens RAI brakte tre timer direkte-sendt reportasje, hadde ankermann Emilio Frede i Berlusconis TG4 dette å si til seerne: «En protestmarsj ble holdt i dag, mens andre mennesker i landet forsøkte å arbeide».¹⁵ I Berlusconis andre statsministerperiode har han fått kontroll også over det statlige RAI. Det vil si et tilnærmet informasjonsmonopol i hendene på statsministeren, som også er landets rikeste mann. Dermed ble de gedigne demonstrasjonene 15. februar 2003 mot Irakkriegen, en krig Berlusconi støttet helhjertet, tidd i hjel også på RAIs nyhetssendinger – journalistene er mildt sagt frustrerte.¹⁶

En ny middelalder?

Hvis vi betrakter en demokratisk offentlighet som et nødvendig system for innbyggernes kulturelle og politiske samhandling, som demokratiets intellektuelle allmenning, framstår nyliberalismen som et prosjekt for å gi private investorer adgang til å kolonisere, privatisere og manipulere denne allmenningen for å tjene sine egne særinteresser. Dette gjør da også folk som Murdoch og Berlusconi ganske uhemmet, innen både økonomiske og politiske spill. Nyliberalismen i dette feltet skiller seg slik sett ikke fra de rikes opprør på andre områder. Nyliberalisme på dette feltet kan

imidlertid betraktes som mer alvorlig. For her er det selve maktfeltet og den offentlighet som skal kunne styre og koordinere de andre feltene som blir kolonisert av markedslogikken og folk som Silvio Berlusconi, en mann som ikke nøler med å bruke sin politiske makt til å omskrive lovverket når de mer lyssky sidene ved hans økonomiske makt blir forsøkt trukket for retten.

Vi står overfor en historisk maktforskyvning innen reproduksjonen av samfunnets symbolske orden. I middelalderens maktige pavekirke stod samme organisasjon for både produksjonen og distribusjonen av ideologi. Senere ble disse funksjonene skilt. Mens mediene har stått for distribusjonen, har den ideologiske produksjonen foregått i ulike felt med relativt høy grad av autonomi, som i de vitenskapelige og kunstneriske feltene og i politiske partier. Etter partipressens død har vi sett framveksten av en mer ideologisk aggressiv og egenrådig type mediemogul.

Vi har fått massemidier som er i stand til å sette den ideologiske dagsorden for professorer og partiledere i minst like stor grad som de intellektuelle og politiske elitene er i stand til å dominere mediene. Som Silvio Berlusconi, er også Rupert Murdoch både forretningsmann og ideolog. En av hans nærmeste loytnanter, Andrew Neil, understreker: «Rupert forventer at avisene hans i hovedsak står for hans syn: en kombinasjon av høyre-republikanisme fra USA blandet med ufortynnet Thatcherisme fra Storbritannia».¹⁷ Medieviter Brian McNair skriver at Murdochs britiske aviser under Thatcher-regimet måtte «følge den ideologiske linjen like iherdig, og med like mye respekt for sannheten i en sak, som Pravda gjorde i det gamle Sovjetunionen».¹⁸

Journalistenes interesser

Vi er vitne til at den økonomiske makt, som med kapitalismens framvekst skilte seg ut fra apparatene for ideologisk og politisk makt, nå forsøker å legge under seg den ideologiske

makt og det politiske feltet. Av og til lykkes milliardærerne urovekkende enkelt. Labour-kandidat Tony Blairs reaksjon på mørkeblå Murdoch's økende makt, var i 1995 å dra til Australia for å forsikre mogulom New Labours politiske moderasjon og uttrykke sine forhåpninger om mer vennlig behandling fra Murdoch's aviser under valgkampen. Blair ble bønnhørt. Han annullerte deretter på egen hånd det punktet i Labour-partiets program som gikk inn for en undersøkelse av mediekonsentrasjonen i Storbritannia.¹⁹

I motsetning til lokale drapssaker i britiske småbyer ingen har hørt om, var denne hendelsen ingen sak for TV 2-nyhetene, eller noe annet større medium. Det journalistiske feltet her i landet har i liten grad innsett at vår yrkesgruppens handlingsrom er i ferd med å snevres inn i land etter land, og at vi trenger å utvikle et selvforsvar mot den bedriftsøkonomiske logikkens invasjon av våre egne tradisjoner.

Hvordan utvikler vi et selvforsvar? Første punkt kan kanskje være å slå fast at journalistene er en gruppe med stor betydning og store muligheter. Vi befinner oss imellom ekspertene og lekfolk. Mellom de folkevalgte velgerne. Mellom elitene og massen. Derfor kan vi spille viktige roller i et demokrati, både som målbærere av folkelige krav og stemningsbølger og som formidlere av betydningsfull fagkunnskap til et bredere publikum.

Men vi kan nok fylle vår rolle bedre enn i dag. Det er ikke noe godt tegn at bare fem prosent av befolkningen har stor tillit til journalister, mens lærerne nyter denne tilliten fra 31 prosent og politiet skårer 49.²⁰ Hvorfor skulle ikke befolkningen ha tillit til oss? Er ikke vi her for å fortelle sannheten? For å bedre journalistikken er det nødvendig å styrke det journalistiske feltets posisjon og uavhengighet, på den uavhengige journalistikkens egne premisser. Mot markedsfundamentalmens kommersielle kriterier må journalister hevde journalistiske kriterier. Hvordan kan journalistikken styrke sin posisjon? Vi vil komme med tre innspill.

1) Gjensidig arroganse?

Da en av oss intervjuet en professor som hadde ledet et offentlig utvalg, fikk journalisten høre at «det var virkelig kunnskapsrike spørsmål du stilte, du. Det er tydelig at du har satt det inn i dette. Er du sikker på at du skal bruke livet ditt som journalist?», kom det på professoral bergensdialekt. Og slik er den hovne oppfatningen av vår stand hos mange akademikere: Den som kan lese 200 sider av en utredning har ingenting i journaliststanden å gjøre!

Konflikten mellom journalister og forskere kommer ofte til uttrykk ved at akademikere mener vår stand er håpløst kunnskapsløs, slurvete og ute av stand til å formidle nyanser. Journalister mener gjerne at forskerne ikke forstår seg på forenkling og formidling. Men vi står overfor noe mer enn et kommunikasjonsproblem. Journalistene kan klassifiseres inn i gruppen «de nye intellektuelle», som har vokst fram med det såkalte informasjonssamfunnet. Det foregår en kamp om definisjonsmakt mellom oss og «de klassiske intellektuelle», som først og fremst er akademikerne. Stilt overfor truslene fra nyliberalismen, er vi ikke tjent med denne maktkampen.

Medieforsker Nicholas Garnham beskriver kampen mellom «de nye intellektuelle» og «de klassiske intellektuelle» som et element i det han kaller «thatcherisme som Kulturkampf». Fra Thatchers hold ble «de intellektuelle» tildelet skylden for den britiske nasjonens elendige tilstand. Venstresidens «government upon a theory» skulle utryddes ikke bare politisk, men også kulturelt. Angrepene rammet lærere, akademikere, BBC og så videre. «De intellektuelle» fikk betegnelsen «the chattering classes» (de skvaldrende klassene), de var «wankers» uten kjennskap til økonomiske og sosiale realiteter. De skulle fratas sin rolle som dommere over rett og galt, og i deres sted satte tabloidmediene seg selv. Det er jo massemediene (og reklamefolk) som vet hva folk vil ha. Den anti-intellektuelle kampanjen ble ifølge Garnham godt hjulpet fram av en «postmo-

derne populisme» innen akademia selv. Angrepene på professorer og andre med definisjonsmakt ryddet vei for konserntilpassede medieintellektuelle, for reklamefolk og spin-doctors. Og en viktig kilde til politisk opposisjon ble avvæpnet.²¹

«Thatcherisme som Kulturkampf» innebærer en nedbrytning av argumentenes makt. Da

god jobb, må hun gå ut i krigen med kunnskap og integritet. Hvis ikke blir hun et lett bytte for elitekilder som alltid er klar til å bedrive latterliggjøring og et ukjent antall hersketeknikker i møtet med journaliststandens utskremte. Slik kan det som skulle være publikums uredde informasjonsagent omformes til et medium for elitenes budskap.

Og slik er den hovne oppfatningen av vår stand hos mange akademikere: Den som kan lese 200 sider av en utredning har ingenting i journaliststanden å gjøre!

står vi igjen med maktens argumenter. Journalister skal ikke være pådriverer for denne utviklingen. Vi skal søke sannheten. Vi skal arbeide grundig. Vårt yrkes oppdrag er ikke først og fremst å underholde, men å bidra til grunnlaget for en demokratisk offentlighet. Og for en slik journalistikk er det akademiske feltet en kilde til økt innsikt og gode saker. Derfor bør vi ikke møte de som ofte kan mer enn oss – forskerne – med en journalistisk arroganse som bare tjener til å bekrefte den akademiske arrogansen som ofte preger deres holdning til journaliststanden. Vi skal selvsagt heller ikke møte dem med mikrofonstativets underdanighet. Samarbeid må bygge på gjensidig respekt.

2) Mer tid!

Kravet til en journalist i dag er ikke at han skal vite noe om det han omtaler, men at det skal se ut som om han gjør det. Hver eneste dag må journalister, idet vi går ut i informasjonskrigen på vårt publikums vegne, håndtere store informasjonsmengder og kyniske elitekilder som er væpnet til tennene med fakta og retorikk. Selv er vi ofte utstyrt med en liten pressemelding vi nesten har lest ferdig. Men hvis journalisten skal kunne gjøre en

Noen journalister har rustningen i orden. De er ofte veteraner i yrket. Og de setter seg i respekt. Dette ser nok redaksjonsledelsene verdien av. Men legger de til rette for å skape flere slike? Vi tror ikke det. Journalister har alt for liten tid. De rekker ofte ikke å sette seg inn i det de rapporterer om. Resultatet blir lettvinde løsninger. Det blir faktafeil. Det blir overflatiske perspektiver. Og det blir en evig gjentakelse av de vedtatte sannheter fra oven, av maktens argumenter. For vedtatte sannheter er det alltid trygt å fortelle. Det er den kritiske, avslørende journalistikken som krever kunnskap og selvtillit. Og den krever tid.

Skal vi kunne styrke det journalistiske feltets kraft og uavhengighet, bør vi kanskje sørge for at journalister får nok tid til å gjøre den jobben vi faktisk skal gjøre. Med den nyliberalistiske omdannelsen av medier til penge-maskiner, drives den stikk motsatte utviklingen fram. Den økonomiske rasjonaliseringen i alle ledd kan ødelegge vilkårene for anstendig yrkesutøvelse.

3) Hvor er sanksjonene?

Kampen om tiden vil til syvende og sist måtte føres av den enkelte journalist, i daglig kon-

frontasjon med tidspresset fra desken eller redaksjonsledelsen. Men hvilke incentiver har vi til å si nei, til å sette ned foten og stå fast på at «denne saken må jeg ha mer tid på, for jeg vet jo ikke engang hva genmodifisert mat er»? Svaret er selvsagt yrkesstolthet. Den må litt for ofte vike for tidspresset. Og for den enkelte journalist er det kanskje ikke så farlig. For feltet mangler i stor grad synlige sanksjoner.

Det akademiske feltet har sanksjoner. En forsker vil nødig publisere noe der hun vet tallmaterialet kan inneholde feil, for andre forskere vil raskt påpeke manglene, og hun vil tape prestisje. Hvis en professor avslører sin kunnskapsløshet eller rasistiske fordommer i offentligheten, kan vi være ganske sikre på at pressen ikke vil la vedkommende slippe billig unna. Men hva skjer hvis en journalist gjør det samme? Vår yrkesgruppe, som har befolkningen i tale 24 timer i døgnet, holdes sjeldent personlig ansvarlig for det vi personlig har gjort i all offentlighet. I høyden kommer en bortgjemt rettelse, fra en anonym maskin kalt Red.

En styrking av det journalistiske feltets kraft og uavhengighet forutsetter at journalister innser at vi selv tilhører «de intellektuelle», og at vi bør holdes til ansvar som det. Pressens Faglige Utvalg og Vær varsom-plakaten er viktige institusjoner, men vi trenger mer. Medier og journalister må granske og kritisere hverandre. Den klamme laugsånden som hindrer oss fra å gjøre dette hindrer også framgang for journalistfaget. Målet må være den enkelte journalist alltid opplever et sterkt personlig ansvar for at det som kommer på trykk holder mål. Et tankeeksperiment: Hva om den ano-

nyme rettelsen fra Red. ble byttet ut med en signert rettelse, fra den eller de som hadde ansvaret for feilen? Kunne det styrke journalistenes vilje til å stå imot presset og kreve tid nok til å gjøre jobben?

Journalistene i sentrum

Markedsfundamentalismen er vår tids totalitære trussel. Og viktige slag blir utkjempet midt i mediefeltet. Ingen yrkesgruppe er mer sentralt plassert i denne striden enn journalistene. Som journalister har vi som vår første rett og plikt å forsvere oss selv og vilkårene for utøvelse av yrket vårt. Det betyr motstand mot politisk overstyring. Men det betyr også motstand mot at journalistikkens verdi skal måles med forretningsmannens målestokk. Denne overstyringen – den totalitære nyliberalismen – er like ødeleggende for journalistikkens kvaliteter som politiske direktiver fra en sentralkomit  ville være.

Journalistikk skal måles med journalistiske kriterier, ikke politiske eller økonomiske. Denne grunnleggende yrkesetikken er det journalistene selv som må utvikle og forsvere. Vi skal holde fast på at «en fri, uavhengig presse er blant de viktigste institusjoner i demokratiske samfunn», som det står i norsk journalistikk «grunnlov», V r Varsom-plakaten. Der står det videre at «pressen ivaretar viktige oppgaver som informasjon, debatt og samfunnskritikk». Og nyhetsledelsen i TV 2 kan merke seg at det ikke står ett eneste ord om at journalisters oppdrag er  gi folk det de vil ha». •

Noter

1. Fra en debatt i NRK P3s *Kaliber*, 20.8.02.
2. Bourdieu, s. 72.
3. Allern, s. 124. Krimstoffet utgjorde 15 prosent i VG, mot gjennomsnittlig 5,3 prosent i de ni andre avisene.
4. Sand og Helland, s. 86-87.
5. Allern, s. 138.
6. Sejersted, s. 14.
7. Hausman og McPherson, s 76.
8. *Literary Review*, desember 1995, sitert i Pilger, s. 516.
9. Pilger, s. 515.
10. Pilger, s. 544.
11. Pilger.
12. Rupert Murdoch uttalte dette til TV-kanalen ABC i Sydney i 1967. Jf. Pilger, s. 513.
13. Rosenberg, s. 196.
14. McChesney og Herman, s. 171.

15. McChesney og Herman, s. 173.
 16. Ifølge Utsyn: *Italia i dag* – Berlusconi på NRK1, tirsdag 21.10.03.
 17. Neil, s. 164.
18. McNair, s 104.
 19. McChesney og Herman, s. 169.
 20. Aarebrot.
 21. Garnham, s 100.

Litteratur

- Allern, Sigurd: *Nybetsverdier – Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*, IJ-Forlaget, Kristiansand 2001.
- Bourdieu, Pierre: *Om fjernsynet*, Gyldendal, Oslo 1998.
- Garnham, Nicholas: *Emancipation, the Media and Modernity*, Oxford University Press, Oxford 2000.
- McChesney og Herman: *The global media, the new missionaries of corporate capitalism*, Cassel, London 1997.
- McNair, Brian: *The Sociology of Journalism*, Arnold Publishers, London 1998.
- Neil, Andrew: *Full Disclosure*, Macmillan, London 1996.

- Pilger, John: *Den dolda dagordningen, Reportage från bedrägeriernas tidsalder*, Ordfront, Stockholm 2000.
- Rosenberg, Göran: *Tänker om journalistikk*, Aschehoug, Oslo 2003.
- Sand, Gunnar og Helland, Knut; *Bak TV-nyhetene*, Fagbokforlaget, Bergen 1998.
- Sejersted, Francis: *Historisk introduksjon til økonomien*, J.W. Cappelens forlag, Oslo 1985.
- Aarebrot, Frank: *Når presse og publikum spriker*, foredrag basert på undersøkelse utført av Opinion ASA på oppdrag fra Den norske mediefestivalen, Media 2003.

Atle Kittang

Til forsvar for autonomiestetikken – rett forstått

Fenomenet diktekunst har krav på mange slags interesser: historisk, estetisk – men også antropologisk. Behovet for å «dikte» er nemleg eit kjenneteikn ved arten *homo sapiens*. Mytar, folkedikting og andre munnleg traderte former har manifestert dette behovet i kulturar utan skrift. I dag blir det bore massivt fram av visuelle medium (film, TV, elektroniske spel og liknande).

Men det er eit faktum, ja, eit gåtefullt faktum, at sidan bokstavskrifta vart oppfunnen for om lag 3000 år sidan, har litteraturen vore det overleigent viktigaste medium for «diktekunsten». Og den er det faktisk framleis, trass i alle dystre spådomar om at det trykte ordet går undergangen i møte.

Kvífor dikte?

Det er kanskje grunnen til at diskusjonane om litteratur og om måtar å forstå litteratur på aldri ser ut til å trøytne. Kvífor diktar mennesket? Kva slags plass har diktekunsten (i vidaste meinung) i menneskets skiftande livsverder? Kva slags behov er den svar på? Spørsmåla har frå nesten første stund følgt litterær verksemد som

ein skugge, og gitt oss både banale og spissfin-dige svar. Dei stadige debattane og polemikkane både heime og ute om korleis litteraturen bør studerast (estetisk eller historisk? tekstuelt eller kontekstuelt?) er eit teikn på at vi aldri blir ferdige med saka. For leitar vi godt nok i pole-mikkens og posisjoneringskampens slagg, ser vi at det også her dreier seg om slike grunn-spørsmål.

I det siste har både fagtidsskrift og vekeavisar introdusert for lesarane sine eit fenomen med eit underleg namn: «autonomiestetikken». Bak dette fenomenet, som det har vore maktpåliggande for mange anten å demonisere eller å ta engstelag avstand frå, løyner det seg ein viktig diskusjon om kva litteratur er for noko, kva slags forhold litteraturen har til

andre område i menneskelivet, og om det framleis kan ha noko for seg å forsvare eit estetisk perspektiv på litteraturfaget. Desse spørsmåla vil eg her prøve å dra opp av polemikkens hengemyr, i von om konstruktiv debatt.

Litteraturundervisning under studentopprøret

Men la meg først ta eit steg tilbake – til ei anna tid, da diskusjonen om desse spørsmåla hadde minst like høg temperatur som nå, men truleg også ein saklegare og mindre sensasjonshungrig karakter.

Da studentopprøret var på det mest intense omkring 1970, var eg fersk universitetslærar i fransk litteratur og fekk sterke oppmodingar fra mine mest engasjerte studentar i Bergen om å gjennomgå Balzac. Det var ikkje meg imot; Balzac har alltid fascinert meg. Eg visste godt at studentane ønskete seg Balzac fordi Marx og Engels hadde tatt den franske realisten til innlekt for den same kritikken av kapitalisme og borgarskap som 1968-opprøret artikulerte på slikt spektakulært vis. Heller ikkje det var meg imot. Noko av det som gjer Balzac fascinerande, er nettopp måten samfunnsstrukturar og emosjonelle og verdimesseige tema er vovne saman på i romanane hans. Så vi sette i gang med *Far Goriot*. Men ganske snøgt kom misnøya til uttrykk. Det var ikkje dette dei hadde venta fra favorittforfattaren til Marx og Engels – ikkje alt dette forkvaka menneskelege begjæret og alle desse pervertere enkeltindividia. Kvar vart det av klassekampen? Dei kollektive kreftene? Proletariatet? Dei greie politiske frontane? Men etter kvart kom vi i nærbane med Balzacs eigen romantekst; vi kunne analysere i detalj korleis individuelle lidenskapar vart framstilte i konkrete samfunnsmessige formidlingar ved hjelp av spesifikke romanestetiske grep; og eg trur mange av studentane dermed fekk litt innsyn i kva litteratur er og kva litteratur ikkje er. Ikkje minst såg dei at det kan vere viktig å ta vare på skilnadene mellom for eksempel ein sosiologisk monografi og ein roman, dersom

ein er så interessert i litteratur at ein gjerne vil studere den.

Eit romanverk som *Far Goriot* er uforståeleg utan ein kontekst. Vi må vite ein god del om den perioden i fransk historie som romanen refererer til. Men romanen er ikkje identisk med den sosiale og historiske konteksten som den på slik underfundig vis har som føresetnad. Romanens særlege forhold til konteksten ser ein først når ein har fått tak i det som særmerker romanen som ei eiga, slutta og spesifikk symbol- og formverd. Gamle Goriots pervertere kjærleik til døtrene sine må vi analysere ut frå romanens eigne element, før vi kan seie noko om dei historiske sambandslinjene. Likeins det tvetydige ved figuren Eugène Rastignac (dynamisk, men også potensielt inautentisk), og ikkje minst den gatefulle Vautrin, som i ulike figurasjonar vandrar gjennom viktige delar av Balzacs myldrande *Comédie humaine*. Ingen sosiologi kan erstatte litterær analyse.

Altså: Det er berre gjennom eit nøyaktig tolkande arbeid med romanen at vi kan seie noko sikkert om måten den er relatert til si eiga samtid på. Det er også berre ut frå den 170 år gamle boka sjølv vi kan seie fornuftige ting om kva slags krav på merksemrd boka har i vår samtid. Også Marx var merksam på at stor kunst og litteratur har ein dobbel historisk karakter. Den spring ut av ein historisk kontekst, men den skaper også historie forsåvidt som den oftast utøver sine sterke verknader lenge etter at dei historiske produksjonsvilkåra er «blitt historie». Denne transhistoriske karakteren er, innrømmer Marx, den største vansken for eit historisk studium av kunst og litteratur. Dei litteraturvitenskaplege løysingane på den vansken kan ein ikkje finne utanfor relasjonen mellom verk og lesing. Spørsmålet om autonomi og heteronomi har blant anna med dette å gjere.

Autonomiestetikken – polemisk og rett forstått

Men omgrepet «autonomi» har, til liks med «nykritikk», «nærlesing» og «estetikk», fungert

Foto: Ferdinando Scianna

meir som polemisk kastevåpen enn som presis term i norsk debattsamanheng den siste tida. Trangen til å spissformulere seg i slagords form har gått på kostnad av det ein vanlegvis ventar av eit saksretta ordskifte.

Oftast blir ordet «autonomiestetikk» brukt som om det var sjølvforklarande. I slike tilfelle ser det ut til at brukarane har i tankane eit slags dogme om ein kunst for kunstens eigen skuld (*l'art pour l'art*), fullstendig løyst frå alle kontekstar, innestengd i seg sjølv og med referanse berre til seg sjølv. Det fanst eit litterært program i Frankrike omkring 1850 med eit liknande innhald. Også i europeisk symbolisme, med Mallarmé som kanskje den klaraste eksponenten, finn ein synsmåtar som minner. Men da må det straks leggast til at Mallarmé er ein altfor kompleks poet til å kunne fangast inn i ein slik poetologi, og dessutan at symbolismen trass sine tankar om ein «rein poesi», slett ikkje såg på poesien som eit sjølvtilstrekkeleg og sjølvreflerande fenomen, men som den høgaste form for kognitiv verksemd. Uansett er det lite fruktbart å likestille (om enn implisitt) autonomitanken i visse typar moderne litteraturvitenskap med slike litterære program frå 1800-talet.

Eg har registrert andre og meir eksplisitte, men samstundes direkte feilaktige oppfatningar på stader der ein minst skulle vente det. Einar Øverenget og Steinar Mathisen hevdar såleis i etterordet til den norske utgåva av Heideggers *Kunstverkets opprinnelse* (Pax Forlag, 2000), at autonomitanken inneber ei oppfatning av kunst «som kunstnerens 'private' uttrykk». Ingenting kan vere meir feil. Ein kan berre tenkje på T.S. Eliots «impersonalisme», som var ein viktig del av grunnlaget for den amerikanske nykritikkens autonomiomgrep.

Litt oppklaring ser difor ut til å vere nødvendig. Vi kan starte med etymologien, gr. *autos*, sjølv, og *nomos*, lov, som forklarer kvifor ordet «autonomi» i vanleg språk blir brukt synonymt med «sjølvstende», «uavhengighet». Den kantianske moralfilosofien definerer autonomi i motsetnad til heteronomi om lag slik: Heteronom åferd er bestemt av utanom-moralske vil-

kår, mål og verdiar, medan autonome handlingar følgjer den indre lov som er det kategoriske imperativ, som stadfester vår status som rasjonelle vesen (fornuftsvesen) og som difor er grunnvilkåret for menneskets fridom – sjølle vårt artskjenneteikn.

Kant er også eit viktig filosofisk utgangspunkt for dei ulike variantane av autonomitanken som vi finn i moderne estetikk og litteraturteori. Når han bestemmer erfaringa av det vakre som «interesselaust velbehag» sprunge ut av ei erfaring av «hensiktsmessighet utan hensikt» (*Zweckmäßigkeit ohne Zweck*), er det nettopp fråværet av ytre, pragmatiske eller empiriske hensikter og mål han understrekar. Men det betyr slett ikkje at Kant føregrip ein *l'art pour l'art*-estetikk. Både kunsterfaringa og skapinga av kunst har bestemte og heilt sentrale funksjonar i Kants filosofi. Kunst er «utan hensikt» i den forstand at den ikkje seier noko om vårt direkte og målretta forhold til fenomen i den verkelege verda rundt oss. Men ved det «frie spelet» som innbillingskrafta og forstanden driv med kvarandre i kunsten, uavhengig av alle ytre mål og pragmatiske hensikter, og ved at eit kunstverk er i stand til å organisere myriadar av sanseintrykk eller anskuelsar til «estetiske idear» slik at maksimal tankeverksamhet blir utløyst, tener kunsten til å skolere, styrke og utvikle både erkjenningsvevnene og dei moralske evnene våre. Slik sett er kunsten uunnværleg for å «danne» oss som frie, rasjonelle og – ja, nettopp: autonome vesen.

Dette synet forklarer den rolla kunst og litteratur har kunna spele innanfor den dannings-tanken som prega europeisk kultur så sterkt på 1800-talet og langt inn i det 20. hundreåret. Det humboldtske universitetet, som mange meiner vi nå definitivt har lagt bak oss, har sine dju-paste røter i denne tradisjonen frå Kant.

Litteraturteoretiske variantar av autonomitanken

Inspirasjonen frå Kant har også (direkte og indirekte) prega viktige delar av dei litteraturte-

oriane som er under så kraftig skyts i dag. Eg nøyser meg med to eksempel: den russiske formalismen med si videreføring i tsjekkisk strukturalisme, og den amerikanske nykritikken. Det som er kunstens spesifikke funksjon, hevdar Viktor Sjklovskij i sin klassiske programartikk «Kunsten som grep» (1916), er ikkje å informere oss eller overtyde oss om ditt eller datt, men å få oss til å erkjenne verda på nye måtar ved å «desautomatisere» våre tilstivna, automatiserte måtar å sanse og begripe på. Liknande tankar finn vi hos nykritikaren Cleanth

tale om å totalisolere litteraturen frå sine menneskelege og historiske kontekstar. Derimot er det tale om å studere kva det er ved litteraturen som særmerkjær den i forhold til andre, meir pragmatiske former for menneskeleg verksamhet. Dei russiske formalistane omtala gjerne seg sjølv som «spesifikatørar»: Dei ville analysere det spesifikke ved litteraturen. Dette førte til ei interesse for litteraturens formelle sider som formalistane har sams med nykritikken. Denne tradisjonen kulminerte med amerikansk dekonstruksjon.

[Det er berre gjennom eit nøyaktig tolkande arbeid med romanen at vi kan seie noko sikkert om måten den er relatert til si eiga samtid på.]

Brooks. For han har diktekunsten ein «språkrensand» funksjon: Den skal gjenopplive vårt forarma og nedslitte språk ved å gjøre motstand mot abstraksjonar, generaliseringar og automatiseringar og systematisk velje den kreative metaforen framfor det direkte uttrykket. Men diktekunsten er dessutan organisert i dramatiske, paradoksale eller ironiske strukturar på slike måtar at dei litterære verka kan bli stader der verdiar, posisjonar og meningar stadig blir konfronterte med kvarandre, utprøvde, formidla – utan at poenget er å kome fram til «ein endeleg konklusjon». Slik kan vi gjennom dikterverkets særegne struktur erkjenne kor motseiingsfullt det er å vere menneske, og dermed få ei slags konkret «skolering» i det å vere menneske. Diktekunstens «visdom» finst her, – ikkje i dei eintydige meningane eller bodskapane vi strevar med å tolke ut av enkelttekstar og verk. Det er ikkje vanskeleg å sjå at røtene til eit slikt syn er hos Kant, sjølv om også Nietzsches tankar om kunst lar seg kjenne att.

Slike ambisjonar på (dikte)kunstens vegner ligg til grunn for den autonomitanken som den amerikanske nykritikken kviler på. Det er ikkje

slike ambisjonar og interesser blir ikkje delte av alle som steller med litteraturvitenskap i dag. Og det skulle berre mangle. Men det er ikkje urimeleg å krevje at kritikarane av den forkjetra autonomitanken har klart for seg kva den eigentleg dreier seg om. Ikkje minst fordi den har lagt det teoretiske grunnlaget for dei ulike formene for tekstanalytisk metode som gjerne blir laust (og ikkje alltid like vennleg) samanfatta under nemninga «nærlesing». Eg trur mange vil vere samde med meg om at i det minste den delen av faget som faktisk steller med litterære tekstar og ikkje primært med alle moglege kontekstar, ville ta lange og tunge steg tilbake i fagleg utvikling dersom «nærlesinga» skulle bannlyst saman med autonomiestetikken, og erstattast med – ja, med kva? Fritidslesing?

Det dreier seg om behovet for metodisk stringens i sjølve tekstdidiet. Og denne stringensen lærer ein ikkje berre hos amerikanske nykritikarar. Sjølv er eg glad over å ha hente dei grunnleggande metodiske impulsane mine i fransk og tysk litteraturvitenskap frå 1950- og 1960-talet. Slike tilnærningsmåtar har eit

breiare grunnlag i hermeneutisk, fenomenologisk og eksistensfilosofisk tenking enn den amerikanske nykritikken. Dei tilbyr tekstanalytiske og interpretative metodar som ikkje berre er smidigare og mindre formalistiske, men som også er kopla til ein opnare variant av autonomitanken. Dette gir meir varierte perspektiv også til studiet av forholdet mellom verk og kontekst. Og ikkje minst gir det større tyngde og konsistens til studiet av dei meir omfattande tekstkroppane som vi kallar forfatterskap. Amerikansk nykritikk hadde stort sett liten sans for slikt, medan både fransk og tysk nykritikk kan vise til flotte resultat på feltet. Eg nøyser meg med å nemne Hugo Friedrichs og Jean Starobinskis Montaigne-monografiar, Jean-Pierre Richards lange perlerad av forfatterskapsanalysar, og når det gjeld den litteraturhistoriske tilnærminga: Erich Auerbachs klassikar *Mimesis* – som forresten nyhistorismens gudfar, Stephen Greenblatt, har erklært si djupe gjeld til.

Fokus blir likevel ikkje endra: Det er teksten eller verket (inkludert «livsverket», forfatterskapen) som er analysens eller interpretasjonens primære mål å klargjere, og berre i neste omgang konteksten. I slik metodisk meinung vil all tekstanalyse på eit eller anna vis måtte respektere den indre oppbygginga av ein tekst som er autonomitankens sentrale referanse.

Er heteronomi autonomiens motsetnad?

I den nye og høgst lesverdige innføringsboka si, *Hva er litteraturvitenskap* (Universitetsforlaget, 2003), opererer Erik Bjerck Hagen med eit (relativt) kategorisk skilje mellom eit «autonomt» og eit «heteronomt» verkomgrep. Eg må innrømme at eg ikkje heilt forstår dette skiljet, spesielt ikkje når eg les følgjande: «En heteronom lesning vil (...) gjøre tekstens eksterne referanser til en del av selve verket.» Ein autonomiteoretikar med eit rimeleg sunt forhold til problem som gjeld meiningsdanning i litterære tekstar, vil nikke og seie at det er da sjølvsagt,

nærmore ein autonomi-definisjon av det heteronome er det umogleg å kome, og kvar ligg eigentleg forskjellen? Det eg tidlegare har sagt om Balzacs romankunst illustrerer kva eg meiner. Men la oss sjå om Hagens eksempel kan gjere det klarare kva han meiner.

I eit eksempel på «autonom lesing» viser Hagen at Jan Erik Volds dikt «Vennene» kan analyserast med utmerka resultat utan å nemne at diktets «Kjell» er identisk med Kjell Heggenlund eller at diktets «du» kanskje er Olav Angell. Men han viser også at for i det heile å forstå kva som er på gang i diktet, er det tvingande nødvendig at ein veit kven og kva diktets «Coltrane» refererer til. Blir analysen av diktet dermed «heteronom»? Nei. Coltrane-referansen må gjerast til «en del av selve verket» også før teksten kan forståast autonomt, dvs. som ein eigen meiningssamanhang med «begynnelse, midt og slutt», slik litteraturteoriens første autonomiteoretikar, Aristoteles, formulerer det.

Kva så med den «heteronome lesinga» av diktet? Hagen hevdar at det er mogleg «både å forstå og like diktet enda bedre dersom Heggenlund faktisk er med i diktet». Men dette krev ei klargjering av kva slags forståing og kva slags «liking» vi i så fall har med å gjøre. Eg har ei kjensle av at det er ei forståing og ei liking som kanskje ligg «heime-hos»-journalistikken nærmare enn litteraturvitenskapen, dvs. at den har større relevans for lesarens i og for seg greie ønske om å lære JEV, vennene hans og miljøet deira betre å kjenne, enn for ønsket om å forstå diktet. Hagens eigne kommentarar peikar i alle høve i den retninga: Han understrekar at ved å la lesinga referere utover mot «1960-tallet (...) Jan Erik Vold og (...) leserens forhold til både Vold og 1960-tallet», blir diktet både «mer trivelig» og «mer trivelig». Det kan vere noko i det. Likevel vil eg tru at i den grad diktet held det tittelen lovær og faktisk handlar om vennskap, er det Hagens eiga «autonome» lesing som best får fram nyansane og kompleksiteten i den slags menneskelege relasjoner, og slett ikkje den «heteronome» referansen til 1960-talet. Alle som vil, kan samanlikne og sjå sjølv.

Dette betyr ikkje at det skulle vere illegitimt å oppfatte «Vennene» som eit tidstypisk dokument, eit uttrykk for den avslappa og upretensiøse 1960-talskulturen (dersom desse adjektiva er dekkjande då). Poenget mitt er at Hagens eiga «autonome lesing» av diktet, med alt det den er i stand til å opne opp for lesaren, er det grunnlaget som også den «heteronome lesinga»

poetiske Brugbarhed i den politiske lyrikk»).

Begge artiklane inneheld eksempel som er veleigna til å tenkje med. Dei har også den tidsmessige skepsisen mot «autonomiestetikk» og «nærlesing» felles. Jørgen Sejersted går så langt at han hevdar: «Tanken om det autonome kunstverk står i et motsetningsforhold til en

Både kultursosiologien og idé- og lærdomshistoria kan gi impulsar til ei meir historisk medviten litteraturforsking.

må bygge på, dersom den skal ha interessante ting å seie om diktets forhold til sine kontekstar. Dette er eit heuristisk prinsipp av fundamental betydning, slik eg ser det. Så får heller ontologane og pragmatistane stridast om resten.

Bør også «politisk lesing» vere autonom lesing?

Når eg nå skal gi ein litt meir utførleg argumentasjon for at litteraturvitenskapen bør tenkje seg om før den kastar fornuftige variantar av autonomiestetikken på historias skraphaug, vil eg halde fram med å hente eksempel frå bergenske skribentar. Nærmare bestemt frå to artiklar i det Bergens-baserte tidsskriftet *Vagant* 1-2/2003. Eg har valt desse artiklane ikkje berre på grunn av kvaliteten, men også fordi dei reiser spørsmålet om korleis ein skal tolke litteratur i tilknyting til ei særleg risikofylt problemstilling, nemleg spørsmålet om forholdet mellom lyrikk og politikk. Det dreier seg om ein artikkel om Nordahl Grieg av filosofen Hans Marius Hansteen («Erindringens etos. Merknader til Nordahl Griegs lyrikk»), og ein artikkel av litteraturhistorikaren Jørgen Sejersted om politisk lyrikk meir allment («Emnets

politisk lyrikk.») Det viktige spørsmålet som reiser seg, er difor: Dersom ei autonomibasert nærlesing er forkasteleg, korleis skal da lyrikk lesast politisk, og korleis skal politisk lyrikk lesast?

For å sannsynleggjere at Nordahl Griegs lyrikk «taler ikkje berre ut av ei samtid, dei [sic] talar [sic] inn i vår notid», avsluttar Hansteen artikkelen sin med å sitere ei strofe frå Griegs krigsdikt «Til de tyske soldater» (1941). Sitatet har frå Hansteens synstad ikkje berre ei historisk «da-meining», men også ei presis náttidsadresse: Det «rettar seg våren 2003 til amerikanske og britiske soldatar i Irak, til norske flygarar heimvende frå Afghanistan og skulle vore dagleg heimelekse for Kristin Krohn Devold.» Dette er Hansteens punch-line, og strofa som han gir denne allmenne náttidsadressa, lyder slik:

Frykt ikke avsvidde byer,
de reiser seg nok etter evne,
men frykt for de avsvidde hjerter
som bare har kraft til å hevne.

Eg forstår Hansteen slik at desse versa må tolkast som uttrykk for ein tanke om at krigsherrar bør frykte rettferdig hemn frå krigen offer

- i 1941 som i 2003. Strofa lar ein politisk bodskap kome til orde som vi må forstå ut frå sin historiske kontekst, men som også gjeld uavkorta for vår historiske samtid.

Espen Stueland, som kommenterer strofa i ein kronikk om Hansteens og Sejersteds artiklar (Klassekampen, 18.9.03), gir den både ei anna adresse og ei anna tolking. Stueland skriv: «Merk årstallet: 1941. Grieg var framsynt – snart skulle eksilregjeringen i London utarbeide juridiske retningslinjer for etterkrigsoppgjøret.» For Stueland rommar versa openbert ei åtvaring om kva krig skaper av uboteleg menneskelig skade, men også indirekte ein bodskap om at denne skaden ikkje må hindre den byggande innsatsen som krevst i ei tid utan krig. Materielle øydeleggingar («avsvidde byer») lar seg reparere; øydelagde menneskesinn («avsvidde sjeler») lar seg derimot ikkje reparere. I ei etterkrigstid som treng andre eigenskapar enn «bare (...) kraft til å hevne», utgjer dei difor eit trugs-mål vi må ta alvorleg.

To motsette lesingar, med andre ord. Er den eine rett og den andre feil? Eller er det slik med litterær tolking at all tolking er bruk, at all bruk prinsipielt er like gyldig, og at måten å lese på difor er avhengig av kva slags ærend vi er ute i – slik alle små og store neo-pragmatistar innanfor det litterære livet har ein tendens til å hevde i dag? Svar får vi først når vi studerer diktet «automont» – som eit eige slutta meiningsunivers.

Diktets retoriske og historiske situasjon («Til de tyske soldater», skrive i 1941, under den første fasen av andre verdskrigen), gir støtte til Hansteens tolking. Den siterte strofa er nummer 18 i diktet, og på éin måte fortettar den nok det kravet om hemn og den kjensla av hat som er akkumulerte i dei 17 føregåande strofene. Men strofe 18 er slett ikkje diktets punchline. Tvert imot dannar den saman med den neste strofa eit vendepunkt i diktet:

Inn over Tysklands sletter
skal de forpinte rase,
for – som i et speil – å gjense
sin egen smertes grimase.

Dei siste seks strofene stiller seg nemleg antiteisk til dei 17 første. Dei manar fram behovet for noko anna enn hat og rettferdig hemn i ein situasjon der krigen er over: «Hver som skaper en verden/hvor mennesket ikke hater,/er vernemakten om Tyskland/som ingen annen, soldater.» I denne bakspegele blir orda «frykt» og «bare» i strofe 18 berarar av ei anna meining enn om vi les strofa berre som akkumulasjon av det som går føre. Dei viser til ein like stor fare som herjingane til dei tyske soldatane. Og dermed blir Stuelands tolking minst like rett som Hansteens.

Kva betyr dette? Jo, at først gjennom den forkjetra nærlæsingsmetoden og tanken om diktets autonome struktur kan vi gripe den fulle styrken i strofa. Vi må ha heile diktet med oss for å få auge på at både rettferdig hat og hemn og åtvaringa mot eit sinnelag som berre kan hate og hemne, er samla i eitt spenningsfullt poetisk uttrykk som ikkje kan anna enn å vekke ettertanke hos den lesaren som les «nært» nok. Og at denne styrken er politisk og poetisk på same tid. Er rettferdig hemn sterkare enn forsoning? Er tilgjeving vanskelegare enn hat? Korleis skal slike krefter avbalanserast når krig går over til ikkje-krig? Spørsmåla er politiske og moralske, men det er det spesifikke poetiske uttrykket som gjer spørsmåla tankevekkande.

Som eitt av fleire eksempel på ein «politisk lesemåte» skisserer Jørgen Sejersted ein analyse av Tor Ulvens dikt «(prøve)». Diktet går slik:

(prøve)

Ved en feil

har gatelyktene
sluknet, først nå
ser jeg

hvor mørkt det er
i november,

og var, før
veilysene kom hit, og i

furuskogene
før disse åsene ble

befolket

Sejersted startar med ein litt bastant påstand om at diktet «skildrer sivilisasjonens sammenbrudd gjennom gatelyktene som slukkes.» Så kjem ein referanse til Rudolf Nilsens «Storbynatt», der det som kjent dreier seg om det motsette, nemleg om poetisk tilslutnad til det menneskeskapte lyset, uttrykt i paradoksale biletet: «For det er natt. Og det er lyst og godt/her nede på de asfalteerte dybder./For lengst er dagen og dens mørke gått.» Men Sejersted forkastar denne samanlikninga. I staden jamfører han Ulvens dikt med Goethes kvelds- og dødsmeditasjon «Über allen Gipfeln», og gjer framlegg om at vi må forstå Ulvens dikt i forhold til den gotheske «Nachtlied-tradisjonen». Tittelen «(prøve)» er eit argument for dette – eit meta-poetisk signal om at «dette er en sjangerprøve». Og diktet som heilskap lar seg bestemme som «nærmest en adornittisk lesning av Goethes lille kjernekst, der det konkret samfunnsmessige er til stede ved gatelysene som representerar for modernitetens og sivilisasjonens sammenbrudd.» Ikkje så rart da at Sejersteds politiske kritikk av Ulvens dikt kjem snublante nær den kritikken av Adorno som er formulert andre stader i artikkelen: «det som [i diktet] ser ut som en entydig kritikk, løser seg opp i en mystisk innsikt i mørket som erkjennelse.»

Eg har sans for Sejersteds dels dekonstruksjonistiske, dels ideologikritiske grep. Men grip han rett? Det slåande ved analysen hans er nemleg at det som er sjølve orienteringspunktet i diktet, sluttordet «befolket», typografisk uthetva med blanklinje i eit sluttvers som berre innehold dette éine ordet, ikkje blir kommentert. Men er det ikkje nettopp i dette ordet at diktets politiske dimensjon er fortetta – i alle fall der som vi legg vekt på den opphavlege meiningsa

av ordet «politikk»: det som angår polis, det sivile samfunn, kollektivet?

Det er utan vidare klart at «(prøve)» på same måte som «Storby-natt» kviler på ein motsettad mellom naturen (som er mørk og framand) og menneskeskapt sivilisasjon (symbolisert ved lyset). Udiskutabelt er det også at Ulvens dikt manglar den klassemotsettaden som er så viktig hos Rudolf Nilsen. Kva er det som i staden skjer hos Ulven? Jo, den i og for seg banale erfaringa vi alle har hatt: at mørket først gir seg skikkeleg til kjenne når lyset går. Når gatelyktene sloknar, «ser» dikt-eget novembermørket. Men i denne erkjenninga høyrer det også med at «furuskogene», som i den tidlegare reine naturtilstanden berre var mørke om natta i november, dei er nå «befolket», og dermed opplyste – så lenge elektrisiteten fungerer. Med andre ord: Først når lyset går, forstår vi også kva det betyr at furuåsane er «befolket».

Å lese Ulvens dikt slik ein ofte les Rolf Jacobsens «Gravemaskiner» i norske gymnasklassar (som ein klage over modernitet og fær teknisk sivilisasjon), kan eg ikkje sjå det er grunnlag for. Heller ikkje er det utan vidare rimeleg å tolke det som eit dødsdikt. Artikulert som det er kring eit dobbelt «syn», viser Ulvens dikt i to retningar på same tid – slik Nordahl Griegs dikt gjer det på sin måte. Diktet «ser» naturens framande mørke, men fordi det er blitt mørkt, «ser» diktet også det lyset som ein menneskeleg busetnad avbalanserer dette framande mørket med. Den doble erkjenninga er skapt av eit brått samanbrot i den tekniske sivilisasjonen som omgir oss. At slike samanbrot kan få katastrofale konsekvensar for ein sivilisasjon som er mest sårbar nettopp i sitt teknologiske nervesystem, det er noko vi alle veit. Men dei trivielle opningsorda «[v]ed en feil» gir ikkje nødvendigvis apokalyptiske konnotasjonar. Ulvens dikt dreier seg ikkje om katastrofar, derimot om kva slags situasjonar som gir momentane innsikter, og kva slags innsikter slike situasjonar gir.

Det er difor orienteringspunktet «befolket» er så viktig. Og det er difor «Storby-natt» er vik-

tigare som intertekst enn «Über allen Gipfeln». Dersom det er rett at sluttordet «befolket» fortettar den politiske dimensjonen i diktet, uttrykkjer ordet snarare ein tilslutnad til det menneskeskapte (modernitet, sivilisasjon og lys) enn ein kritikk av det. Slik som hos Rudolf Nilsen. Denne tolkinga er mogleg ved at heile diktet – som slutta, «autonom» struktur med indre samanheng – får lov til å vere grunnlaget for konklusjonane.

Politisk lesing er også nærlesing

Det er mange måtar dikt kan vere «politiske» på. Registeret spenner frå propagandadikt og panegyrikk, via «dagsetel-genren» (dikt om dagsaktuelle politiske tema, ofte med eit karakteristisk preg av «nid-vise», slik vi kjenner tradisjonen frå Arkhilokos til Jan Erik Vold), meir «systemkritiske» eller «systemhylle» former for dikt, til dikt der politisk-moralsk tematikk får nærmast sentrallyrisk behandling. Felles for dei fleste av desse formene er ofte eit konkret ytre utgangspunkt eller påskot: ein «kontekst». Men det er ikkje alltid tilfellet.

Litteraturfaglege tilnærmingar til slike dikt («politiske lesemåtar») vil naturleg nok også variere. Størst metodisk soliditet har kanskje den ideologikritiske lesemåten hatt, særleg slik den vart utvikla i danske miljø på 1970-talet, i ein særegen kombinasjon av marxisme og semiotikk. Men også ideologikritikken var ein slags nærlesingsmetode. Ein kritisk front mot estetiserande autonomitenking («nykritikk») hindra ikkje ideologikritikarane frå å drive med «autonome lesingar» på sin måte – som heuristisk prinsipp. Motseiinga vart gjerne løyst ved at ein snakka om «relativ autonomi» og ikkje «autonomi» rett og slett. Ein kan naturlegvis diskutere kor langt frå prokuratorknepet ei slik løysing eigentleg ligg.

Når dagens forkjemparar for historiske og politiske lesemåtar på ulikt vis går til felts mot både nærlesing og autonomitenking, er det

difor ikkje heilt krystallklart kva alternativet skulle vere. Hansteen hevdar for eksempel at Nordahl Griegs dikt er «berre fullt leselege om vi tek omsyn til det nykritikken lærer at vi lyt sjå vakk frå; at diktet talar inn i og ut av den historiske situasjonen til forfattaren.» Eg skulle gjerne sett den nykritikaren som prøde seg på ein analyse av «Til de tyske soldater» utan å ta omsyn til den historiske situasjonen dette diktet «talar inn i og ut av». Det er berre i grovkorna polemikk ein med «poetisk autonomi» kan meine at den poetiske teksten skal isolerast luft- og lydtett frå alt som har med konteksten å gjere. I diktet til dei tyske soldatane er det sjølvsagt umogleg å skilje kontekst frå tekst, ettersom krigssituasjonen er ein integrert del av diktets tekstur. Men har vi gjort greie for diktet som politisk dikt – eller rett og slett som dikt – når vi har gjort greie for denne integrerte historiske konteksten? Sjølvsagt har vi ikkje det. Det er gjennom diktets eigen dynamiske, omvende symmetristruktur – meiningsakkumulasjon fram til eit vendepunkt som fører inn i eit politisk-moralsk verdiunivers av stikk motsett karakter – at stoffet, posisjonane og lidenskapen blir holdne på plass og får ei mening som går ut over det historiske og kontekstuelle. Difor kan Hansteen og Stueland «bruke» diktet i relasjon til to ulike ettertider og med to ulike tolkingsmessige adresser.

Men litteraturvitenskapleg tolking er ikkje «bruk». Derimot kan litteraturvitenskapen syne kva slags strukturelt grunnlag det er i eit dikt eller eit verk for ulike typar bruk. Til det krevst imidlertid ein tekstanalytisk metodikk som føreset at teksten faktisk har ein struktur eller eit internt nettverk av element.

Sejersteds utgangspunkt liknar på Hansteens i det at det dagsaktuelle (det vil seie historiske) blir betrakta ikkje berre som drivkraft for den poetiske produksjonen, men også som forklaringsbasis. Difor kan han spissformulere seg som han gjer om forholdet mellom politisk lyrikk og autonomitanken. Men som eg har forsøkt å vise, inneber slike spissformulering-

ar ei oppfatning av omgrepene «autonomi» som ikkje berre er meiningslaus i forhold til dei fleste rimelege forsøk på å gi omgrepene presis mening. Spissformuleringane etterlèt seg dessutan ein alvorleg lakune. For kva skal det historiske og politiske studiet av litteratur erstatta dei tekstanalytiske metodane med, dersom det er nødvendig å kvite seg med dei i same slengen? Realkommentarar og kritisk-teoretiske generaliseringar?

Litt om danningsstanken til slutt

Både kultursosiologien og idé- og lærdomshistoria kan gi impulsar til ei meir historisk medviten litteraturforskning. Men vi kan ikkje hente tekstvitskapleg metodikk derfrå. Og vi kan heller ikkje hente svar på dei spørsmåla som gjeld dei spesifikke sidene ved litteraturen som fenomen og som verksemrd. Nokre ser ut til å ville hevde at slike spørsmål ikkje lengre bør vere sentrale i litteraturstudiet, fordi dei berre vil ende med å føre oss lukt ut i estetikkens kvikksand. Eg tillèt meg å vere inderleg usamrd. Dersom fagnemninga «litteraturvitenskap» i det heile skal ha eit sakleg innhald i tida som kjem, kan ein ikkje stenge sitt faglege arbeid av frå ting som er med og sikrar ei slik nemning eit sakleg innhald.

Vi studerer ikkje *Krig og fred* primært for å vinne kunnskap om Napoleonskrigane, eller Olav H. Hauges lyrikk primært for å lære vestlandsnaturen og det stødige norske bondesamfunnet betre å kjenne. Men vi studerer slik diktekunst for å skjerpe vår sensibilitet og vår refleksjonsevne, slik at vi kan få eit mognare og meir avklara forhold til dei fenomen i livsverda vår som alltid vil angå oss: både krig og fred, natur og kultur, samfunnsformer i vekst og samfunnsformer i forfall, liv og død, handling og skuld, kjærleik og svik. Livsverda vår består av slike politiske, moralske og eksistensielle saker, som alltid møter oss i individuelle, konkrete og høgst forskjellige former og gjer krav på vår merksemrd og våre val.

Sjølv sagt finst det god litteratur som tilskyndande ønsker å gi oss «oppskrifter» på korleis vi skal stelle oss i viktige livssituasjoner. Eg tenker på den gnomiske litteraturen, visdomslitteraturen, som er ein ærverdig tradisjon og vel verdt å ta vare på. Men spørsmålet er om det er visdomslitteraturens «oppskrifter» som gjer oss vise. Dersom ein skulle meine at visdomen i Montaignes essay «Å filosofere er å lære å døy» er uttømt i og med denne tittelen, er ein alvorleg ute på viddene. Skikkeleg vis blir ein først når ein lærer seg å vege spørsmål og svar opp mot kvarandre (det er det som skjer i Montaignes tekst), slik at ein gjennom sjølvstendige val og på sjølvstendig måte kan handle rett og klokt.

Sjølvstendige, rette og kloke val og handlingsar har også med autonomi å gjøre. Og ved sida av den livsrøynsla som den aldri kan erstatta, berre supplere, kan diktekunsten vere ein god «visdomsskole» i så måte. Ikkje nødvendigvis ved dei svara den tilbyr. Hamsun er ingen stor diktator på grunn av den reaksjonære ideologien vi finn i mange av romanane hans. Men diktekunst kan gjere oss «vise» ved at den demonstrerer kor viktig det er å stille svar opp mot svar slik at dei blir til spørsmål og vekkjer vår ettertanke. Hamsun er stor diktator fordi mange av romanane hans har den spørjekrafta og mobiliteten i seg som gjer at ideologiane ikkje får det siste ordet, men blir stoff for dei spørjande rørslene i romanskritfa.

Sjølv sagt «handlar» litterære verk stort sett om andre ting enn seg sjølv. Men det dei handlar om, handlar dei om på spesielle måtar som det ikkje er meininga at vi skal bli kloke på utan vidare, men kanskje klokare av. Det er også kjernen i den meir enn 200 år gamle «danningstradisjonen» i vår europeiske kultur, med røtene sine hos Kant og i det gamle humboldtske universitetet. «Autonomiestetikken» – rett forstått – kan på sin måte ta vare på denne tradisjonen, dersom vi behandler den med den respekten den har krav på, og ikkje lagar eit journalistisk vrengebilete av den. ●

AGORA

JOURNAL for METAFYSISK SPEKULASJON

«AGORA har i 20 år vært et gresk sted i konsensus-Norge. To sitater:

- 1) - *Ut fra de amerikaniserte universitetene trenger det seg av og til spredte, halvkvalte, men umiskjennelig fortsatt menneskelige stemmer.* (FIDEL CASTRO)
- 2) - *Nå til dags er det lettere å få tak en fullkommen ektefelle enn en dannet samtalepartner med historisk-filosofiske kunnskaper.* (ERNST JÜNGER)»

GEORG JOHANNESEN

BESTILLING AV TIDLIGERE NUMMER AV AGORA (KRYSS AV I LISTE):

☐ 2-3/93, Henrik Ibsen	☐ 3-4/99, Kanon
☐ 4/93-1/94, Sofistene	☐ 1/00, Peer Gynt
☐ 2/94, Religion	☐ 2-3/00, Deleuze og filosofien
☐ 3-4/94, Hegel	☐ 4/00 - 1/01, Feminisme og biografi
☐ 1/95, Skrift	☐ 2-3/01, Inter-art
☐ 2/95, Francis Bacon	☐ 4/01, Adorno
☐ 3-4/95, Munch	☐ 1-2/02, Konstruktivisme og realisme
☐ 1-2/96, Metafor	☐ 1-4/02, Makt
☐ 3/96, Reaksjonær modernisme	☐ 1-2003, Kristeva
☐ 4/96-1/97, Montaigne – Ex. phil	☐ 2/3-2003, Spinoza
☐ 2/97, Nykantianismen	☐ 4-2003, Natur & vitenskap
☐ 3-4/97, Thomas S. Kuhn	
☐ 1/98, Skolastikk	UTGIS 2004:
☐ 2/98, Antikken	☐ 1/2-2004, Arkitektur og filosofi
☐ 3-4/98, Wittgenstein	☐ 3-2004, Intellektuelle biografier
☐ 1-2/99, Hamsun	☐ 4-2004, Hardts & Negri <i>Empire</i>

Tegn abonnement på Agora – det er abonnentene som holder tidsskriftet flytende.

Personlige abonnenter: 700 sider årlig for bare 200 kroner.

Nye abonnenter får tilsendt to gamle nummer gratis, kryss av i lista over.

Årsabonnement (Personer) Kr. 200,-: Årsabonnement (Institusjoner) Kr. 350,-:

NAVN: _____

ADRESSE: _____

POSTNR./-STED: _____

– Då ville også eg slåss om maten

Ferdinando Scianna i samtale med
Nicholas H. Møllerhaug

samtaler i samtiden

I eit skuggefylt atelier midt i Milano sit ein siciliansk fotograf og røyker pipe. På veggen over han tronar forfattaren Jorge Luis Borges – på eit foto sicilianaren har teke. Ferdinando Scianna er ein av dei mest opne og finurlege fotografane i samtida. Han bruker den gamle heiderstittelen *fotoreporter* med stolt mine. Han ser på seg sjølv mest av alt som observatør.

Milano.

Det er Ferdinando Scianna som har tatt bileta til *Samtiden* denne gong. Fotografia hans gjorde han i tjueårsalderen til medlem av den kjende Magnum-gruppa i Paris. Fotograflegenden Henri Cartier-Bresson oppdaga han og oppmoda han om å söke om medlemskap. Dei vart gode vener. På veggane i studioet fylt med italiensk piperøyk heng også andre foto, mellom anna ein legendarisk serie han laga for designarduoen Dolce & Gabbana då dei starta verksemda si. Desse fotografa har reist verda over på alskens framsider av *Vogue*, *Marie Claire* og andre blad. For Scianna sjølv tyder korkje Magnum, *Vogue*, Dolce & Gabbanा eller andre merkelappar noko. For han tyder fotografiet alt, og alle foto er eigentleg sjølvportrett.

Kor mykje veg eit liv?

– Noko av det sterkaste eg har opplevd som fotograf var svoltkatastrofen i Etiopia i 1984.

Forferdelege dagar. Eg vart sendt ut som fotograf. Sebastiao Salgado var også med frå byrået. Det var faktisk der Sebastiao sitt store *opus magnum* om naud starta. For meg vart møtet med naud ei krise. Medan han gjekk inn i alt det grusame og næraast fekk eit kick av alt han såg, møtte eg meg sjølv i døra. Nei, i teltopninga. Ein tidleg morgen kikka eg inn i eit raudekrossstelt. Eg fekk sjokk. Eg såg ein sjukleiar vege små born på ei vekt. Det heile var som ein nazigestus. Eg spurde kvifor dei gjorde det. Dei svara at dei måtte velje ut borna dei kunne hjelpe – dei som var over ei viss vekt. Det døydde så mange ikring dei at berre dei med eit visst håp kunne bli redda.

Då orka eg ikkje å fotografere meir. Eg gjekk til ein prest eg kjende som dreiv sosialt arbeid og spurde han om han trong hjelp til eit eller anna – eg kunne gjere kva som helst, sa eg. Han sa at han eg ikkje kunne kome og forstyrre han med slike spørsmål. All tid var verdfull og han hadde ikkje tid å miste. Så eg gjekk, og på ein måte var eg heller ikkje lei meg. Men, eg gjekk ikring som i eit mareritt heile dagen og etter kvart som det leid mot kveld, merka eg at eg var svolten og måtte ete noko. Eg kjende at eg hadde ei byrjande svolt inni meg – og lurte på om eg skulle gå til Raudkrossen eller fader Bullo for å spisa. Eg kom på ein liten tanke som fekk meg til å kjenne ei slags medliding. Eg tenkte fire dagar fram i tid – viss eg gjekk fire dagar utan mat ville også eg slåss om maten. Då merka eg at eg kanskje kunne ta foto trass i dette – men berre om eg hadde medkjensla med meg. Eg kunne ikkje gå ikring utan medvit i den situasjonen.

Ord og foto

- *Er det difor du bruker ord så medvite som du gjer? Mange fotografar skil mellom ord og foto. Det gjer ikkje du. Du bar jo skrive over tjue bøker og ei stor mengd med fotoreportasjar. Ein av karakteristikkane på deg og fotoa dine er at du alltid lèt ord vere ein del av fotografiet. Er det riktig?*

- Ja. Eg meiner evangelisten Johannes har rett. Han seier i prologen til Johannes' openberring at ordet var byrjinga. Det er noko eg tenker ofte på. Orda er jo det vi byggjer heile livet vårt på. Difor tenker eg ofte på forskjellen mellom lydane orda består av og korleis ord får spesiell meaning for deg og meg. Kvar gong ein tenker på eit bestemt ord blir menneskehistoria repetert. Det er fantastisk å tenke på - kva for mysterium eit ord er. Tenk kva ord inspirerer ein til å gjere. Verb blir til handlingar. Substantiv blir til indre bilet. Ord får og gjev nytt liv. Det er denne tankegongen som er utgangspunktet for fotografia mine. Ikkje minst er namn viktige for meg. Alle namna på menneska eg har festa til rullane mine. Det har blitt ein del namn dei siste førti åra, og eg elskar alle saman.

- *Står dette i kontrast til det moderne, trendy fotografiet? Står dette i motsetnad til det sosial-pornografiske fotografiet?*

- Spørsmålet minner meg om noko eg gjorde for nokre år sidan. Eg banna i kyrkja. Eg skreiv eit essay der eg uttrykte skepsis mot krigsfoto - og eg skreiv at krigsfoto er porno. Dei tok tak i menneskelege grunnhaldninga som lidninga og dauden. Dei gjorde deretter om daud og smerte til tilfredsstillande objekt som bladlesarar over heile jorda kan peike på. Nokre av kollegene mine i Magnum-gruppa blei irriterte: Dei tente jo formuar på nett slike krigsfoto. Å gjere menneskelege impulsar - som kjærleik, krig, vald - til objekt for begjær er for meg porno. Det gjeld ikkje minst krigsfotografiet. Eg trur heller ingen er helt uskuldig der - heller ikkje eg er det. Eg meiner berre at ein bør stille seg spørsmål om det ein gjer som fotograf. Nett som ein bør stille seg det same spørsmålet som menneske. Eg ser

det på alle dei unge, lovande fotografane som vil vere med i Magnum-gruppa. Dei sender søknader og tusenvis av krigsfoto og andre valdsfoto. Eg seier til meg sjølv at verda ikkje treng slike foto. Verda treng dei andre fotoa - vi treng foto som byggjer oss opp som menneske. Ein treng blikket inn i andre verder. Menneske kan overskride kvardagslivet med nye motiv, auge, innblikk og innsikt. Dette kan ein få gjennom oppbygglege fotografi. Ein treng foto som viser korleis folk har det. Ein skal ikkje unngå liding og det vonde. Problemet er at det går sport og business i dette feltet. Foto av *misery* er blitt noko fotografar tener stort på. Det er eg imot. Eg meiner det er uetisk. Eg saknar fotografi av glimta i auga - det kan vere sorg, alvor og anna. Ein må leite etter glimtet og ein kan godt kalla dette glede. Eg trur nemleg på gleda i fotografiet. Det har eg prøvd å dyrke heile fotograflivet mitt, anten det er foto frå landsbyen min, motefoto, fotografi frå India eller resten av verda. Eg ser etter lysglimt i menneska eg fotograferer.

Kyrkja og fotografiet

- *Kva med fotografiet i kunstsoga og kyrkjekunsten? I løpet av dei siste tusen åra har kunstnariske motiv og biletar blitt brukt som eit forteljargrep i kyrkjene. Gjennom biletar fortalte ein andre menneske korleis ein kunne leve betre liv. Folk imiterte motiva i sitt eige liv. Særleg er kyrkjekunsten i heimlandet ditt basert på denne ideen. Men, når blir fotografia bengd opp i kyrkjerommet nett som Tizian har fått benge der i årevis?*

- Eg trur det vil ta lang tid. Kyrkja er livredd fotografiet. Fotografia er så lite metafysiske. Kva skjer med fotoet i framtida? I utgangspunktet er fotografiet fotografiet daudt som kunstart. Det presenterer noko som allereie er over. No når alt blir digitalisert vil fotografiet ikkje lenger vere ein prosess med kjemikalium og filmrullar. Det gjer meg veldig uroleg - mest av alt fordi identiteten vår svinn med dette. Snart vil ein ikkje ha bruk for foto i det heile tatt. Til dømes vil ei så essensiell fotohandling som det å syne fram

identifikasjonspapira – med foto – til ein politimann bli borte. Eit foto på eit kort har vore med på å bevise at eg er den eg er. Snart har vi ikkje lenger foto i lomma. Snart er det berre DNA det er snakk om. Dét er trist, fordi foto i utgangspunktet hadde med identitet og undring å gjøre.

Ikkje berre blei vår eigen identitet vist fram gjennom fotografia. Foto av baksida av månen og dei minste partiklane i universet har vore med på å utvide horisontane våre, og det er noko vi bør tenke over. Det er trist å tenke på at fotohistoria berre vara i 200 år. Det er eit ualminneleg kort spenn i kunsthistoria. Når vi er komne dit vil kanskje fotografia bli hengde bak alter i kyrkjene våre.

Det sicilianske biblioteket

- I dei mange bøkene du har laga står kyrkja sentralt. Ikkje den mektige verdskyrkja, men folkekyrkja. Folketrua står sentralt i fotografia dine – særleg dei du har teke på Sicilia. Du kjem frå ein liten siciliansk landsby nokre kilometer utanfor Palermo. Der har du observert over mange år menneskeliv i byen. Du har memorert alle namna og du har fotografert namna og folka. Andre bøker handlar om dei religiøse festane på Sicilia og om kvakksalvarar og healarar. Du har også reist til det franske pilegrimsmålet Lourdes for å fotografere. Er ikkje dette heilt utdaterte motiv og tema i den moderne fotoverda? Kvifor har du halde på desse motiva gjennom karrieren din?

– Mykje av inspirasjonen til dette har eg fått frå forfattaren Leonardo Sciascia. Han budde heile livet på ein liten flekk midt på Sicilia, og dei siste åra han levde opplevde han stor internasjonal suksess. Venskapen vår starta tidleg. Det kom til å prega meg fullt og heilt – særleg poetisk. Eg såg veldig opp til han, og forholdet hans til ord har vore veldig viktig for meg både personleg og kunstnarisk. Han lèt heile landskapet bli fylt med ord og visdom. Eg har sjølv alltid vore splitta mellom skriveglede og fotoglede – det kan ein sjå på bøkene mine også. Leonardo var eit bibliotek for meg. Heile det sicilianske biblioteket blei

opna for meg og kopla med den store klassiske litteraturen. Gjennom Leonardo opna eg augo mine for folkelivet heime – og korleis vi klarer å overleve også som religiøse trass i alskens pavelege ytringar. Vi gjer som vi vil.

Den menneskelege interessa

- Det høyrest som ditt eige credo også, dette. Du lèt fototrendane sigle sin eigen sjø og gjer det du vil. Sjølv om kollegaene dine i Magnum er blant verdas fremste krigsfotografar, kritiserer du dei. Kvifor?

– Her kjem grunntanken til ein annan mentor og ven av meg inn. Henri Cartier-Bresson snakka alltid om «human interest». Det ein gjer må ha «human interest». Dette har forfølgd meg heile tida. Eg har stått på med mitt og ikkje brydd meg om fordommar og trendar. Her kjem vi inn i det Borges snakkar om i ein tekst han kalla «Epilog» – om ein mann som ville representera verda. Mannen teikna elver, dalar, bygningar, byar, menn og born. Mange strekar. Til slutt, når han ser på strekane ser han at det er sitt eige sjølvportrett han har føre seg. Eg er trygg på at det eg gjer er det rette – for eg ser meg sjølv i mine motiv. Det minner meg om dagane eg hadde saman med Borges i Palermo og vi snakka om alt mellom himmel og jord – men særleg fotografi. Det var utruleg å snakka om foto med ein mann av hans intellektuelle kaliber – som ikkje kunne sjå fotografia vi snakka om. Vi gjekk ikring og såg på store villaer, måleri, skulpturar, landskap, fjell og åt mykje godt. Alt var stort for han – fordi han knytte alle motiva til orda. Han sa han følte at himmelen måtte vere spesielt blå utan å kunne sjå kor blå himmelen var. Når han snudde andletet mot sola som han ikkje kunne sjå, og kjende varmen, braut han plutselig ut: «Dolce color d'oriental zaffiro ...» (Søt farge av den austlege safir. Dante, *Purgatorio*, Canto I).

Dolce & Gabbana & Scianna

- Du gav ut ei heil bok med foto av Borges. Det same gjorde du med Leonardo Sciascia. Fordelen

med å fotografere dei var kanskje at dei berre var naturlege saman med deg og kameraet ditt. Det eg ikkje skjøner er at du våga å gå inn i motefotografiet. Er ikkje å gje ut to bøker med motefoto det same som å øydeleggje ditt gode rykte? Kvifor gjorde du det?

– Nei. Eg tenkte ikkje på det. Det var heller ikkje ei ordinær førespurnad frå moteverda eg fekk. Hadde det vore det hadde eg sikkert sagt nei. Det skjedde like etter eg hadde blitt medlem av Magnum, i 1987. Då eg fekk ein merkeleg telefon frå ein kar som heiter Domenico Dolce. Eg hadde aldri høyrd om han før. Han sa han var designar og at han nett hadde starta eit klesfirma som heitte Dolce e Gabbana. Han var sjølv frå Sicilia og sa han sette stor pris på bøkene mine om religiøse festar på Sicilia. Han ville eg skulle ta foto for den første kolleksjonen deira. Eg kunne velje ein fotomodell dei allereie hadde ein avtale med, og Marpessa dukka opp. Ho var ei utruleg vakker kvinne og kom til å bli ein berømt fotomodell. Alt vart heilt improvisert. Dei hadde veldig lite pengar – så lite at Domenico Dolce fekk bror sin til å låne oss bilen sin. Vi køyrdet rundt i Fiaten hans – Marpessa og eg – over heile Sicilia og tok foto. For eit syn. Eg, ein liten kortvaksen sicilianar, og så denne høgreiste donnaen. Kolleksjonen var utelukkande inspirert av sicilianske klestradisjonar. Eg skjønte at eg og Domenico hadde noko til felles i poetikken vår. Vi var bære sicilianske i hovudet. Marpessa og eg reiste til Caltagirone, Porticello, Palermo og andre stader som har vore viktige for meg i barndomen min. Eg hugsar godt kjensla eg hadde då eg tok desse fotografi. Overraskande! Eg var så overraska av meg sjølv. Eg visste ikkje eg kunne bli så glad av å gjere noko eg aldri kunne tenkt meg å gjere – noko eg eigentleg var litt redd for å gjere.

– Du var altså litt engstelig for å ta motefoto?

– Eg må innrømme det. Det var kreativ glede kledd inn i ei slags skuldkjensle. Det var som om eg hadde brote ein viktig regel. Regelen var eit av tabua som gjeld så mange fotografar – ein skal ikkje gjere fotofiksjon og få folk til å posere. Ja, det er forfalsking, seiest det. Det er ulovleg å dirigere det verkelege livet. Då var det rart å vere i ein situasjon der Marpessa gjorde det eg ba henne om på kvart einaste foto. Og ho gjorde det med stor energi. Mesteparten av fotografi av Marpessa er tekne i samvær med folka på gata, i barar, klesbutikkar, saman med born – ja, overalt. Og det blei ein enorm suksess. Eg fotograferte for Dolce & Gabbana i fem år – til det tok heilt av for dei.

Alle foto er sjølvportrett

– Summen av alle dine fotografiske univers gjer at det verkar som om du er ein uvanleg fri fotograf. Eller er du eigentleg ein som hoppar frå det eine til det andre – som ikkje klarar å konsentrere deg om berre eit uttrykk?

– Eg trur essensen av det eg gjer er at eg tek sjølvportrett. Alle fotografi mine er eigentleg portrett av meg sjølv. Det er meg sjølv og barndomen min eg fotograferer heile tida. Eg bryr meg lite om genrar. Det viktigaste er at det som skjer i fotografi er oppbyggleg. At ein får impulsar som kan opne sinna våre og forbetre oss som menneske. Det høyrest banalt ut, men berre det er framtida til fotografi viss fotografi held fram med å eksistere og ikkje blir erstatta av microchips og DNA! Milan Kundera seier det på ein god måte: «Det gjer så godt å sjå foto av Hitler fordi dei minner meg om barndomen min.» Det er jo det største som kanskje kan skje eit fotografi – at det blir ein del av eit familiealbum. Er det ikkje? ●